NORSTEDTS
JURIDIK

Skuldebrev växel och check

SJUNDE UPPLAGAN

Hugo Tiberg Dan Lennhammer

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

• Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format

• Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

• Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.

• Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.

• Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att gör något som licensen tillåter.

Se även information på
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv

http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f45d1

NORSTEDTS
JURIDIK

SKULDEBREV, VÄXEL OCH CHECK

HUGO TIBERG
DAN LENNHAMMER

HANDELSHÖGSKOLAN I STOCKHOLM
BIBLIOTEKET
10 0078662 0

Skuldebrev, växel och check

SJUNDE UPPLAGAN

FRITZES

Norstedts Juridik ingår i Fritzes Förlag AB

Adress till förlaget:
Fritzes Förlag AB, Box 6472, 113 82 Stockholm
Fax 08-690 90 70, telefon 08-690 91 00

Beställningar:
Fritzes kundtjänst, 106 47 Stockholm
Fax 08-20 50 21, telefon 08-690 90 90

Skuldebrev, växel och check
Hugo Tiberg, Dan Lennhammer
Upplaga 7:1
Tidigare upplagor: 1974, 1978, 1981, 1984, 1987, 1989
ISBN 91-38-50346-8
© 1995 författarna och Fritzes Förlag AB
Tryck: Graphic Systems, Göteborg 1995

Att mångfaldiga innehållet i denna bok, helt eller delvis, utan medgivande av Fritzes Förlag AB är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Innehåll

Förord 8

Arbeten återgivna med förkortad titel 9

1 Inledning 11

2 Fordring och fordringsbevis 14
- 2.1 Fordringen 14
- 2.2 Fordringsbeviset 15
- 2.3 Skuldebrevet 18
- 2.4 Olika typer av skuldebrev 21
- 2.5 Rättsgrund och rättsverkan 24

3 Partsväxlingar 27
- 3.1 Fordringsrätternas subjektiva begränsning 27
- 3.2 Gäldenärsbyte 28
- 3.3 Borgenärsbyte 29
- 3.4 Inskränkningar i borgenärens förfogandemöjligheter 30

4 Enkla fordringar och enkla skuldebrev 34
- 4.1 Inledning 34
- 4.2 Invändningsrätten 36
- 4.3 Legitimationen 40
- 4.4 Sakrättsskyddet 55
- 4.5 Vindikationsrätten 63
- 4.6 Sammanfattning av reglerna om överlåtelse 67

5 Legitimationspapper, presentations- och värdepapper 69
- 5.1 Legitimationspapper 69
- 5.2 Presentations- och värdepapper 71
- 5.3 Negotiabla presentationspapper 74
- 5.4 Sammanfattning 80

6 Löpande skuldebrev 81

6.1 Inledning 81
6.2 Negotiabiliteten 84
6.3 Legitimationen 90
6.4 Det extinktiva godtrosförvärvet 97
6.5 Sakrättsskyddet 100
6.6 Sammanfattande synpunkter på löpande skuldebrev 103

7 *Anvisningar* 104

8 *Växlar* 109
8.1 Historik 109
8.2 Växeln i växellagen 111
8.3 Växelns användning 113
8.4 Växelansvaret, dess prejudicering och preskription 114
8.5 Växelns negotiabilitet 118
8.6 Legitimation vid växel 122
8.7 Extinktivt godtrosförvärv 124
8.8 Sakrättsskydd 125

9 *Checkar* 127
9.1 Inledning 127
9.2 Checkansvaret 129
9.3 Checkens funktion av betalningsmedel 130
9.4 Checkomgång, prejudicering och preskription 132
9.5 Checkens negotiabilitet och trassatbankens inlösningsrätt 134
9.6 Legitimation vid check 136
9.7 Extinktivt godtrosförvärv 137
9.8 Sakrättsskydd 138
9.9 Sammanfattning 138

10 *Kontokort* 140
Sammanfattning om kontokort 146

Rättsfallsregister 147

Lagrumsregister 148

Sakregister 151

Förord

Detta arbete går ursprungligen tillbaka på en serie föreläsningar i skuldebrevsrätt hållna under vårterminen 1966. Föreläsningarna resulterade i läroboken Skuldebrevsrätt, som sedermera har använts i undervisningen i civilrätt vid universiteten.

På önskemål från elevhåll kompletterade jag 1974 läroboken med en framställning om växel och check som i uppläggningen och till omfånget nära anslöt till Skuldebrevsrätt. Framställningen hade i stencilform »testats» i undervisningen innan den presenterades inarbetad i boken.

Läroboken avsåg att i sitt nya skick täcka de centrala delarna av det område, som i kursplanerna betecknades som värdepappersrätt. Jag ville dock inte kalla boken Värdepappersrätt, dels därför att »värdepapper» i boken liksom allmänt i doktrinen används i en teknisk mening, betydligt mer inskränkt än i kursplanerna, och dels därför att den centrala ämnesdelen, skuldebrevsrätten, naturligen täcker även fordringar som inte uttrycks i något »papper». Inte heller ville jag beteckna boken som en ny upplaga av Skuldebrevsrätt, då de nytillkomna delarna handlade om helt andra handlingar än skuldebrev. Jag stannade för den nya titeln Skuldebrev, växel och check, såsom mest adekvat.

Liksom i Skuldebrevsrätt är vissa stycken packade, varmed avses att markera att de kan läsas kursivt och att de inte är oundgängligen nödvändiga för framställningen. Dessa stycken kan emellertid ytterligare belysa sammanhangen och bör därför inte förbigås vid studiet för juris kandidatexamen. Det sagda hindrar inte att det för ett mer begränsat studium än det som bedrivs vid de juridiska fakulteterna kan vara lämpliga att göra mer omfattande nedskärningar i texten; i synnerhet torde det som på olika håll sägs om naturafordringar kunna förbigås av den vars studium endast avser »värdepapper» i allmän mening.

Vid utarbetandet av de nya delarna liksom vid sammanställning av

boken hade jag hjälp av amanuens Mats Hjorth, vilken även självständigt sammanställde registren. Anslag för detta arbete utgick från Statens Råd för Samhällsforskning.

I andra upplagan tillades ett avsnitt om kontokort. Även om kontokortet varken är ett skuldebrev, en växel eller en check såg jag det som opåkallat att ändra bokens titel för det korta tillägget.

Tredje upplagan reviderades främst med hänsyn till ändringar i banklagstiftningen och i konkurslagen avseende konkursgäldenärs behörighet. I fjärde upplagan ändrades hänvisningar till utsökningslagen till att avse utsökningsbalken, och hänvisningar till ny litteratur och nya rättsfall tillades. I femte upplagan, med en del nya rättsfall och hänvisningar, omsattes boken och blev mer spaciös, varför gamla sidhänvisningar inte längre stämmer efter denna upplaga. Min assistent Ija Fink omarbetade dessutom registren. Sjätte upplagan kompletterade med ytterligare rättsfall och litteratur samt ett kort historiskt avsnitt om växeln, som behövdes för förståelsen. Det blev ytterligare sidförskjutningar och åtskilligt registerarbete för min assistent Per Holmström.

Boken har nu upprepade gånger varit utsåld, men jag har inte haft tid att ta itu med någon ny upplaga, så man har fått hanka sig fram med nytryck. I det läget erbjöd sig min doktorand Dan Lennhammer att göra en ny upplaga, vilket jag är honom djupt tacksam för.

I den nya upplagan har terminologien förenklats, särskilt så att latinska beteckningar för vissa parter har ersatts med svenska. Ny lagstiftning, bl.a. i exekutionsrätten, har föranlett en hel del ändrigar, liksom ett par tillkomna rättsfall. Vissa illustrationer har ritats om, och hänvisningar har införts till ny litteratur på området. Jag är överens med Dan om alla ändringar. Registerarbetet har denna gång till stor del utförts av förlaget med hjälp av ny teknik.

Sollentuna i mars 1995

Hugo Tiberg

Arbeten återgivna med förkortad titel

Följande litteratur har återgivits med enbart författarnamn (den använda förkortningen är här kursiverad):

Agell, A, Växel, check och materiell fordran, Sthlm 1971.
Gregow, Utsökningsrätt, Lund 1983.
Herre, J och *Karnell*, G, Check- och växelrätt, Sthlm 1992.
Hessler, H, Obehöriga förfaranden med värdepapper, 2 uppl.Sthlm 1981.
Hessler, H, Allmän Sakrätt, Sthlm 1973.
Hult, Ph, Lärobok i värdepappersrätt, 6 uppl. Sthlm 1969.
Håstad, T, Studier i sakrätt, Lund 1980.
Karlgren, Hj, Kollegium i allmän obligationsrätt I och II, Komp. Lund 1966.
Lennander, G, Panthavares skyldigheter vid pantavtal om lös egendom, Upps 1977.
Lindskog, S, Kvittning, 2 uppl., Gbg 1993.
Lyngsø, P, Negotiable Dokumenter, Kbhvn 1972.
Mellqvist, M och Persson I, Fordran och skuld, 3 uppl., Upps 1992
Rodhe, K, Obligationsrätt, Sthlm 1956.
Marks von Würtemberg, E, och *Sterzel*, F, Lagen om skuldebrev jämte dithörande författningar, 3 uppl. Sthlm 1953.
Ussing, H, Obligationsretten. Almindelig del, 4 uppl., Kbhvn 1961 och 1967.
Vahlén, L, Avtal och tolkning, 2 uppl. Sthlm 1966.
Walin, G, Lagen om skuldebrev m.m., Lund 1977.
Wallin, G, Om avtal mellan makar, Lund 1958.

I Inledning

Ett skuldebrev är enligt skuldebrevslagens motiv en ensidig, till det yttre fristående, skriftlig utfästelse att erlägga ett penningbelopp. Med uttrycket utfästelse jämställs ett förbehållslöst erkännande av en skuld. Utan att för tillfället fördjupa oss i den närmare innebörden av denna definition, kan vi konstatera att den talar om en ensidig utfästelse i skriftform, vari utställaren framstår som gäldenär. Anledning till en sådan utfästelse kan vara, att gäldenären får låna pengar mot att långivaren erhåller ett skuldebrev, eller att han redan står i skuld och att parterna överenskommit att skulden skall fixeras i skriftform, eller att han vill skänka någon pengar och betygar detta genom att utställa och till gåvotagaren överlämna ett skuldebrev.

Man får tydligen bakom skuldebrevets utställande se två orsaker, dels ett bestående eller åtminstone planerat skuldförhållande, dels ett avtal eller annan utfästelse om att detta skuldförhållande skall fixeras i skriftform. Avsikten med denna utfästelse är att handlingen skall tjäna som bevis för en fordring, och man talar i enlighet härmed om skriftligt fordringsbevis, vilket begrepp omfattar skuldebrev men även andra handlingar, exempelvis ömsesidigt förpliktande kontrakt. En sådan avsikt skall enligt partsautonomiens regel respekteras, och utställaren blir därför bunden såvida han inte kan särskilt visa att utfästelsen var oförbindande för honom. Skuldebrevet utgör med andra ord ett »förstahandsbevis» om ett vanligt fordringsförhållande parterna emellan, och det är i detta avseende inte artskilt från ett kontrakt eller annat fordringsbevis. Frågan om fordringsbevisets förhållande till fordringen är ämnet för kapitel 2 av denna framställning.

Så länge skuldebrevet reglerar förhållandet mellan ursprungliga kontrahenter i ett fordringsförhållande blir dess verkan på antytt sätt inskränkt av vad som faktiskt kan påvisas rörande deras rättsförhållande. Emellertid kan, som vi skall finna i kapitel 3, de flesta fordringar överlåtas eller på annat sätt övergå från den ursprunglige borgenären till en annan. Samtidigt kan även själva skuldebrevet över-

låtas, liksom vilken lös sak som helst. I praktiken sker detta naturligtvis endast för att markera att även fordringen överlåtes, och därvid uppställer sig det speciellt skuldebrevsrättsliga problemet huruvida fordringen såsom sådan är knuten till skuldebrevet och utan vidare övergår till den som erhåller detta. Om så är fallet uppstår vidare frågan huruvida en förvärvare av handlingen erhåller en självständig rätt, som är oberoende av invändningar som kunnat framställas mot den ursprunglige borgenären.

Är skuldebrevet ställt till viss man (enkelt skuldebrev) antas det inte vara avsett för omsättning, och dess verkan inskränker sig till den ovannämnda bevisverkan rörande fordringens existens. Oavsett huruvida ett sådant skuldebrev utfärdats eller ej övergår fordringsrätten enligt regler för fordringsöverlåtelse, och en förvärvare av skuldebrevet såsom lös sak kan inte heller på sitt förvärv grunda någon som helst självständig rätt emot utställaren. Skuldebrevslagens regler om enkla skuldebrev utgör i huvudsak en kodifikation av vad som allmänt ansetts böra gälla beträffande överlåtelser av fordringar – de må vara uttryckta i skuldebrev eller ej –, och lagen har i enlighet härmed avfattats med tanke på vidsträckt analogisk tillämpning. Reglerna om förvärv av enkla skuldebrev och fordringar kommer att behandlas i kapitel 4, där även skuldebrevslagens analogiska tillämpning på andra fordringar än penningfordringar skall uppmärksammas.

Behandlingen skall sedan i kapitel 5 övergå till en grupp skuldebrev som visserligen är ställda till viss man och sålunda i princip enkla, men som dock i viss mån har givits en självständig rättsverkan därigenom att fordringen knutits till fordringshandlingen. Hit hör dels en kategori som kännetecknas av att gäldenären har rätt att betrakta innehavaren som rätt borgenär och sålunda kan betala sin skuld till honom utan risk att bli krävd på nytt av någon annan (legitimationspapper), och dels en kategori som ger gäldenären rätt att vägra betalning där handlingen inte företes (presentationspapper). I regel är det inte bara möjligt utan även nödvändigt för gäldenären att kräva företeende av dessa handlingar, emedan betalningen eljest ej får åberopas; innehavaren blir till följd härav säker på att ingen annan än han kan få betalning, och handlingen sägs vara bärare av rätten till betalning (värdepapper i teknisk mening). Åtskilliga av de här behandlade handlingarna har dessutom egenskapen att handlingens innehavare får en självständig rätt, som i huvudsak är oberoende av gäldenärens invändningar om det bakomliggande rättsförhållandet (negotiabla handlingar).

Fordringen kan emellertid knytas ännu starkare till skuldebrevet genom att godtrosförvärv av detta får utsläcka andra pretendenters rätt till fordringen. Handlingen blir härigenom ägnad att omsättas liksom en lös sak, och förvärvaren kan därvid räkna med att verkligen erhålla den fordringsrätt som handlingen uttrycker. Skuldebrevet sägs då vara »löpande». Denna egenskap utmärker handlingar som är ställda till innehavaren eller till viss borgenär eller förvärvare som denne anger (»viss man eller order»), varjämte vissa särskilda typer av fordringshandlingar utan vidare har sådan beskaffenhet. De löpande skuldebreven skall behandlas i kapitel 6.

Med skuldebrevet besläktad är anvisningen, som utgör dels en uppfordran att betala ett belopp till en i handlingen nämnd mottagare, och dels en garanti av utställaren att betalningen kommer att erläggas – om inte av den anvisade personen så av utställaren själv. Rättsverkningarna är i stor utsträckning likartade med skuldebrevets och skall i korthet beröras i kapitel 7.

I de tre avslutande kapitlen, 8, 9 och 10, behandlas slutligen de två särskilda anvisningsformerna växel och check, samt det anvisningsliknande kontokortet.

Det torde ha framgått att huvudvikten i framställningen kommer att ligga på överlåtelser och andra rättsliga förfoganden. I skuldebrevsförhållanden kunde även andra problem behandlas, exempelvis om betalningsort, betalningstid, flera gäldenärers ansvar eller borgensutfästelsers särskilda verkan. Dessa frågor upptas i fordringsrätten och berörs här endast i förbigående.

Rättskälla för studiet av skuldebrevsrätten är främst lagen (1936:81) om skuldebrev (skuldebrevslagen) Om anvisning finns inga allmänna lagregler, men de särskilda typerna växel och check behandlas i lagar från 1932, vilka har tillkommit efter internationellt samarbete. Att märka är sålunda att både växel- och checklagarna är äldre än skuldebrevslagen och att de inte är påbyggnader på den inhemska skuldebrevsrätten utan uppvisar vissa särdrag.

2 Fordring och fordringsbevis

2.1 *Fordringen*

Fordringar kan inom privaträtten uppkomma på många olika sätt; de kan grunda sig på löften – avtalslöften eller gåvoutfästelser –, på skadegörelse eller underlåten uppfyllelse av avtalsförpliktelser, på oombett handlande i annans intresse (negotiorum gestio) eller på utbetalning som företagits av misstag (condictio indebiti). För att utmärka rättsligt beaktansvärda fordringsgrunder till skillnad från blotta motiv för förbindelsens ingående kan man använda beteckningen *rättsgrund*, även om denna beteckning på sina håll anses belastad därför att den använts även i andra betydelser (Ekelöf, Om interventionsgrunden, Uppsala 1937 s. 31 ff.). Förutsättningarna för att omständigheter sådana som de ovannämnda skall beaktas och ge upphov till fordringar skall emellertid inte studeras här. Däremot har vi anledning att konstatera, att fordringarna alltefter uppkomstsättet kan ha skiftande karaktär.

Fordringar kan sålunda vara ömsesidiga eller ensidiga, de kan avse pengar, tjänster eller varor, de kan vara ostridiga eller tvistiga och de kan vara mer eller mindre obestämda. I avtalsförhållanden föreligger vanligen från början ömsesidiga fordringar – den ena på pengar, den andra på en naturaprestation. Vid gåvoutfästelser eller efter ett givet lån eller lämnad försträckning föreligger däremot *ensidiga förpliktelser*. Även i skadeståndssammanhang uppkommer i regel en ensidig fordring, vilken dessutom ofta är tvistig och till sitt belopp obestämd.

En fordring som är tvistig eller till sitt belopp obestämd kan fixeras genom avtal mellan parterna (förlikning eller eftergift) – det må röra sig om ett skadeståndskrav, ett avtal som från början blivit otillräckligt preciserat, eller någon annan fordring. I sådana fall enar sig parterna ofta om att fixera den numera överenskomna fordringen i ett skriftligt fordringsbevis – ett förhållande som man stundom betecknar som att det skett en »novation» av fordringen. Där ett sådant avtal

träffats träder det istället för den gamla fordringen och blir i fortsättningen bestämmande för rättsförhållandet mellan parterna; den gamla fordringen kan på sin höjd bli relevant såsom tänkbar ogiltighetsanledning där en part misstagit sig beträffande dess existens eller omfång (jfr Alexanderson, Bidrag till läran om penninganvisning enligt svensk rätt, Uppsala 1904 s. 66 ff.).

2.2 *Fordringsbeviset*

Skriftliga fordringsbevis kan som tidigare nämnts vara av många slag. Ett vanligt ömsesidigt avtal fixeras sålunda ofta i ett skriftligt *kontrakt*, vari båda parternas förpliktelser upptas. Parternas avsikt med kontraktet får antas vara, att det i första hand skall tjäna till bevis om deras förpliktelser, och denna gemensamma avsikt blir bindande enligt 1 § lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, (avtalslagen). Kontraktets bevisstyrka ifråga om avtalets innebörd kan vara graderad och antas vara särskilt stor vid formbundna avtal (se Vahlén, Fastighetsköpet, 2 uppl. Stockholm 1968, s. 63 ff., Schmidt, Facklig arbetsrätt 2 uppl., Stockholm 1979, s. 174 f.). Något motsvarande synes i allmänhet inte kunna antas beträffande avtalets giltighet, och den som kunnat göra troligt att en särskild ogiltighetsanledning föreligger har därmed i regel upphävt kontraktets verkan som bevis.

Om fordringen avser en utfäst *gåva* är skriftform jämte handlingens (»gåvobrevets») överlämnande erforderliga för att utfästelsen över huvud taget skall vara verksam, såvida utfästelsen inte var gjord offentligen (se 1 § lagen (1936:83) angående vissa utfästelser om gåva (gåvolagen). Fordringsbeviset får sålunda här rättsskapande betydelse, jämsides med en bevisverkan som i huvudsak torde motsvara kontraktets.

Även en *ensidig fordring* av annat slag än gåvofordring kan fixeras i skrift, exempelvis därför att den avser ett förlikt, tidigare obestämt krav, eller därför att parterna eljest funnit det fördelaktigt att klarlägga sitt mellanhavande. De ensidiga handlingar som avser penningfordringar är mestadels skuldebrev. Det är att märka, att ensidigheten inte förutsätter att fordringen måste vara ovillkorad, utan en prestation av borgenären kan mycket väl utgöra villkor för fordringsrättens utövande; avstår borgenären från rätten enligt handlingen är

han då inte heller bunden. Så kan exempelvis rätten enligt ett konossement eller ett lagerbevis vara beroende av fraktens eller lagerhyrans erläggande, utan att fördenskull fordringshandlingen måste frånkännas karaktären av en ensidig fordringshandling.

På ensidiga fordringshandlingar får skuldebrevslagen i stor utsträckning analogisk tillämpning, även där de inte avser penningfordringar. Dessa förbindelser har hos oss länge ansetts äga bevisverkan gentemot utfärdaren, även om de inte omnämner fordringens rättsgrund, och även om intet avtal kan påvisas om att någon bevisverkan skall inträffa. Denna princip har kommit till uttryck i skuldebrevslagens första paragraf, vilken ansetts vara analogiskt tillämplig även på andra slag av fordringshandlingar än skuldebrev. Lagrummet uttalar att man i första hand svarar för den i handlingen erkända skulden: »Utfärdar någon skuldebrev, svare han för sin förskrivning ...» Utfärdaren kan emellertid föra motbevisning om fordringens bristande rättsgrund: »... dock äge han, där ej annat må anses avtalat, utan hinder av förskrivningen göra gällande invändningar beträffande rättsförhållande som föranlett handlingens utfärdande.»

Den bevisverkan varom här är fråga är såtillvida mer omfattande än den som inträder vid kontraktet, att den innebär antagande inte bara att en giltig rättsgrund finns (exempelvis ett avtal), utan även att alla förutsättningar för prestationsskyldighet enligt handlingens lydelse har inträffat; kontraktet däremot ger ju inte besked om att exempelvis de beställda varorna har levererats eller att betalningsskyldighet eljest har inträtt. I skuldebrevslagens förarbeten (se lagrådet i Nytt juridiskt arkiv (NJA) II 1936, i fortsättningen benämnd *motiv*, s. 16) betraktas skuldebrevets och motsvarande handlingars bevisverkan som uttryck för en ganska självklar sats, grundad på partsautonomien och därför till sin natur knappast skild från den verkan som kan tillskrivs det skriftliga kontraktet. I båda fallen upphävs sålunda bevisverkan av invändningar rörande det bakomliggande rättsförhållandet, vilka gäldenären kan göra troliga; handlingen är, som man ibland säger, »processuellt abstrakt».

Såväl kontraktet som andra slag av skriftliga fordringsbevis ger även borgenären den processuella fördel, som ligger i möjligheten att erhålla tredskodom när gäldenären bestritt ett yrkande men inte har visat sannolika skäl för sin inställning (se 44 kap. 7b § Rättegångsbalken (RB))

Att en handling är »abstrakt» innebär att den är frigjord från det bakomliggande rättsförhållandet; är den beroende av detta kallas den stundom för »kausal» dvs beroende av rättsgrunden, »causan». Processuell abstraktion innebär sålunda en abstraktion som är av beviskaraktär, en presumtion. Med materiell abstraktion kan man avse att en handlings rättsverkningar skall bedömas efter dess formulering, utan att någon motbevisning om det bakomliggande rättsförhållandet får föras.

Utrymmet för handlingar som är i denna mening abstrakta är emellertid utomordentligt litet i tvåpartsförhållanden (jfr däremot beträffande accept av en anvisning, nedan s. 108). Antag exempelvis att köpare och säljare efter diskussion om egenskaperna i sålt gods enas om att utställa ett skuldebrev (eller, i praktiken vanligare, en växel), något som under omständigheterna tolkas som ett frånträdande av tidigare invändningar. Härmed blir handlingen abstrakt endast i förhållande till köpeavtalet. Däremot utgör den fortfarande bevis om en eftergift eller en förlikning, som kommit att efterträda köpeavtalet; om denna kan parterna fortfarande framställa invändningar, och den utgör numera utgångspunkten för preskriptionsberäkning. Det kan även tänkas att handlingen själv uttalar, att den är helt eller delvis oberoende av det bakomliggande rättsförhållandet (jfr den i ordersedlar vanliga bestämmelsen att »endast tryckta villkor gäller»). Detta är dock endast ett tolkningsdatum bland flera, och handlingen kan fortfarande angripas t.ex. med invändningen att bestämmelsen inte varit allvarligt menad eller att gäldenären inte observerat den och att borgenären bort inse detta. Endast i den mån parterna kan visas ha avsett att genom själva utställandet »abstrahera» från sitt faktiska rättsförhållande, synes man i någon verklig mening kunna tala om att själva handlingen skulle kunna vara uttryck för någon »materiell abstraktion». Som illustration kan nämnas, att parterna överenskommit eller får anses ha överenskommit att bestämmelserna i ett av dem uppgjort kontrakt skall till förebyggande av tvister rörande tolkningen tillämpas efter sin lydelse, oavsett om det riktigt återger deras avsikter vid avtalsslutet.

En mer självständig betydelse får uttrycket materiellt abstrakt, om man därmed avser en handling som medför ett sakrättsligt skyddat krav i enlighet med sitt innehåll och som sålunda gör i synnerhet fordringsägarens konkurs- och utmätningsborgenärer oberoende av det bakomliggande rättsförhållandet (i denna mening Karlgren s. 104 f.). Även ett så utformat begrepp får dock begränsad praktisk betydelse.

2.3 *Skuldebrevet*

Vad särskiljer då skuldebrevet från övriga typer av fordringsbevis? Låt oss här återgå till den inledningsvis nämnda definitionen av skuldebrevet, enligt vilken det utgör en *ensidig, till det yttre fristående, skriftlig utfästelse att erlägga ett penningbelopp*, varvid med uttrycket utfästelse jämställs ett *förbehållslöst erkännande* av en skuld. Definitionen är lagberedningens och återfinnes i motiven till skuldebrevslagen (motiv s. 15), men den har av lagberedningen själv betecknats som ganska oväsentlig, eftersom lagens bestämmelser avsetts äga analogisk tillämpning på åtskilliga förbindelser som inte uppfyller de nämnda rekvisiten på ett verkligt skuldebrev.

Emellertid måste det vara av betydelse att fastställa vilka fordringar som är direkt underkastade skuldebrevslagens bestämmelser, och omvänt, på vilka fordringar lagen blir tillämplig endast via en mer eller mindre tänjbar analogi; utanför lagens egentliga tillämpningsområde måste man alltid avgöra om analogien är berättigad.

Det är då tydligt att skuldebrevslagen direkt avser endast fordringar som uttryckts *skriftligen* – i en »handling». Ifråga om penningfordringar anses dock de allmänna bestämmelserna i kapitel 3 utan vidare tillämpliga även om skriftlig fordringshandling saknas. Beträffande formen för den skriftliga handlingen framgår av definitionen att utfästelsen skall vara »till det yttre fristående», och att den alltså inte kan förekomma exempelvis bland det övriga innehållet i ett vanligt brev. Sålunda ansågs i NJA 1936 s. 418 en utfästelse i denna senare form, vari svensken Emanuel Nobel åtog sig att betala underhåll till den ryske flyktingen Jerzykowik, inte såsom något skuldebrev, vilket enligt de för gåva utvecklade reglerna (jfr motiv s. 138 samt numera gåvolagen 1 §) ansågs leda till att den inte kunde vara bindande för Nobels dödsbo. Förutom skriftform måste enligt sedvana i regel krävas att skuldebrevet är försett med utställarens, eller åtminstone hans fullmäktiges, egenhändiga namnteckning; dock anses obligationer och andra masspapper kunna äga karaktär av skuldebrev även om underskriften är en reproduktion eller är tryckt (jfr Svenk Juristtidning (SvJT) 1969 rf s. 44 om karbongenomskrift och Lyngsø s. 22 f.o.m. fullmaktsutställning). Däremot kan det för en handlings karaktär av skuldebrev inte krävas att namnteckningen skall vara bevittnad (om värdet av bevittning, se Svensk Sparbankstidskrift 1950 s. 163 ff., 215 ff., 533 ff., 602 ff.).

Skuldebrevslagens bestämmelser utgår från att skuldebrevet skall avse en *penningfordran* (se t.ex. lagens 6 §). Vi kommer dock att finna att man med försiktighet kan tänka sig en analogisk tillämpning även ifråga om fordringar avseende andra prestationer, och även motiven ger stöd för att en sådan analogi är tillåtlig.

Motiven förefaller härvidlag att göra en distinktion mellan genusprestationer – vilka »i regel» vore att bedöma enligt skuldebrevslagens bestämmelser – och speciesprestationer – vilka »i viss utsträckning» vore underkastade dessa. Uppdelningen föranleds nog närmast av att lagberedningen ifråga om speciesprestationer haft för ögonen fall såsom fordringar enligt konossement eller upplagsbevis, vilka i huvudsak regleras av särskild lagstiftning. Det är svårt att se varför i övrigt någon generell distinktion skulle behöva göras exempelvis mellan å ena sidan ett upplagsbevis eller en s.k. delivery order, vilka avser rätten att utfå bestämt gods, och å andra sidan ett present- eller rabattkort, som avser rätten till genusgods. Högsta Domstolen har i ett uppmärksammat rättsfall ansett reglerna om enkla skuldebrev tillämpliga på riksgäldskontorets förvaringsbevis för premieobligationer, vilka uppenbarligen måste avse en speciesskuld, eftersom blott vissa obligationer ger rätt till utdelning, samtidigt som det synes klart att dessa bestämmelser i samma utsträckning måste tillämpas på kontorets s.k. certifikat för räntebärande obligationer, vilka torde få anses medföra en genusskuld (NJA 1961 s. 192; jfr beträffande de nämnda handlingarna Hessler, Riksgäldskontorets förvaringsbevis och certifikat, Stockholm 1962 s. 19).

En annan sak är att åtskilliga handlingar som avser bestämt gods inte har avsetts fylla någon egentlig bevisfunktion rörande fordringens innehåll utan närmast skall tjäna som kontroll över att inga misstag begås. Hit torde man kunna räkna garderobspolletter och pantkvitton samt möjligen även affärsbankernas s.k. bevis rörande deponerade värdehandlingar. Handlingen fyller i sådana fall ingen skuldebrevsliknande funktion, och förfoganden över den i handlingen nämnda egendomen måste ske enligt reglerna om förfoganden över egendom som finns hos tredje man; det är då inte längre fråga om transaktioner med en fordring, utan transaktioner med egendomen själv. Att reglerna härom i allmänhet är ganska likartade bör ej skyla den principiella olikheten i utgångspunkt.

Om alltså endast penningfordringar är underkastade skuldebrevslagens direkta tillämpning, torde denna direkta tillämpning inte heller kunna anses omfatta förpliktelser som avser alternativt penning- eller naturaprestationer. Vare sig valrätten tillkommer gäldenären eller borgenären (Rodhe s. 45) skulle en uppdelning av förpliktelserna knappast

vara tänkbar, utan handlingen får i sin helhet anses vara endast analogiskt underkastad skuldebrevslagen.

Om exempelvis borgenären är en flygpassagerare, som i sin biljett har medgivits rätt att antingen flyga en viss sträcka eller att efter vederbörlig avbeställning få pengarna tillbaka, så kan enligt det tidigare sagda handlingen inte betecknas som något skuldebrev, i varje fall inte i den mån den användes för en flygresa. Att på samma handling tillämpa de möjligen annorlunda reglerna om skuldebrev i den mån handlingen utnyttjas för att få pengarna tillbaka synes knappast möjligt. Skuldebrevslagens grundsatser blir sålunda tillämpliga endast analogvis och efter en avvägning i det enskilda fallet (se härom Sundberg, Om flygbiljett, i Två transporträttsliga uppsatser, Stockholm 1965 s. 54 ff.).

Viktigt är uttalandet att skuldebrevet är *ensidigt*. Endast en part är prestationspliktig; handlingen uttrycker en ensam fordring utan någon däremot svarande skuld. Det har betydelse därför att fordringar kan överlåtas, men som vi skall se i regel inte skulder. Överlåter någon ett ömsesidigt förpliktande kontrakt, så övergår bara rättigheterna; överlåtarens motförpliktelse kvarstår och förblir en förutsättning för gäldenärens betalningsskyldighet. Förvärvarens rätt skulle alltså bero av något så osäkert som hur en tidigare borgenär uppfyller sin motförpliktelse. Kontraktet uppfyller tydligen inte kravet på ensidighet och kan inte vara ett skuldebrev – annat än möjligen om det är kvitterat.

Däremot är det inget hinder att fordringen är beroende av ett villkor i handlingen, som innehavaren själv avsetts uppfylla; som nämnt kan exempelvis ett konossement betraktas som ensidigt, fastän rätten att få ut godset kan bero av bl.a. fraktbetalning. Karakteristiskt för en sådan handlings rättsverkan är att villkorets fullgörande inte för sig kan framtvingas, annat än genom innehållande av huvudprestationen.

Försäkringsbrevet har nämnts som en handling vilken på grund av brister i rekvisitet ensidighet inte kan betecknas som något skuldebrev (Hult s. 30 f), ens om premien erlagts i förskott och kvitterats på handlingen. Försäkringskravet är nämligen förenat inte bara med villkor, utan med motförpliktelser för försäkringstagaren personligen, exempelvis ifråga om upplysningsplikt. Kravets avhängighet av en oviss omständighet, nämligen att försäkringsfall inträffar, anses även oförenlig med den ensidighet som bör utmärka ett skuldebrev; på liknande sätt kan exempelvis en lottsedel inte betecknas som något skuldebrev, försåvitt den ej redan utfallit med vinst.

De handlingar som sålunda kan betecknas såsom skuldebrev kan vara uttryckta i »typisk» skuldebrevsform, antingen som en *utfästelse* att betala (»Till greven Rurik Järnhand betalar jag ...») eller som ett *erkännande* av en skuld (»Av greven Rurik Järnhand har jag såsom lån bekommit ...»). Skuldebrevslagen täcker emellertid många handlingar som inte på detta sätt utgör typiska skuldebrev, exempelvis obligationer och förlagsbevis, vissa kuponger till aktiebrev (själva aktiebrevet är däremot inte något skuldebrev utan ett andelsbevis) samt bankmotböcker av olika slag.

2.4 *Olika typer av skuldebrev*

Skuldebreven är alltså av många slag och fyller många olika funktioner. Framför allt skiljes i skuldebrevslagen mellan de enkla och de löpande skuldebreven, varav de förra kännetecknas av att de är ställda till viss man, de senare av att de är ställda till innehavaren (innehavarpapper) eller till viss man eller order (orderpapper), se 11 och 26 §§. Härjämte har vissa skuldebrev alltid verkan av löpande försåvitt de inte innehåller en s.k. rektaklausul (»icke till order»), nämligen de som är försedda med inteckningsmedgivande (26 §). Sådana handlingar kan ligga till grund för luftfartygsinteckning, äldre fartygsinteckning och fastighetsinteckning beviljad före nya Jordabalkens (JB) ikraftträdande. Skuldebrevet brukar då utställas på ett jämnt belopp ofta överstigande den verkliga skuldsumman, för vilken handlingen skall tjäna som pant (»ackomodationsrevers»), medan den verkliga skulden uttrycks i en »omslagsrevers» som anger det ursprungliga skuldbeloppet och verkställda avbetalningar på detta.

Pantbrev i skepp och fastighet samt hypoteksbrev i företagsegendom är över huvud taget inga skuldebrev.

Det förekommer att ett enkelt skuldebrev förses med texten »till (viss man) eller till innehavaren». Tillägget gör skuldebrevet självmotsägande men knappast löpande, eftersom den löpande handlingen medför särskilda risker och bör kräva klart åtagande (jfr uttalande i NJA 1961 s. 192 och s. 203, men motsatt Walin s. 92). Ovisst kan även vara huruvida man såsom orderpapper kan betrakta en handling med formuleringen »till (viss man) eller hans rättsinnehavare» (nekande svar Rabe, Bankjuridik, Stockholm 1967 s. 66).

Med avseende på skuldebrevets funktion kan man särskilja vissa i praktiken förekommande huvudtyper:

Som grundtypen av skuldebrev, tidigare ofta omnämnd såsom dess enda användning, kan man beteckna *lånereversen*, skuldebrevet som är uttryck för en lämnad försträckning. Denna kan vara mer eller mindre hårt ändamålsbunden, såsom där den lämnats för anskaffande eller iordningställande av bostad (sparbankernas bostads- eller bosättningslån), för inköp av en viss vara (s.k. »låneköp») eller för studier (statens studielån eller sådana studielån som lämnas av privata företag för de anställdas vidareutbildning).

Privata lånereverser kan vara tecknade på ett av någon bank eller hypoteksinrättning utställt formulär, men brukar eljest ha mycket växlande form och rubricering – de kan exempelvis framstå som »avtal om försträckning» eller som »kvittenser» på mottaget lånebelopp. Försåvitt de inte är försedda med inteckningsmedgivande är de mestadels enkla skuldebrev, vilket kan vara att föredra då handlingen inte är avsedd för överlåtelse. Bankföreningens formulär, som används av de flesta banker, är mestadels orderpapper, men en del banker använder formulär utan tryckt orderklausul. Orderklausulen kan för banken ha betydelse särskilt där handlingen skall överlåtas till inkasso.

Som förutsättning för att bevilja lån betingar sig en långivare ofta säkerhet i form av pant eller borgen eller bådadera, och anmärkning härom införes ofta i lånereversen. Sålunda tecknas ofta borgen direkt på handlingen, eller denna förses med anteckning om pantbrev, som samtidigt överlämnas.

I bankernas reversformulär förekommer ett villkor om att lämnad pant skall utgöra säkerhet även för andra låntagares förbindelser till banken (generellt hypotek, generalpant). Om dessutom borgen är tecknad för ett dylikt lån, kommer borgensmannens regressrätt där han infriar lånet att omfatta samma pantsäkerhet som banken ägde enligt skuldebrevet (»subrogationsprincipen»). För att undvika uppfattningen att denna borgensmannens rätt skulle omfatta även andra av gäldenären ställda panter enligt generalpantklausulen, har formulären försetts med ett särskilt tillägg om att borgensmannens regressrätt endast omfattar den i hans eget skuldebrev föreskrivna panten. Såsom generalpantklausulen är utformad torde dock detta tillägg egentligen vara överflödigt, eftersom borgensmannen aldrig kan överta mer än bankens rätt enligt detta skuldebrev – generalpantutfästelser i andra liknande skuldebrev kan han aldrig göra gällande.

Sedan borgensmannen har inlöst fordringen är det naturligt om han anser

sig i första hand berättigad till panten. Reversformuläret uttalar även, att panten anses lämnad »jämväl och i första hand» som säkerhet för borgensmannens regresskrav, och banken kan sålunda inte framför borgensmannen ta panten i anspråk för täckande av någon helt annan fordring mot gäldenären. I avsaknad av en dylik klausul torde företrädet till panten bero på huruvida borgensmannen räknat med eller haft skäl att räkna med panten såsom säkerhet för sin egen utfästelse (jfr Ussing, Kaution, Köpenhamn 1928 s. 159 f.).

Vid varuleveranser förekommer att köparen, som ej genast kan betala, istället utställer ett skuldebrev (vanligare dock en växel) på köpesumman; skuldebrevet innehåller då i allmänhet en s.k. valutaklausul – »för levererade varor» eller dylikt. På liknande sätt kan ett skuldebrev utställas för utförda tjänster; sålunda är exempelvis jourhavande läkare på hembesök utrustade med ett särskilt formulär, som kan användas när den sjuke eller beställaren inte har pengar hemma. En lämplig term för dessa fordringshandlingar – av borgenärerna godtagna i brist på bättre – kan vara *betalningsrevers*. Dessa är ofta enkla skuldebrev och är i regel inte försedda med vare sig borgen eller annan säkerhet.

Man kan då fråga sig vilken funktion en dylik handling – utställd utan säkerhet och knappast attraktiv som omsättningsobjekt – kan äga för borgenären. En rent praktisk fördel är borgenärens möjlighet, som ovan påpekats, att erhålla tredskodom. Enligt RB 44 kap 7b § får domstolen meddela tredskodom mot gäldenären, om borgenären grundat sitt yrkande på ett skriftligt fordringsbevis och gäldenären inte visat sannolika skäl för sin inställning. Enligt samma lagrum gäller dock inte denna regel om borgenären stödjer sig på ett ömsesidigt förpliktande avtal och gäldenären gör en invändning om borgenärens motprestation. I övrigt äger skuldebrevet betydelse som bevis inte bara om avtalet utan om att fordringen faktiskt uppkommit och är förfallen på sätt som anges i handlingen. Mot detta kan gäldenären visserligen framställa invändningar, men därför krävs en bevisning som övervinner handlingens egen bevisverkan. Är skuldebrevet dessutom löpande försvinner dessutom i stor utsträckning möjligheten att framställa invändningar mot senare innehavare; gäldenären måste betala och får i efterhand söka ersättning av sin medkontrahent, mot vilken invändningsrätten består enligt 1 § skuldebrevslagen. Borgenären kan då ha möjlighet att skaffa sig omedelbara kontanter genom omsättning av skuldebrevet.

Skuldebrevet kan även avse bestående skyldigheter av annat slag än

betalning för varor och tjänster. Det kan röra sig om en till beloppet fixerad skuld, såsom där någon övertrasserat sitt checkkonto i bank och av banken föreläggs en handling varigenom han åtar sig att återbetala beloppet enligt en viss amorteringsplan, eller där någon förskingrat medel och av arbetsgivaren ställs inför valet att underteckna en revers eller bli polisanmäld; dylika typer av handlingar rubriceras ofta »*förbindelser*» eller »*skuldförbindelser*». En sådan handling kan även avse en tidigare ofixerad skuld, såsom då någon med anledning av en bilkollision erbjuds att underteckna en förbindelse »såsom full ersättning» för den uppkomna skadan (om giltigheten av sådana förbindelser, jfr NJA 1983 s. 748). Hit kunde man även räkna underhållsavtalet med faderskapserkännande; denna fordring är emellertid underkastad särskild lagstiftning och är inte överlåtbar.

Ibland kan skuldebrevets form användas för att undvika det besvär eller de risker som kan vara förenade med en penningförsändelse; man kan då beteckna det som en remiss eller remissa. Ett sådant skuldebrev fungerar som betalningsmedel. Hit kan räknas bankernas postväxlar, vilka samtidigt kan karakteriseras som s.k. egna växlar och är underkastade växellagens bestämmelser om dylika; de inlöses kostnadsfritt i varje svensk bank. I övrigt är bankernas remissor i allmänhet att hänföra till anvisningar.

Slutligen skall erinras om att gåvolagen gör utställandet och överlämnandet av ett skuldebrev till en av de två möjligheterna att åstadkomma en bindande gåvoutfästelse. Ett sådant skuldebrev skall här betecknas som en *gåvorevers*.

2.5 *Rättsgrund och rättsverkan*

Såväl lånereversen som betalningsreversen har regelmässigt utställts till följd av ett avtal – ett försträckningsavtal eller något slag av ömsesidigt förpliktande avtal. Skuldebrev som lämnats för andra slag av förpliktelser torde, med hänsyn till den betydande bevisfördel de ger borgenären, i allmänhet inte utställas med mindre gäldenären erhåller fördelen att samtidigt få sin skuld fixerad. Med anledning härav bör man kunna anta, att även dessa skuldebrev som omedelbar grund har ett avtal – antingen en eftergift eller en förlikning. Härtill kommer sedan gåvoreversen, vilken ofta ej har annan grund än givarens

gåvosikt, men vars utfärdande som tidigare nämnts har omedelbart rättsskapande verkan.

Skuldebrevet betygar att det rättsförhållande som sålunda får antas bestå mellan parterna givit upphov till den i handlingen uttryckta skulden, och det har i detta avseende samma slags bevisverkan som andra fordringsbevis. Skuldebrevet kan alltså regelmässigt (jfr dock ovan s. 17 om materiellt abstrakta handlingar) bemötas med invändningar: det avtalsgrundade skuldebrevet med avtalslagens ogiltighetsinvändningar eller invändning om uteblivet vederlag eller om gäldenärens bristande behörighet att förfoga över sin egendom (omyndighet, bristande behörighet på grund av förvaltarskap, handlande under psykisk störning, bristande behörighet att binda en juridisk person, jfr NJA 1982 s. 7), gåvoreversen därutöver med gåvolagens invändningar om försämrad ekonomi och gåvotagarens otacksamhet (gåvolagen 5 §, jfr NJA 1942 s 596), och båda kan bemötas med att skuldförhållandet upphört, genom betalning eller på annat sätt.

Invändningen måste i regel avse parternas inbördes rättsförhållande, inte andras förhållanden. I NJA 1931 s. 320 hade en person betalt ett kontantbelopp under den outtalade förutsättningen att betalningen skulle utgöra full täckning för hans svärsons skuld till en bank, vilken varit på ett högre belopp. Svärsonen hade emellertid, sin svärfar ovetande, förmåtts att teckna en förbindelse för återstoden av beloppet. Svärsonen ansågs inte kunna undgå ansvar för förbindelsen till följd av de förutsättningar under vilka hans svärfar kunde ha inbetalat beloppet.

Vid ackord med flera borgenärer anses emellertid gäldenärens hemliga överenskommelser med en viss eller vissa borgenärer inte kunna bedömas utan hänsyn till ackordet, utan de blir ogiltiga om de träffats i samband med ackordsförhandlingen eller under återvinningsfrist (konkurslagen (1987:672) 12 kap. 28 §, eller för privat ackord NJA 1931 s. 313 I).

När gäldenären framför en invändning måste han bevisa de faktiska omständigheter på vilka han vill grunda den. Det är knappast möjligt att generellt yttra sig om styrkan av den bevisning som kan krävas. Enligt RB 44 kap 7b § bör gäldenären visa sannolika skäl för sin inställning för att undgå tredskodom. Syftet med denna regel är dock att undvika onödigt processande. Det torde inte vara uttryck för någon uppskattning av vilken bevisning som skall vara erforderlig i rättegång. När gäldenären visat sannolika skäl för sin inställning är hotet om tredskodom undanröjt och processen handläggs vidare i sedvanlig

ordning. Vid huvudförhandlingen förebringas vederbörlig bevisning och rätten tar sedan ställning till invändningens hållbarhet. Skuldebrevet har nu spelat ut sin roll som bevis, och rättsfrågan bedöms på grundval av det frambragta materialet. Även om en klausul i skuldebrevet någon gång kan ha betydelse för bedömande av en invändnings relevans, får alltså inte blotta förekomsten av ett skuldebrev någon verkan av att avgöra en tveksam rättsfråga i borgenärens favör. Det klarlagda rättsförhållandet bedömes med andra ord lika vare sig talan grundas på ett skuldebrev eller på de bevisade omständigheterna.

Detta kan illustreras av en serie rättsfall (NJA 1935 B 217, NJA 1936 s. 495 I, II och III, NJA 1940 s. 77 samt även NJA 1955 C 100) angående invändningar eller återkrav av personer, som lämnat förbindelser eller kontanter för täckande av någon anhörigs förskingringsansvar, där förskingraren trots ingripandet har blivit åtalad och dömd. Utgången har varierat efter omständigheterna, men domstolarna synes inte ha gjort någon skillnad mellan fall som avsett invändning mot den skriftliga förbindelsen och sådana som avsett återkrav av inbetalade kontanter eller ersättningskrav för förlust som drabbat gäldenären till följd av att en utställd fordringshandling omsatts (jfr särskilt NJA 1936 s. 495 III, där båda typerna av situationer förekom).

Som tidigare framhållits kan skuldebrevet ofta vara försett med borgensåtagande, eventuellt tecknat på en särskild handling. Skuldebrevets bevisverkan består även mot borgensmannen, vilken liksom huvudgäldenären kan framställa invändningar om de rättsförhållande som föranlett skuldebrevets utställande, men vilken dessutom kan göra invändningar om sådant som har med hans egen utfästelse att göra, t.ex. att borgensförbindelsen har tillkommit på grund av tvång eller svek som enligt avtalslagen medför att borgenären ej får åberopa den.

Två personer tecknar borgen för ett banklån, på bankens reversformulär enligt vilket betalning skall ske till banken eller dess order. Gäldenären upptar sedermera lånet i en annan bank och tecknar på skuldebrevet erkännande av att denna är borgenären. Trots att borgensmännen fått meddelande om detta och inte reklamerat däremot, anses de inte bundna. Som vi skall finna hade utgången blivit den motsatta om lånet tecknats i den första banken och skuldebrevet därefter överlåtits på den andra (NJA 1961 s. 315).

3 Partsväxlingar

3.1 *Fordringsrätternas subjektiva begränsning*

Alla de nämnda slagen av fordringar – de må avse penningbelopp eller naturaprestationer, vara uttryckta i särskild fordringshandling eller vara enbart muntliga – kan vara föremål för olika slags rättsliga förfoganden. I skuldebrevsrätten är särskilt av intresse att se i vad mån fordringar kan bli föremål för överlåtelse (»cession»), eller därmed jämförbara förfoganden. Vid sidan av dylika förfoganden på borgenärssidan (»aktivsidan») bör även uppmärksammas möjligheten av ett skuldövertagande (»substitution») på gäldenärsidan (»passivsidan»).

Utgångspunkten för bedömningen av alla partsväxlingar är en klassisk regel att fordringsrätter inte berör andra än de ursprungliga parterna, och att en sådan part inte får genom avtal med tredje man eller eljest förändra den andres rättsställning utan dennes hörande. I enlighet härmed borde en part i ett vanligt fordringsförhållande aldrig få sätta någon annan i sitt ställe utan tillstånd från motparten, vilken kan ha fäst vikt vid medkontrahentens person.

Regeln att fordringsrätternas verkan är inskränkt till de omedelbart handlande parterna har emellertid åtskilliga undantag. Från avtalsrätten vet vi att ett avtal visserligen i princip inte är bindande för några andra än parterna – varvid som part räknas även den som blir bunden enligt fullmakts- eller representationsregler – men att å andra sidan rättigheter kan avtalsvis tillskapas även för andra än dessa (s.k. tredjemansavtal). Som ett annat undantag från regeln kan man beteckna det förhållandet att partsväxlingar tillåts, under förutsättning att typiskt sett ingen part lider skada. Låt oss närmare studera under vilka omständigheter denna förutsättning kan sägas vara uppfylld.

3.2 *Gäldenärsbyte*

På passivsidan kan partsväxling vanligen inte ske utan motpartens (borgenärens) tillstånd. Om gäldenären fick fritt sätta en annan i sitt ställe och därvid själv blev befriad från sin skuld, kunde ju borgenären utsättas för att oväntat få en insolvent motpart. En helt annan sak är att det vid penningprestationer och liknande »färglösa» prestationer kan vara för borgenären likgiltigt vem som faktiskt presterar, och att borgenären därför i vissa situationer kan vara förpliktad att godta en prestation som erbjuds av tredje man, vilken åtagit sig gälden. Någon allmän regel av detta innehåll anses dock ej gälla (se härom Rodhe § 15 s. 159 f.). En särskild fråga är även huruvida en person som utfäst sig att uppfylla en annans förpliktelse kan sägas ha gjort detta åtagande till förmån för borgenären, så att denne får ett direkt krav på grund av utfästelsen (jfr NJA 1941 s. 317).

Emellertid förekommer undantag även från regeln att substitution av gäldenär kräver borgenärens tillstånd. Detta kan sammanhänga med att borgenären i viss mån kan ha medverkat till substitutionen – exempelvis där hyresvärd samtycker till överlåtelse av hyresrätt och därmed, enligt JB 12 kap. 38 §, anses ha befriat den förre hyresgästen från betalningsskyldighet –, men det kan ske även utan sådan medverkan. I litteraturen har nämnts ett aktiebolags övertagande av ett annats skulder i samband med fusion, samt ett försäkringsbolags övertagande av ett annats försäkringsbestånd (Rodhe § 59, s. 717 f.) – båda fall där särskilda garantier ges för att borgenärernas intressen inte skall åsidosättas. Vid gäldenärs död övertar dödsboet ansvaret för hans skulder, men regler ges i Ärvdabalkens (ÄB) 21 kap. 2 och 3 §§ för deras snabba avveckling.

Konkurs medför i regel inte att konkursboet kan sägas överta konkursgäldenärens ansvar, eftersom gäldenären åter kan hållas ansvarig så snart konkursen upphört; undantag utgör naturligtvis urarvakonkurs och konkurs i samband med likvidation av aktiebolag eller ekonomisk förening, där konkursgäldenären inte längre existerar som rättssubjekt efter konkursens avslutande.

3.3 *Borgenärsbyte*

Frågorna om gäldenärsbyte har begränsat intresse för skuldebrevsrätten och skall här inte vidare beröras. Avgörande betydelse har däremot fordringsövergången, och då främst den frivilliga fordringsövergången, överlåtelsen. Jämsides med överlåtelsen finns dock anledning att studera åtskilliga andra typer av fordringsövergång.

Som mer eller mindre ofrånkomlig kan man betrakta den fordringsövergång som sker i samband med »universalfången» *arv, testamente* eller giftorättsgemenskapens upplösning genom *bodelning.* Den nye rättsinnehavaren – »successor» – träder här in i den gamles ställe och övertar hans rättigheter med alla deras begränsningar, bortsett naturligtvis från sådana som är tillskapade för den gamle innehavaren personligen och sålunda utslocknar vid hans död.

På liknande sätt ofrånkomlig är den fordringsövergång som sker genom *konkurs,* där konkursboet träder i konkursgäldenärens ställe och övertar hans tillgångar och rättigheter. Härifrån skiljer sig *utmätningen* – utmätningsförklaringen och säkerställandet av fordringen – genom att den avser utvald egendom och inte nödvändigtvis denna fordring (om utmätningsordningen Utsökningsbalkens (UB) 4 kap. 3–7 §§), *kvarstad* och *betalningssäkring* för skatt genom att de är förstadier till utmätning. Samtliga åtgärder syftar till att realisera fordringen genom inkrävande av betalning (UB 9 kap. 11–12 §§) eller försäljning (UB 9 kap. 13 §).

Fordringsövergång kan stundom ske automatiskt (»*subrogation*») eller till följd av lagstadganden (ibland kallad »*cessio legis*»), exempelvis där en borgensman måst uppfylla huvudgäldenärens förpliktelser och till följd därav regressvis inträder i den ursprunglige borgenärens rätt. De särskilda problem som sammanhänger med regressanspråk skall i huvudsak hålas utanför denna framställning.

Fordringsövergång tillåts emellertid i vår rättsordning även genom frivilliga singularfång (överlåtelse), främst *köp, byte* och *gåva,* varmed man i stor utsträckning jämställer *säkerhetsöverlåtelser* och *pantsättning* (sålunda i skuldebrevslagen, se 10 §). Ibland kan ett sådant singularfång ske i oklara former, exempelvis där en fordringsöverlåtelse klädes i formen av en *fullmakt* att hos gäldenären lyfta fordringsbeloppet. Transaktionen får i sådana fall bedömas efter sin reella karaktär (Håstad s. 118, NJA 1958 s. 478, 1966 s. 97 och 279, 1976 s. 118, jfr NJA 1942 s. 321 och SvJT 1946 rf s. 34).

Att man sålunda in dubio tillåter överlåtelse av en fordring som efter parternas ursprungliga förutsättningar eller fordringshandlingens ordalydelse bara reglerar förhållandet dem emellan, innebär en betydande fördel för borgenären. Utgångspunkten för denna regel, som tillåter överlåtelse, har varit att borgenärens person i regel bör sakna betydelse för gäldenären. Visserligen kan det väl hända att borgenärer kan vara mer eller mindre vänligt inställda, och att den ene kanske medger gäldenären ett anstånd med betalningen som vägras av den andre, men sådana omständigheter har rättsordningen inte tagit hänsyn till utan fordrar att gäldenären presterar när han krävs på förfallodagen: »Det som försträckt är, skall å dag förelagd, till borgenären, eller hans ombudsman, eller till den hans rätt innehaver, i samma slag, jämngott, och till fullo återgäldas», som det hette i Handelsbalken (HB) 9:2 före skuldebrevslagens införande. I gengäld är det av avgörande betydelse att *gäldenärens ställning typiskt sett inte får försämras genom överlåtelsen*, och detta har varit lagstiftarens utgångspunkt.

3.4 *Inskränkningar i borgenärens förfogandemöjligheter*

Hänsynen till gäldenären medför sålunda till en början, att inte alla slag av fordringar får övergå eller övertagas utan gäldenärens tillstånd. I den allmänna obligationsrätten göres vissa inskränkningar, vilka här helt kort skall antydas. Samma hänsyn ligger även till grund för de regler om överlåtelsens form och rättsverkan, som skall genomgås i följande kapitel.

De inskränkningar som göres i möjligheten att överföra fordringar kan sammanfattas under fyra huvudpunkter, varav den första avser personligt färgade fordringsrätter som av hänsyn till gäldenären inte kan överlåtas, den andra fordringar som är beroende av motfordringar (s.k. konnexa fordringar), den tredje fordringar som av sociala skäl inte bör få frångå borgenären, och den fjärde fordringar som avtalsvis gjorts personliga.

1. De personliga relationerna mellan parterna kan vara så väsentliga för fordringens innehåll, att någon ny innehavare inte rimligen kan påtvingas gäldenären. Sålunda kan en avkomsträtt innebärande rätt till kost och viss bostad jämte »kärleksfull omvårdnad och skjuts till

kyrkan varje söndag» inte gärna utgå till någon annan än den ursprunglige rättsinnehavaren, och rätten kan sålunda varken överlåtas eller utmätas eller övergå genom annat fång. Enligt samma grundsats anses nyttjanderätt till lös egendom och rätt att utkräva arbetsprestation i regel inte vara överlåtbara (se Wallin s. 34 ff.).

2. Ekonomiskt viktigare är frågan om en av kontrahenterna i ett ömsesidigt förpliktande avtal kan överlåta sin rätt enligt avtalet och samtidigt kvarstå som förpliktad – sina skyldigheter kan han som sagt i regel ej överlåta. Frågan är alltså om exempelvis en säljare kan överlåta sin rätt till köpeskillingen samtidigt som han fortsätter att svara för leveransen av avtalsgodset. Något generellt hinder mot sådan överlåtelse finns ej, och i handeln utnyttjas kundfordringar (fakturor) allmänt till sådan »factoring», antingen i form av »fakturaköp» eller som »fakturabelåning» (närmast pantsättning, se Björk i SvJT 1983 s. 325 ff.). Men överlåtelsen berövar inte gäldenären hans invändningar på grund av köpet. Vid konsumentköp är den regeln tvingande, så att t.ex. hävnings- och prisminskningsrätten alltid kvarstår mot finansiären, t.o.m. så att konsumenten kan rikta motkrav mot finansiären intill vad denne uppburit med anledning av köpet (se 16 § konsumentkreditlagen (1992:830), jfr betr. simulationsinvändningen nedan s. 36 och SvJT 1979 s. 584).

I vissa fall anses gäldenären ha intresse av att över huvud taget motsätta sig den uppspjälkning av avtalsförpliktelser som en överlåtelse av enbart det ena anspråket skulle medföra. En avtalspart kan sålunda tänkas ha intresse av att motparten inte undanhålles den stimulans till fullgod prestation som förväntningen om vederlag kan innebära, och han kan – särskilt i långvariga avtalsförhållanden – vara angelägen om att motpartens handlingsfrihet ifråga om ändringar av antalet inte beskärs genom överenskommelser med tredje man.

Synpunkten på motprestationen som stimulans anses vara den egentliga anledningen till att hinder alltjämt består mot att överlåta framdeles förfallande lön (se Rodhe § 13, s. 136 med noterna 9 och 10 och numera Sigeman, Lönefordran, Stockholm 1967, s. 99); lönen skall tjäna som drivfjäder för vederbörlig arbetsprestation. Å andra sidan anses det inte föreligga hinder för en entreprenör att till underleverantör överlåta fordringar på byggherren såsom säkerhet för lämnad kredit (Håstad s. 122 f., NJA 1942 s. 321, 1966 s. 97), även om överlåtelsen kan ha begränsad verkan intill dess beloppet intjänats (så i förhållande till överlåtarens borgenärer NJA 1973 s. 635, men jfr Håstad s. 138

f.). Synpunkten att gäldenären kan vilja ändra eller upphäva avtalet kan bli aktuell vid överlåtelse eller pantsättning av framtida hyreskrav, där hyresvärden ej anses få binda sig så att han måste avböja sådana ändringar av hänsyn till förvärvaren eller panthavaren; vid förvärv av hela fastigheten övergår dock även hyreskraven till köparen. Större praktisk betydelse äger denna senare synpunkt framför allt inom sjöfarten, där redarna av bland annat det nämnda skälet är förhindrade att använda värdefulla långtidscertepartier såsom kreditobjekt.

Principen om inskränkning i överlåtbarheten av hänsyn till gäldenären har tillämpning på alla slags fång från borgenären. Som vi skall se tillåts dock utmätning av lönekrav i viss mån trots arbetsgivarens intresse av att stimulera arbetet.

3. Inskränkningar i möjligheten att överföra fordringar kan ibland motiveras av sociala skäl och önskemålet att borgenären inte skall ställas utan försörjning: en sådan regel gäller exempelvis om rätt till folkpension (se lagen (1962:381) om allmän försäkring 20 kap. 6 §), och något liknande anses gälla skadestånd för sveda och värk (om utmätningsfrihet för dessa och vissa andra skadestånd, se UB 5 kap. 7 §). Lönefordringar och sjukpenning kan utmätas bara i begränsad mån (nedan). Vissa beloppsbegränsade pensions- och livränteförsäkringar kan överlåtas men ej utmätas (se lagen (1927:77) om försäkringsavtal (försäkringsavtalslagen) 116 och 118 §§, jfr om övriga pensioner och livräntor UB 5 kap. 8 §), medan det i fråga om upphovsrätt gäller begränsningar både för överlåtelse och utmätning (se lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk 3, 27, 28 samt 42 §§).

Överlåtelse- och utmätningsinskränkningarna avser vanligen bara fordringarna som sådana, medan utfallande belopp brukar vara åtkomliga t.o.m. där de utbetalats på postgiroblankett (NJA 1954 s. 524) eller insatts på checklönekonto (Statens offentliga utredningar (SOU) 1964:57 s. 226). Lön och sjukpenning kan dock enligt UB 7 kap. generellt utmätas endast till viss del med beaktande av gäldenärens och hans familjs underhållsbehov, och detsamma gäller utfallande belopp på pensions- och livränteförsäkringar. Fordring på grund av sjuk- eller olycksfallsförsäkring kan inte uttas så länge den innestår hos försäkringsgivaren (försäkringsavtalslagen 123 §).

De flesta av de nämna typerna av fordringar upphör till följd av sin natur vid borgenärens död; i den mån så inte är fallet kan de ärvas eller

övergå genom testamente. De som är oöverlåtbara kan däremot inte ingå i bodelning och på det sättet övergå till borgenärens successor (Wallin s. 34 jfr s. 59 f.).

4. I avtal varigenom en fordring tillskapats eller en existerande fordring överlåtes kan ha överenskommits att fordringen inte får vidare överlåtas. En sådan överenskommelse är i regel fullt verksam mot förvärvaren, och även mot personer med kännedom om förbudet till vilka förvärvaren velat överlåta fordringen. Vid benefika utfästelser medför överlåtelseförbudet (men inte ett naket förbehåll om utmätningsfrihet!) att fordringen även blir undandragen gåvotagarens utmätnings- och konkursborgenärer (UB 5 kap. 5 § och Hessler, Sakrätt s. 464 f.), medan motsvarande knappast gäller för överlåtelseförbud tillkomna vid onerös upplåtelse, eftersom detta skulle öppna en alltför bekväm väg till förvärv av utmätningsfria tillgångar (NJA 1974 s. 376, jfr dock närmare Hessler, Sakrätt s. 446 f.).

Genom tolkning av vederbörande förbehåll får avgöras huruvida även andra typer av fång än överlåtelse är uteslutna (se beträffande arv NJA 1935 s. 570, NJA 1936 s. 401 och 418).

4 Enkla fordringar och enkla skuldebrev

4.1 *Inledning*

För att förenkla framställningen skall jag i fortsättningen ta som utgångspunkt den frivilliga överlåtelsen genom köp, byte eller gåva (cessionen); där så synes erforderligt skall särskilt anges vad som gäller om andra former av fordringsövergång. Härigenom blir det möjligt att utgå från den moderna terminologin och att i enlighet med denna beteckna de tre av fordringsövergången berörda personerna som borgenären-överlåtaren (traditionellt cedenten), förvärvaren (cessionarien), och gäldenären-tredjeman (cessus). Framställningen av fordringsöverlåtelsen kommer att illustreras av en schematisk bild, där parternas relationer anges enligt följande grundschema (fig. 1):

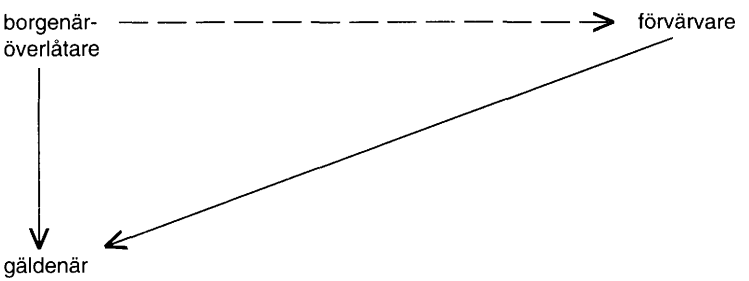

Fig 1. Streckad pil betecknar överlåtelse, heldragen en fordringssriktning (mot gäldenären).

Överlåtelsen grundas på en rättshandling mellan borgenären och förvärvaren, och denna rättshandling får i regel antas vara ett avtal vari borgenären lovar att överföra en rättighet till förvärvaren. Om ingen rättighet överföres eller rentav någonsin förelegat, så har borgenären gjort sig skyldig till avtalsbrott, och han blir därför ansvarig gentemot förvärvaren under förutsättning att överlåtelsen var onerös, se skul-

debrevslagen 9 §. Detta ansvar kan frånskrivas genom att överlåtelsen kvalificeras med ett uttryck sådant som »utan retur» eller »utan ansvar». Däremot anses inte borgenären utlova någonting angående gäldenären förmåga att betala, såvida inte en sådan utfästelse gjorts uttryckligen eller kan anses framgå av omständigheterna (exempelvis där ett skuldebrev lämnats som betalning för en varuskuld).

Fordringsöverlåtelsen bör naturligtvis, utöver det nämnda ansvaret mot överlåtaren, ge förvärvaren rätt att själv kräva gäldenären på betalning. Emellertid kan situationer uppkomma där förvärvarens fordringsrätt i princip erkännes, ehuru gäldenären på grund av ovisshet om vem som är rätt borgenär kan vara berättigad att tills vidare innehålla sin prestation, eller omvänt att en påstådd förvärvare kan kräva prestation fastän han inte är den verkligen berättigade. Man bör i enlighet härmed skilja mellan *materiellrättsliga överlåtelseregler*, vilka avgör vem som vid klarlagt rättsläge – sådant som får anses föreligga i rättegång mellan berörda pretendenter – är berättigad såsom borgenär, och *legitimationsregler*, vilka avgör vem som är behörig att utöva fordringsrätten.

Fordringar kan överlåtas enligt reglerna om köp, byte eller gåva vare sig de är uttryckta i skuldebrev eller ej. Om en fordring har uttryckts i skuldebrev ligger det dock nära till hands att överlåtelsen symboliseras som en överlåtelse av handlingen, varvid överlåtaren genom tradition av denna avhänder sig de viktiga processuella fördelar som innehavet medför. Är skuldebrevet enkelt inskränker sig verkan av dess tradition i huvudsak till det nu sagda, och transaktionen behandlas i sak som en fordringsöverlåtelse. Tillhör skuldebrevet mellankategorien mellan enkla och löpande – legitimations- eller presentationspapper – får traditionen av själva handlingen i olika avseenden ökad betydelse. Är skuldebrevet slutligen löpande, blir traditionen det väsentliga momentet, eftersom såväl den materiella fordringsrätten som legitimationsverkningarna är knutna till handlingen och medföljer denna. En förvärvare av enbart fordringsrätten skulle erhålla en ganska innehållslös och högst prekär rättighet, som inte kan erkännas ens i rättegång så länge fordringshandlingen är utelöpande och utsatt för att komma i handen på en godtroende förvärvare och ge denne en självständig rätt till fordringen.

Den följande skildringen av fordringsöverlåtelsens olika aspekter utgår från skuldebrevslagens regler om överlåtelse av enkla skuldebrev. Som tidigare påpekats kan dock reglerna även tillämpas analogt på

enkla fordringar varför även dessa kommer att genomgås. Där reglernas analogiska tillämpning kan vara tveksam kommer detta särskilt att anges.

4.2 *Invändningsrätten*

Enligt den tidigare angivna utgångspunkten (se s. 29 f.) tillåts fordringsöverlåtelse trots att gäldenären inte medgivit detta, men blott under förutsättning att den kan ske utan att hans ställning typiskt sett försämras. Omvänt får alltså överlåtelsen inte medföra att förvärvaren gentemot gäldenären kommer i en bättre ställning än den ursprunglige borgenären eller att någon framtida förvärvare kommer i en bättre ställning än den ursprunglige borgenären. Det kan ju hända att fordringen från början är behäftad med någon ogiltighetsgrund, som gör den helt eller delvis overksam mot gäldenären, och invändningar om dylika skall enligt den angivna regeln kunna göras gällande även emot förvärvaren, även om denne vid sitt förvärv varit i god tro. Man kan uttrycka detta så att *fordringens kvalitet ej får förbättras* till följd av överlåtelsen, eller att det överlåtna endast är den verkliga fordringen, med alla dess begränsningar (se fig. 2).

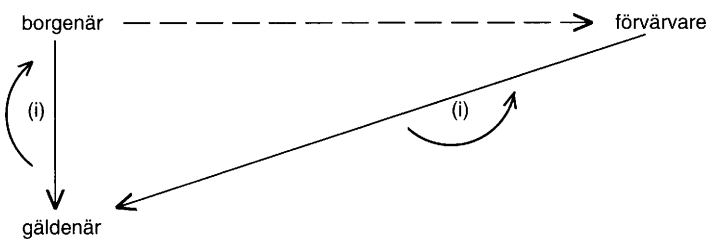

Fig. 2. Invändningen (i), som står gäldenären till buds gentemot borgenären, består även gentemot förvärvaren, oavsett dennes goda tro.

Regeln, som ifråga om enkla skuldebrev är uttryckt i skuldebrevslagens 27 §, är försedd med två undantag. Har skuldebrevet upprättats *för skens skull* (simulation) blir det giltigt till förmån för godtroende förvärvare enligt avtalslagen 34 § (se NJA 1976 s. 235 om avbetalningsköpares kvittering av varan). Undantaget är en följd av en avvägning

mellan godtroende förvärvare och en gäldenär, vilken genom att utställa en skenhandling har vilselett honom. Det andra undantaget innebär att gäldenären kan *i handlingen göra avkall* på rätten att mot förvärvaren åberopa invändningar grundade på förhållandet till den ursprunglige borgenären. Det sker, förutom vid löpande handlingar och de enkla men negotiabla som berörs nedan s. 74 f., genom att gäldenären uttryckligen avsäger sig rätten att framställa invändningar eller vissa sådana mot förvärvaren (»cut-off-klausul»). Inget av de båda undantagen gäller för familjerättsliga fång, eftersom dessa aldrig medför någon förbättring av successors rättsställning.

Vid konsumentkreditköp där säljaren överlåter eller pantsätter fordringsrätten till en kreditgivare, begränsas cut-off-klausulernas verkan av den tvingande regeln i 16 § konsumentkreditlagen. Enligt denna behåller köparen alltid rätten att framställa invändningar »på grund av köpet», exempelvis att avtalet är ogiltigt eller varan felaktig. Köparen kan till och med göra gällande invändningar om säljarens legitimation (mer om denna fråga s. 43)

Regeln om att invändningar består även mot förvärvare av skuldebrevet gäller inte bara ifråga om utfästelsens ogiltighet utan även ifråga om invändningar som består i att en av borgenären utlovad motprestation ej erhållits. Enligt den grundläggande regeln vid köp av lös egendom gäller exempelvis att säljaren inte behöver utlämna godset förrän han får betalning, och att köparen inte behöver betala förrän han får godset (se köplagen (1990:931) 10 och 42 §§). Överlåtes nu exempelvis köpeskillingsfordringen av säljaren, vilken fortfarande kvarstår som förpliktad att leverera godset, så kan köparen även emot den nye innehavaren av köpeskillingsfordringen göra gällande alla de rättigheter enligt köpeavtalet – såsom rätten att häva eller innehålla egen prestation –, vilka skulle ha stått honom till buds gentemot säljaren själv (om köparens särskilda skydd vid konsumentkrediter, se ovan s. 31).

Invändningar av gäldenären kan även avse det förhållandet att fordringen i efterhand upphört genom betalning, överenskommelse eller kvittning. Om fordringen upphört redan före överlåtelsen bereder dessa invändningar inga särskilda problem (rörande bevisning härom, se SvJT 1969 rf s. 65). Svårigheter uppkommer där betalningen, överenskommelsen eller kvitteringen verkställdes efter överlåtelsen, och där förvärvaren med visst fog kan hävda att han förvärvat en fordring som var fullt verksam. I huvudsak avgörs denna fråga av reglerna

angående borgenärens *legitimation*, vilka skall behandlas i ett senare avsnitt. Det är emellertid av betydelse för sammanhanget att redan nu framhålla, att legitimationen vid enkla skuldebrev såsom huvudregel består så länge gäldenären varken vet eller bör veta att fordringen överlåtits; sedan han fått vetskap om detta kan han däremot varken erlägga verksam betalning till den förre borgenären eller med honom ingå överenskommelser om att fordringen skall reduceras eller upphöra.

Med betalning i god tro synes böra jämställas dom på betalning, som vunnit laga kraft medan gäldenären varit i god tro (sålunda NJA 1935 s. 253). Situationen kan uppstå om gäldenären i rättegången endast bestritt kravets storlek eller berättigande men ej varit medveten om att det överlåtits. Sedan domen vunnit laga kraft är gäldenären avskuren från möjligheten att annat än genom resning undandra sig betalning till överlåtaren, och han bör därför få mot förvärvaren åberopa domen lika väl som han får åberopa en verkställd betalning. Det blir istället förvärvaren som får rikta anspråk mot överlåtaren, enligt grunderna för 9 § skuldebrevslagen. En motsatt lösning skulle innebära att gäldenären bleve nödsakad att begära resning i målet, något som knappast kan förenas med grundsatsen att han typiskt sett inte får bli lidande till följd av överlåtelsen (se emellertid Ussing s. 223 f.).

Regeln att gäldenären under förutsättning av god tro kan befria sig genom prestation till eller överenskommelse med förutvarande borgenär gäller inte bara vid frivillig överlåtelse utan är tillämplig även vid utmätning och synes böra gälla också de familjerättsliga fången, där den framförallt kan bli aktuell vid bodelning. Den gäller numera även vid bristande kännedom om borgenärens konkurs, se närmare nedan s. 44. Beträffande regelns tillämpning vid utmätning kan hänvisas till rättsfallet SvJT 1956 rf s. 56, som behandlas nedan under legitimationsreglerna.

Vid *kvittning* gäller en särskild regel, såtillvida att gäldenären i viss utsträckning kan företa kvittning (= framställa kvittningsyrkande) även efter det han fått kännedom om överlåtelsen och sålunda inte längre har rätt att betrakta den gamle borgenären såsom legitimerad. Regeln sammanhänger med att gäldenären kan ha haft anledning att räkna med ett kvittningstillfälle i framtiden, vilken möjlighet inte får betagas honom genom en överlåtelse av fordringen. Härigenom kommer regeln att utgöra ett undantag från den vid kvittning eljest gällande regeln att endast ömsesidiga fordringar får kvittas, ty gäldenären äger ju här en

möjlighet att utnyttja en motfordring mot den ursprunglige borgenären för att kvitta bort en fordring som redan förvärvats av någon annan, trots att han känner till överlåtelsen och alltså saknar rätt att betala till överlåtaren eller träffa överenskommelser med denna angående fordringen. Utgångspunkt och riktmärke bör vara gäldenärens berättigade förväntning (Lindskog s. 458 ff.). Ett exempel kan klargöra partsrelationer och skäl till de inskränkningar skuldebrevslagen föreskrivit i denna »efterhandskvittning».

En person har kredit i en bokhandel, och hans räkningar förfaller den siste i var månad. Mot räkningskravet – »huvudfordringen» – får han kvitta motfordringar på handlaren, men bara under den för kvittning gällande förutsättningen att båda fordringarna förfallit. Om kundens fordring förfaller före månadsräkningen, kan kunden få båda fordringarna förfallna samtidigt genom att skjuta på sitt eget krav. Förfaller däremot kundens fordring senare, får han kvittningsmöjlighet bara genom att själv komma i dröjsmål. Den förstnämnda kvittningsmöjligheten får inte betagas gäldenären genom huvudfordringens överlåtelse; den senare anses inte skyddsvärd mot en förvärvare av huvudfordringen. *Alltså: Kvittning med fordringar på borgenären får ske även efter att gäldenären fått kännedom om överlåtelsen, under förutsättning att kvittningsfordringen är förfallen före eller senast samtidigt med huvudfordringen, skuldebrevslagens 28 § punkt 2.*

Om gäldenären erfar att överlåtelse skett, kunde han skada förvärvaren genom att skaffa en motfordring på annat håll. För att undvika det stadgar skuldebrevslagens 28 § punkt 1 att gäldenären inte kan få en kvittningsrätt i efterhand genom förvärv av en fordring på borgenären. Om bokhandlaren i vårt exempel överlåtit sitt krav och kunden vet eller borde veta det, kan inte ett senare förvärv av en fordring på bokhandlaren – som kan inköpas billigt om bokhandlaren då är på obestånd – ge någon kvittningsrätt mot förvärvaren av fordringen. Regeln uttrycks i lagrummet så här: *För fordran hos överlåtaren äge gäldenären njuta kvittning, utan så är att han förvärvat genfordran efter den tid då överlåtelsen blev honom kunnig eller han fick anledning till skälig förmodan därom.*

På liknande sätt anses kvittningsrättens bestånd vid huvudfordringens övergång genom bodelning (NJA 1972 s. 439), utmätning eller betalningssäkring (NJA 1985 s. 223) bero av gäldenärens goda tro vid förvärvet av motfordringen. Rörande »förvärv» av motfordring, se Rättsfall från hovrätterna (RH) 40:86.

De nu behandlade reglerna om fordringens kvalitet äger – med bortseende från att undantaget för simulation inte berör de familjerättsliga fången – tillämpning på alla slags fång till fordringar avseende såväl natura- som penningprestationer. De kan för egentlig överlåtelse *sammanfattas* enligt följande:

1. En enkel fordrings kvalitet kan inte förbättras till följd av att den överlåts till en godtroende förvärvare. Gäldenärens ogiltighets- och causainvändningar består således gentemot förvärvaren.

2. Huvudregeln om fordringens kvalitet gäller inte beträffande fordringar som tillkommit för skens skull. Vidare kan invändningsrätten avtalsvis uppges genom att förskrivningen görs mer eller mindre »löpande».

3. Invändningar om betalning eller ändring av rättsförhållandet består mot förvärvaren såvida betalningen eller ändringsavtalet företagits medan borgenären var legitimerad.

4. Kvittningsinvändningar består även om kvittningen sker efter att borgenärens legitimation upphört under förutsättning att gäldenärens kvittningsfordring var förfallen före huvudfordringen och icke förvärvats sedan gäldenären fått kännedom om överlåtelsen eller fått skälig anledning till förmodan därom.

5. Reglerna kompletteras vid annan överlåtelse än gåva av det tidigare nämnda överlåtaransvaret, skuldebrevslagens 9 §.

4.3 *Legitimationen*

Överlåtelseavtalet medför omedelbar verkan parterna emellan. I och med avtalet blir sålunda förvärvaren materiellt berättigad i förhållande till överlåtaren, och hans rätt kommer att erkännas i rättegång mellan de båda, under förutsättning att fånget kan vederbörligen styrkas och inte är behäftat med ogiltighet. På samma sätt innebär en serie på varandra följande giltiga överlåtelser att den sista förvärvaren blir materiellt berättigad i förhållande till alla de övriga.

Emellertid kan det hända, att någon som saknar materiell rätt på grund av att han stöder sig på ett ogiltigt fång eller som inte kan åberopa någon förvärvstitel till fordringen kan utåt framstå som rätt borgenär, och att gäldenären ser sig nödsakad att betala till honom. Gäldenärens plikt att betala och rätt att åberopa verkställd betalning

avgöres då av reglerna om betalningslegitimation. Dessa har tidigare kort angivits angå frågan om behörighet att kräva gäldenären på prestation, men begreppet måste nu närmare nyanseras, då det visar sig rymma två skilda frågeställningar.

Med *aktiv betalningslegitimation* (aktiv legitimation) avses borgenärens makt att kräva gäldenären på prestation på fordringens förfallodag, och att göra dröjsmålspåföljder gällande för den händelse prestation inte fullgöres. Sådan makt äger den som kan förebringa tillräcklig bevisning för att övertyga behörig domstol om att han är den materiellt berättigade. När gäldenären utom rättegång ställs inför legitimationsproblemet – och det är denna situation som äger intresse för vår diskussion – blir frågeställningen en annan. För gäldenären gäller det ju ej att skipa rättvisa utan att avgöra om han måste betala. Den aktiva legitimation som här skall diskuteras gäller alltså frågan om vilken bevisning om materiell fordringsrätt som gäldenären måste godta; om sådan bevisning föreligger medför vägran att prestera ansvar där det visar sig att den legitimerade faktiskt var rätt borgenär.

Om borgenären har aktiv legitimation och sålunda kan kräva gäldenären på prestation, har gäldenären behov av att kunna åberopa den verkställda prestationen gentemot en senare uppträdande pretendent, som kanske visar sig vara rätt borgenär. Gäldenärens möjlighet att åberopa en verkställd prestation utgör den andra sidan av legitimationsbegreppet, och det är denna som i första hand uppmärksammats i skuldebrevslagen. Den borgenär, till vilken gäldenären kan prestera med befriande verkan, sägs äga *passiv betalningslegitimation* (passiv legitimation).

Legitimationsreglernas uppgift är sålunda inte att fastlägga det materiella rättsläget pretenderande borgenärer emellan, utan att avgöra frågor angående gäldenärens betalningsskyldighet. Även om gäldenären med befriande verkan kan betala till en legitimerad kan tvister om det materiella rättsförhållandet uppstå, och betalningsmottagaren kan bli ålagd att erlägga beloppet till någon annan, som det egentligen bort tillkomma. Detta blir emellertid ett sekundärt anspråk; fordringsrätten mot gäldenären har upphört i enlighet med legitimationsregeln.

Legitimationsreglerna anknyter dock till det materiella rättsläget, för att gäldenärens betalning inte i onödan skall kunna omintetgöra syftet med den materiella regeln. Vid enkla skuldebrev utgår de sålunda från att gäldenären måste kontrollera giltigheten av det eller de fång på vilka den uppgivne fordringsägaren stöder sitt anspråk. Endast den förste borgenären eller den som kan genom ett eller en serie giltiga

fång härleda sin rätt från denne är legitimerad att göra fordringen gällande. Legitimation gentemot gäldenären uppkommer således inte på den grunden att någon fått fordringshandlingen i händer och kan förete den för gäldenären. Härmed bör man åtminstone i normalfallet ha nått överensstämmelse med det materiella rättsläget och förhindrat att fordringen genom prestation till någon oberättigad kan frångå dess rätte innehavare. Den nämnda huvudregeln benämnes regeln om *materiell legitimation.*

Huruvida den således utpekade verkligen är rätt borgenär skall studeras i de två följande avsnitten om sakrättsskydd och vindikationsrätt. Här måste emellertid regelns innehåll närmare preciseras, och dessutom fordras en komplettering på flera punkter för att överlåtelsen inte skall medföra någon försämring av gäldenärens rättsställning.

Det är till en början tydligt att den angivna regeln om materiell legitimation inte säger någonting om den *aktiva legitimationen,* alltså om den bevisning som gäldenären måste godta. Utgångspunkten är att gäldenären inte skall behöva underkastas onödigt besvär med att verifiera påstådda förvärvares åtkomst, och att därför *förvärvaren måste förete övertygande bevisning om överlåtelsen* (jfr 3 § 3 st. skuldebrevslagen). Vad som kan krävas föreskrivs inte uttryckligen, men det är tydligt att gäldenären ej bör få ställas i den tvångssituationen att han nödgas erlägga en betalning som han sedan kanske inte kan få åberopa. Aktivlegitimationen bör därför inte vara vidare än passivlegitimationen. För aktivlegitimation torde minst böra krävas att förvärvaren företer skriftlig överlåtelse från den tidigare borgenären, eller att han tillser att denne meddelar gäldenären om överlåtelsen. Där otillräcklig bevisning företes äger gäldenären enligt vad senare skall utvecklas nedsätta fordringsbeloppet i allmänt förvar.

Regeln om materiell legitimation fordrar ytterligare precisering för det fall att en legitimerad borgenär överlåtit sin fordring vidare. Dessutom måste gäldenären skyddas för risken att den »övertygande bevisning» som ger borgenären aktivlegitimation vid en senare domstolsprövning befinns felaktig, varför gäldenären enligt huvudregeln inte skulle få åberopa den verkställda betalningen. Dessa problem avgöres som ovan påpekats av reglerna om *passiv legitimation.*

1. Dessa innebär för det första, att gäldenären har rätt att *presumera, att den som en gång legitimerat sig som borgenär fortfar att vara berättigad*; han äger därför rätt att prestera till en förutvarande borge-

när, så länge han inte vet eller borde veta att dennes rätt upphört. Regelns motivering är självklar vid muntliga fordringar, där gäldenären saknar möjlighet att kontrollera att överlåtelse ej skett. Har fordringen uttryckts i skriftlig handling kunde man ifrågasätta att gäldenären skulle vara tvungen att infordra denna vid betalning eller överenskommelse om ändring i fordringsförhållandet, men dylik legitimationsregel har inte ansetts motiverad vare sig vid vanliga fordringar eller vid enkla skuldebrev. Regeln om att betalning i god tro till förutvarande borgenär befriar gäldenären är uttryckt i skuldebrevslagens 29 § och avser enligt ordalagen endast betalning, men den anses analogiskt tillämplig även beträffande avtal om förändringar eller upphävande av fordringsförhållandet (se Sterzel s. 132, Walin s. 194).

Presumtionen för förre borgenärens rätt faller alltså där gäldenären vet eller »hade skälig anledning misstänka» att rätten övergått. Avbetalningsköparen som meddelats om att ett finansbolag övertagit hans kontrakt kan ej verksamt betala till säljaren eller göra upp med honom (Svea HovR II, DT 41/82) och om finansiärens godkännande av sådana uppgörelser (SvJT 1987 s. 299 f. och NJA 1986 s. 696). I *konsumentförhållanden* har krävts ett meddelande som kunden kan förstå, och HD har underkänt ett besked om »pantsättning» av ett kontrakt som bara angav att det kunde »överlåtas» (NJA 1986 s. 44). Senare har HD godtagit en klar överlåtelse och menat att gäldenären (en hyrestagare) haft »skälig anledning att misstänka» uthyrarens obehörighet att träffa uppgörelser (NJA 1989 s. 671). HDs majoritet menade att envar måste uppfatta att en överlåtelse förtar avhändaren rätten att förfoga över föremålet, och det framhölls att meddelandet innebar en klar denuntiation med sakrättsövergång, och att legitimationen då inte borde tillåtas stanna hos överlåtaren. Minoriteten ansåg dock finansieringsformen alltför svårbegriplig för konsumenten – en synpunkt som tycks ha fått ett visst gehör i nya konsumentkreditlagen (1992). Enligt dennas 16 § 2 st får en köpare göra invändningar om betalning till säljaren eller andra uppgörelser med denne, såvida han inte visste att säljarens rätt upphört eller uppsåtligen eller grovt oaktsamt underlåtit att inskaffa sig kunskap om det (kritik hos Mellqvist s. 165 ff.)

Å andra sidan erfordras inget uttryckligt meddelande (denuntiation), om gäldenären på annat sätt kommit i ond tro om överlåtelsen, såvida inte fordringshandlingen föreskriver krav på denuntiation. En sådan föreskrift finns bl.a. i vissa bankmotböcker. Den medför inte att gäldenären befrias genom betalning till den som han vet har överlåtit

fordringen, men den kan ha betydelse för bedömning av vad gäldenären »borde» ha vetat. Gäldenärer med omfattande verksamhet, såsom banker, kan härigenom skydda sig mot att tjänstemäns mer eller mindre tillfälliga misstankar blir utslagsgivande.

Förvärvarens rätt kan stundom te sig oviss, vilket kan åskådliggöras med följande exempel: A har en fordran på G avseende 10 000 kr. A lånar därefter 5 000 kr av C och pantsätter som säkerhet för lånet sin fordran gentemot G, som underrättas om pantsättningen i vederbörlig ordning. När sedan G vill betala sin skuld till A anses G ha möjlighet att betala hela fordringsbeloppet till C, eller alternativt att redovisa »överhypoteket» till A, om han känner dess storlek (Håstad s. 62 ff., Lennander s. 92 f.), enligt HD dock ej om överhypoteket är pantsatt (NJA 1985 s. 121, kritiserat i SvJT 1987 s. 295–299).

Vid ovisshet huruvida giltig överlåtelse har skett kan gäldenären ej med befriande verkan betala till överlåtaren. Han kan ej heller betala till överlåtarens borgenärer, ens om betalningen sker enligt anmodan av utmätningsman. I NJA 1966 s. 379 hade en entreprenör tillställt byggherren en »fullmakt» på betalning av en del av entreprenadsumman till en underleverantör. Sedan entreprenadfordringen utmätts för andra borgenärers krav, anmanades byggherren enligt utsökningslagen 88b § (nu UB 9 kap. 11 §) att betala förfallna entreprenadbelopp till utmätningsmannen. Byggherren, som såg fullmaktshandlingen som blott ett bemyndigande, betalade enligt anmaningen. HD konstruerade däremot handlingen som en säkerhetsöverlåtelse och bedömde betalningen som overksam såvitt den inkräktade på säkerheten.

Som tidigare nämnts kan en betalande gäldenär åberopa god tro inte bara efter en överlåtelse av fordringen, utan även efter utmätning, familjerättsligt fång och konkurs. Betalning efter konkursbeslutets kungörande rubbar dock presumtionen för god tro, så att gäldenären själv måste påvisa denna, konkurslagen 3 kap. 2 § 2 st.

Gäldenärens betalning i ond tro till överlåtaren betraktas emellertid inte som någon rättsstridig handling utan endast som en överloppsgärning, vilken inte medför någon befrielse:

I rättsfallet SvJT 1956 rf s. 56, vilket tidigare nämnts som exempel på att legitimationsregeln gäller även ifråga om utmätning, hade fordringen tagits i mät för en annan borgenärs gäld. Utmätningsmannen hade enligt utsökningslagens 75 § (nu UB 6 kap. 3 § st. 1) meddelat gäldenären förbud att betala till borgenären, men gäldenären erlade ändå sådan betalning. Enligt skuldebrevslagen 29 § är då gäldenären inte befriad från sin skuld gentemot utmätnings-

gäldenären eller hans rättsförvärvare, och av denna anledning befanns han inte kunna fällas till straffansvar för överträdelse av myndighets bud; ty att erlägga en overksam betalning kan ju inte gärna vara straffbart. På samma grund ogillades talan om skadestånd mot gäldenären; ett åläggande att betala måste här grundas på att han kvarstod såsom gäldenär.

Den nu behandlade regeln medför tydligen att gäldenären i vissa fall kan med befriande verkan prestera till den som inte är materiellt berättigad, och den kan i korthet summeras på följande sätt: *Prestation till föregående rättsinnehavare eller överenskommelser med denne om ändring i fordringsförhållandet är verksamma till gäldenärens befrielse under förutsättning av dennes (kvalificerade) goda tro, trots att fordringen överlåtits, utmätts eller övergått genom annat fång.* Och omvänt gäller, enligt en allmän sats, att ond tro avskär överlåtarens legitimation (se fig. 3).

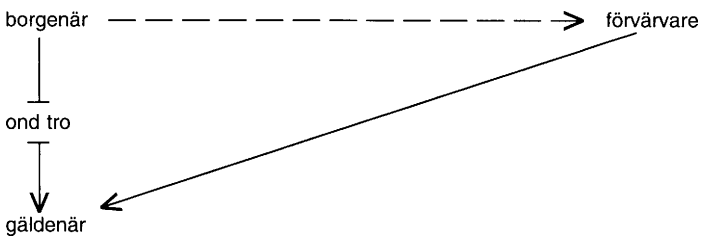

Fig 3. Endast förvärvaren kan framställa krav mot gäldenären eftersom denne har kommit i ond tro genom vetskap om överlåtelsen, och följaktligen kan gäldenären enbart betala till förvärvaren med befriande verkan.

2. Om borgenären *meddelat gäldenären att fordringen överlåtits till viss man och skall betalas till denne,* har han enligt det nyss sagda avskurit sin egen legitimation. Samtidigt utgör anvisningen av en ny borgenär en rättshandling som är bindande för överlåtaren, såvida den inte förorsakats av grovt tvång enligt avtalslagen 28 § eller lindrigare ogiltighetsgrund varom gäldenären var i ond tro. *Meddelandet tillåter följaktligen gäldenären att under förutsättning av god tro med befriande verkan prestera till den anvisade borgenären eller med denne överenskomma om ändring av fordringsförhållandet, även om överlåtelsen skulle vara behäftad med ogiltighet som inte är av mer kvalificerad art.* Regeln har inte ansetts nödvändig att upptaga i skuldebrevslagen, därför att den följer redan av avtalslagens bestämmelser (Sterzel

s. 133, Walin s. 196). Till sina närmare konsekvenser får den antas överensstämma med regeln om skriftlig överlåtelse här nedan, och någon särskild utveckling av detta är ej erforderlig här.

3. För att gäldenären lättare skall kunna acceptera en skriftlig överlåtelse, upptar skuldebrevslagen en särskild regel om hans möjligheter att befria sig från skuld. I lagens 30 § stadgas nämligen att *betalning som gäldenären i god tro erlagt till den som åberopar skriftlig överlåtelse är gill, även om överlåtelsen skulle vara ogiltig, såvida inte ogiltigheten är av mer kvalificerad art.* Med god tro om den eventuella ogiltigheten i förvärvarens fång avses här som eljest att gäldenären varken insåg eller hade skälig anledning till misstanke om ogiltigheten. Med kvalificerad ogiltighet avses dels det grövre tvånget, dels förfalskning – något som tydligen i regel saknar relevans vid anvisning enligt 2 härovan –, och dels vissa generella ogiltighetsgrunder för alla skuldebrev, såsom vi närmare kommer att se vid behandlingen av löpande skuldebrev (nedan s. 97 ff.).

Ehuru lagrummet uttryckligen talar endast om ogiltighet måste det antas äga tillämplighet även där överlåtelsen blir overksam på grund av att överlåtaren inte längre ägde förfoga över fordringen: den skriftliga överlåtelsen medför legitimation så länge gäldenären varken vet eller borde veta att fordringen redan dessförinnan hade överlåtits till någon annan. Däremot anses den skriftliga överlåtelsen inte skydda gäldenären mot misstag beträffande förvärvarens *identitet* (Rodhe s. 139).

Regeln om verkningen av skriftlig överlåtelse utgör en nyhet i skuldebrevslagen och får kanske betraktas som en specialregel, vilken inte får tolkas utvidgande. Den har emellertid allmänt betraktats som tillämplig även på andra fordringar än sådana som uttryckts i skuldebrev, och då den fyller ett uppenbart behov torde en sådan utvidgning vara väl motiverad. I litteraturen har den vidare ansetts vara tillämplig inte bara på den ensamma överlåtelsen, utan även på en kedja skriftliga överlåtelser (se Nial i SvJT 1939 s. 166 f., Sterzel s. 133, Walin s. 196), men detta synes vara en mer tveksam utvidgning, såvitt avser överlåtelser ställda till viss man.

Efter ordalydelsen i skuldebrevslagens 30 § är det endast förvärvaren och ingen annan som legitimeras att göra fordringen gällande. Även ordalydelsen i den enkla överlåtelsen själv måste anses tyda på detta. Betraktas skriftformen som en anvisning till gäldenären enligt punkt 2 härovan, såsom tanken bakom skuldebrevslagen tycks ha varit (motiv s. 111) kommer man till samma resultat.

Även av principiella skäl bör stadgandet tolkas inskränkande. Överlåtelsen av en fordring till viss man är i sig själv en vanlig enkel utfästelse lik den som gäldenären gjort i skuldebrevet, och den bör inte ställa överlåtaren sämre än vid andra liknande utfästelser. Förvärvarens möjlighet att i kraft av den skriftliga överlåtelsen likvidera fordringen utgör ett undantag från denna grundsats, och regeln bör ej ges verkningar som kan medföra någon ytterligare försämring av överlåtarens ställning. En sådan försämring kan inträda om skriftformen får legitimera även en senare förvärvare. Om gäldenären är oanträffbar måste ogiltighet som vidlåter överlåtelsen göras gällande mot den som för tillfället är legitimerad såsom borgenär, och detta kan vara svårare där den legitimerade inte är omedelbar förvärvare, utan en för överlåtaren okänd person. Är dessutom fordringen en avistafordring, kan den okände förvärvaren kanske komma åt att utfå betalning av gäldenären innan den förre överlåtaren hinner meddela gäldenären om den skriftliga överlåtelsens ogiltighet. Överlåtaren synes därför inte böra anses genom skriftformen ha legitimerat någon annan än den ursprunglige förvärvaren.

Även om man enligt detta hävdar, att gäldenären inte bör vara skyldig eller berättigad att utan ytterligare bevisning prestera till den senare av två eller flera på varandra följande förvärvare, så är dock den sista skriftliga överlåtelsen verksam där överlåtaren var rätt borgenär, och kravet på materiell legitimation behöver alltså inte sträcka sig längre än till detta fång.

Oavsett hur långt man skall anse att den skriftliga överlåtelsen in dubio sträcker sin legitimationsverkan, är det klart att en överlåtare medvetet kan ge förvärvaren inte bara legitimation att göra fordringen gällande utan även rätt att i sin tur föra denna legitimation vidare genom ny skriftlig överlåtelse. Liksom gäldenären kan utställa ett löpande skuldebrev kan överlåtaren utställa en »löpande överlåtelse». I princip bör detta kunna ske genom att överlåtelsen sker till viss man eller order, ehuru denna möjlighet inte diskuterats i litteraturen, därför att den enkla överlåtelsen ansetts medföra sådan verkan. Däremot synes man vara ense om att en överlåtelse kan ske till innehavaren av handlingen eller »in blanco», något som vid vissa typer av handlingar brukar ske genom att överlåtaren tecknar sitt namn på baksidan av handlingen (»in dorso», varav termen »indossament»). Verkan av en sådan överlåtelse blir att gäldenären befrias från nödvändigheten att undersöka i varje fall de senare fångens materiella giltighet och antagligen även den ursprungliga blancoöverlåtelsens (se härom Hult s. 57 f.).

4. Som nämnts befriar emellertid den skriftliga överlåtelsen inte

alltid gäldenären från risken för att överlåtelsen kan vara ogiltig. Bland annat förfalskningsinvändningen kan fortfarande göras gällande av den tidigare borgenären, med påföljd av gäldenären trots betalning till den skriftligen legitimerade måste betala på nytt. Mot denna risk – liksom mot risken att betalningsmottagaren inte är den han utger sig att vara – kan gäldenären värja sig genom att i fordringshandlingen inta en s.k. *legitimationsklausul*, enligt vilken betalning får ske till innehavaren av handlingen och då anses gill även om innehavaren ej är rätt borgenär eller behörig att å rätt borgenärs vägnar motta prestation. Sådana klausuler är inte allmänna i de vanliga enkla skuldebreven, och deras verkan skall närmare beröras vid redogörelsen för legitimationspapper samt presentations- och värdepapper (nedan s. 69 ff.).

5. Det torde ha framgått att gäldenären inte ens enligt de hittills behandlade reglerna är fullständigt skyddad mot de svårigheter som en verksam överlåtelse är ägnad att medföra. Det kan uppstå situationer där gäldenären inte vet till vem han skall prestera, till exempel därför att både den ursprunglige borgenären och en förment förvärvare gör anspråk på fordringsrätten. Om gäldenären då innehåller sin prestation helt och hållet gör han sig skyldig till dröjsmål gentemot den borgenär som sedermera visar sig ha varit materiellt berättigad.

Den vedertagna utvägen ur denna situation är att gäldenären får möjlighet att prestera till allmän myndighet eller till någon opartisk tredje man. Ifråga om penningförpliktelser anvisas den förra möjligheten i lagen (1927:56) om nedsättning av pengar hos myndighet (depositionslagen). Ifråga om naturaförpliktelser existerar en motsvarande möjlighet endast inom transporträtten, där bortfraktare vid sjöbefordran har möjlighet att vid tvist mellan olika presumtiva mottagare upplägga godset hos tredje man för rätt mottagares räkning (se sjölagen (1994:1009) 13 kap. 21 § och 14 kap. 26 §); uppläggningsmöjligheten vid befordran med annat transportmedel (varom kan läsas hos Grönfors, allmän transporträtt, 5 uppl. Stockholm 1977 s. 75 f) reser inga speciellt värdepappersrättsliga frågeställningar.

Depositionsmöjligheten enligt depositionslagen innebär inte att gäldenären under alla omständigheter kan deponera när han är tveksam om vem som är rätt borgenär. Den möjligheten tillkommer honom endast där han *inte vet, och ej heller bör veta, vem som är rätt borgenär, samt där han är oviss om vem av två eller flera pretendenter som är rätt borgenär och han inte heller kan anses pliktig att på eget äventyr*

bedöma, till vilken av dem betalningen skall erläggas (se depositionslagens 1 §). Vilka slags bedömningar gäldenären skall anses pliktig att träffa på egen hand har inte klargjorts, men rättspraxis om nedsättningsrätten inskränker sig till fall där han stått inför svårbedömda rättsfrågor, se t.ex. SvJT 1938 rf s. 86.

I NJA 1942 s. 382 hade en tysk företagare en fordring på en svensk köpare. Sedan företagaren måste fly från sitt land hade företaget satts under tvångsförvaltning, och såväl den landsflyktige företagaren som tvångsförvaltningen gjorde sedan anspråk på fordringen i Sverige. Gäldenären ansågs inte pliktig att själv bedöma om de tyska tvångsförvaltningsåtgärderna kunde betraktas som något i Sverige giltigt fång till den omstridda kundfordringen, varför nedsättningen ansågs berättigad. Jfr även härtill NJA 1948 s. 828. När två tänkbara borgenärer är ense måste gäldenären prestera enligt deras anvisning, NJA 1973 s. 752.

Man kan med anledning av det nämnda undantaget från nedsättningsrätten – och även med hänsyn till besväret för gäldenären att behöva tillgripa deposition – fråga sig om gäldenärens intresse att inte bli lidande genom överlåtelsen har blivit tillgodosett genom de nu slutbehandlade legitimationsreglerna för penningprestationer. Vi tänker oss att gäldenären har ingått ett köpeavtal och att hans betalningsskyldighet har inträtt. Då framträder plötsligt en för gäldenären okänd person och åberopar skriftlig överlåtelse av köpeskillingsfordringen. Enligt reglerna ger denna överlåtelse visserligen i allmänhet passivlegitimation, men inte exempelvis där den är förfalskad. För att säkra sig mot denna risk kan gäldenären förhöra sig med sin ursprunglige medkontrahent, men redan bortsett från frågan om han skall behöva underkasta sig detta besvär återstår problemet att medkontrahenten kan vara oanträffbar. Gäldenären kan inte innehålla sin prestation, eftersom detta skulle ådra honom dröjsmålsansvar. Det är knappast troligt att han skulle få nedsätta beloppet på grund av den obestyrkta möjligheten att överlåtelsen kan vara förfalskad, i varje fall inte om förvärvaren företer originalhandlingen och inte bara en separat överlåtelse. Med hänsyn till utgångspunkten att avtalet egentligen blott skulle angå de ursprungliga parterna och att gäldenären inte bör bli lidande på överlåtelsen synes det dock önskvärt att han fick en vidare möjlighet att befria sig genom deposition.

Legitimationsreglerna kan nu såvitt avser överlåtelser av enkla skuldebrev och penningfordringar *sammanfattas* på följande sätt:

1. Huvudregeln är att materiell legitimation krävs, dvs behörig borgenär är ursprunglige borgenären eller den som kan genom giltiga fång härleda sin rätt från denne. Endast betalning som erlägges till den sålunda legitimerade kan åberopas av gäldenären (passiv legitimation); för rätt att kräva sådan betalning (aktiv legitimation) fordras ytterligare att borgenären företer övertygande bevisning, och som sådan torde meddelande från överlåtaren eller skriftlig överlåtelsehandling som ej ger anledning till misstanke om förfalskning vara tillräcklig.

Med avseende på den passiva legitimationen är regeln försedd med flera undantag:

2. Gäldenären kan med befriande verkan betala till överlåtaren under förutsättning att han är i god tro; omvänt kan satsen uttryckas så att först gäldenärens onda tro beträffande överlåtelsen avskär överlåtarens legitimation.

3. Gäldenär i god tro kan enligt principerna i avtalslagen betala till en av borgenären anvisad förvärvare, såvida anvisningen inte är behäftad med kvalificerad ogiltighet.

4. Skuldebrevslagen ger vidare gäldenären möjlighet att under förutsättning av god tro betala till den som företer skriftlig överlåtelse, såvida denna inte är förfalskad eller eljest behäftad med kvalificerad ogiltighet (formell legitimation). Om överlåtelsen skett in blanco kan gäldenären prestera till envar som sedan företer handlingen.

5. Som ett ytterligare undantag kan man beteckna gäldenärens rätt att i tvivelsmål befria sig genom att nedsätta beloppet i allmänt förvar (deposition). Denna möjlighet är dock tillgänglig endast vid »berättigad» osäkerhet och utgör inte någon fullt tillfredsställande befrielsemöjlighet.

De nu nämnda legitimationsreglernas tillämpning kan vara tveksam då det rör sig om *fordringar på annat än pengar*. Påfallande är här särskilt att den vid penningfordringar förekommande möjligheten att prestera genom deposition i regel saknas, och härtill kommer att rätten till naturaprestationer i jämförelsevis ringa utsträckning får antas vara föremål för omsättning. Man har anledning att fråga sig om inte dessa omständigheter bör påverka legitimationsreglernas innehåll ifråga om naturaprestationer.

Utgångspunkten – regeln om den materiella legitimationen – är en

allmän civilrättslig sats och betraktas som grundregel för alla slags fordringar. Problemet gäller då huruvida satsens modifikationer sådana de närmare utformats i skuldebrevslagen äger tillämpning även på naturafordringarna.

Regeln om passivlegitimationens upphörande enligt 29 § skuldebrevslagen – dvs att gäldenären inte kan prestera till en föregående borgenär sedan han kommit i ond tro – var i sina allmänna drag erkänd redan vid skuldebrevslagens tillkomst, men lagen utformade närmare godtrosrekvisitet så att gäldenären för att vara i god tro varken fick ha vetat eller bort veta att överlåtelse skett. Den första frågan gäller huruvida detta sista rekvisit »bort veta» äger tillämplighet på naturafordringar.

Som nyss nämnts torde rätten till naturaprestationer i jämförelsevis ringa utsträckning vara föremål för omsättning: en köpare – som ej är kommissionär – förvärvar i regel godset för egen räkning och inte för att överlåta köparrätten till någon annan. Att en penningfordring däremot överlåtes utan samband med motfordringen är betydligt vanligare. Sålunda förekommer ofta att säljare betalar sina leverantörer genom överlåtelse av kundfordringar, och i avbetalningshandeln är det som tidigare framhållits vanligt att avbetalningskontraktets säljarrätt pantsättes eller överlåtes till säkerhet för beviljad kredit.

Att rätten till en naturaprestation relativt sällan överlåtes kan ha den verkningen, att gäldenären inte anser sig behöva räkna med möjligheten av att överlåtelse skett, och att han inte heller enbart därför att en överlåtelse faktiskt företagits anser sig behöva räkna med ytterligare en. Detta kan kanske betraktas huvudsakligen som ett bevisfaktum angående den goda tron: det bör krävas ganska mycket för att en säljare skall anses ha haft »skälig anledning till misstanke» om en överlåtelse och till följd därav anses förhindrad att med befriande verkan prestera till den ursprunglige köparen. Härav behöver inte den principiella tillämpningen av godtrosregeln i 29 § skuldebrevslagen påverkas.

Till det sagda kommer emellertid att den som är gäldenär till en sakfordring regelmässigt saknar depositionsmöjlighet och att han därför – inför hotet att ådra sig dröjsmålspåföljder – har svårt att värja sig mot risken att prestera till fel borgenär. De dröjsmålspåföljder som kan komma ifråga vid sakfordringar (köplagen 22 och 27 §) är dessutom i regel allvarligare än den moraränta, som är den vanliga dröjsmålspåföljden vid skuldebrev. Med tanke på denna gäldenärens tvångssituation talar starka skäl för att godtroskravet inte bör ställas lika högt som

enligt skuldebrevslagens 29 §, och det synes skäligt att gäldenären endast vid faktisk kännedom om överlåtelsen borde vara förhindrad att prestera till förre innehavaren. Denna uppfattning får även visst stöd i förarbetena till skuldebrevslagen, där nedsättningsmöjligheten vid penningprestationer anges som en motivering för det högt ställda godtroskravet.

Även ifråga om den skriftliga överlåtelsens legitimationsverkan (skuldebrevslagen 30 §) är det motiverat att ta hänsyn till gäldenärens begränsade befrielsemöjligheter vid naturaförpliktelser. Det ofta stränga dröjsmålsansvaret vid sådana förpliktelser kan i princip göras gällande även av förvärvaren – åtminstone i den mån han genom krav har ådagalagt ett eget intresse av rättidig prestation. Gäldenären skulle komma i en ohållbar situation om varje orsak till misstanke skulle ställa honom inför alternativet att antingen ådra sig detta stränga dröjsmålsansvar eller erlägga en prestation som kanske inte får tillgodoräknas. Även här kan det alltså hävdas att kravet på gäldenärens goda tro ifråga om den skriftliga överlåtelsens eventuella ogiltighet bör ställas lägre än vid penningfordringar, och att måhända endast faktisk vetskap om ogiltigheten bör göra prestationen overksam.

Man har med ett sådant synsätt ingen anledning att fästa sig vid att redan förekomsten av en överlåtelse – då det gäller en naturafordring som ej så ofta är föremål för omsättning – kan vara ägnad att ställa gäldenären på sin vakt. Det avgörande, här liksom vid ovisshet om att överlåtelse skett, är gäldenärens tvångssituation och behov av en befrielsemöjlighet. Vid pantsättning av lös egendom som finns hos tredje man tillgodoses tredje mans intresse, som vi strax skall se, av att han kan prestera till pantsättaren så länge han inte direkt av denne eller genom skriftligt meddelande fått besked om pantsättningen, men detta hjälper ej den som fått besked om transaktionen men är oviss om dess giltighet.

Huruvida de nu antydda reglerna om legitimation vid naturafordringar är tillämpliga även ifråga om *pantförskrivning* av dylika fordringar kan emellertid synas något tveksamt, i beaktande av lagen (1936:88) om pantsättning av lös egendom som innehaves av tredje man (pantsättningslagen). Situationen är alltså den, att tredje man, som har godset om hand, är gäldenär såtillvida att han förr eller senare blir skyldig att utlämna det till sin medkontrahent (vilken normalt är godsets ägare), och att denne pantförskrivet godset medan det befinner sig hos gäldenären (fig. 4).

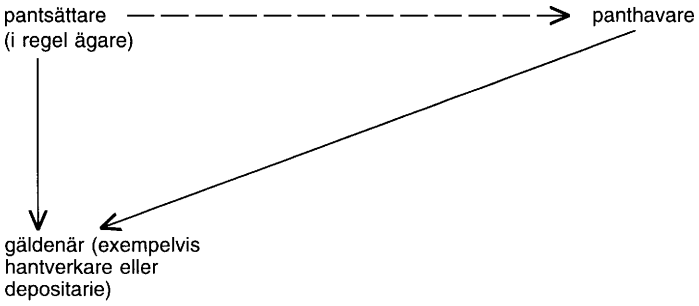

Fig 4. Pantsättning av gods som finns hos tredje man (hantverkare e.d.).

Situationen kan uppkomma exempelvis där gods är inlämnat för reparation, transport eller förvaring. Pantsättning av sådant gods blir enligt lagen verksam genom att gäldenären direkt av pantsättaren meddelas därom, eller genom att panthavaren företer en skriftlig handling som visar att panträtt blivit utfäst. Lagens tillkomsthistoria synes visa, att gäldenären inte skall behöva fästa sig vid kännedom som han erhållit på annat sätt (se lagrådet i motiv s. 161 och jfr dep. chefen s. 161 f.), och det är sålunda endast meddelandet eller handlingens företeende som avskär honom från möjligheten att ansvarsfritt utlämna godset till inlämnaren. Den pantsättning varom här är fråga kan verkställas av godsets ägare, men även av den som själv hade det som pant (återpantsättning); vid godsets utlämnande till panthavaren kan gäldenären i regel göra retentionsrätt gällande för att säkra sina egna motkrav. Resonemanget kan åskådliggöras med ett exempel. A lämnar sin guldklocka till urmakaren G för reparation. Medan G reparerar klockan pantsätter A denna hos B, som sedermera uppvisar pantsättningshandlingen för G. Denna är därmed förhindrad att utlämna klockan till A och kan enligt handlingen vara skyldig att lämna den till B, mot täckning av eventuellt reparationskrav. Om handlingen inte hade uppvisats utan G hade denuntierats av B eller fått kännedom om pantsättningen på annat sätt, hade han trots sin kännedom kunnat återlämna klockan till A. Gäller det däremot gods som är i gäldenärens ägo – denne är exempelvis sakrättsligt skyddad säljare och erfar att köparen har pantsatt sin rätt – är det mer tvivelaktigt om man kan analogisera från reglerna i pantsättningslagen. Situationen kan belysas med ett exempel, där A köper en bil av G men låter bilen stå kvar hos G.

Senare pantsätter A bilen hos B, vilket G tillfälligtvis får höra från D. Då uppstår frågan om G ansvarsfritt kan lämna ut bilen till A. Enligt pantsättningslagen såsom den här tolkats kunde det vara möjligt men inte enligt skuldebrevslagen, där all verklig eller konstruktiv kännedom om B:s rätt bryter A:s legitimation. Säkerligen har skuldebrevslagen företräde, då den till skillnad från pantsättningslagen uttryckligen förklarats äga vidsträckt analogisk tillämpning och kan appliceras likaväl på pantsättning av fordringar som på överlåtelse (skuldebrevslagen 10 §).

Häremot kunde möjligen anföras, att denuntiationsregeln i pantsättningslagen är särskilt tillskuren för naturaprestationer, och att regeln borde gälla för alla sådana prestationer, vare sig gäldenären är ägare till det som skall utges eller ej. Lagstiftaren har emellertid aldrig övervägt någon så vidsträckt tillämpning av regeln (jfr lagutskottet i motiv s. 162), och någon analogisk utvidgning av den helt speciella regeln om pantsättningsdenuntiation kan knappast ifrågasättas. Är gäldenären ägare, gäller pantsättningen en fordringsrätt, och skuldebrevslagens regel bör gälla; i andra fall föreligger en sakrätt till godset, och pantsättningslagen blir tillämplig. Vid pantsättningen av avbetalningssäljares rätt – där gäldenärens äganderätt till godset är villkorlig – borde denuntiation ske enligt reglerna om pantsättning, eftersom det eljest kan hävdas att endast rätten till köpeskillingen säkrats, ej rätten att efter hävning återta avbetalningsgodset (se vidare nedan s. 61).

Sammanfattade kan reglerna om legitimation vid sakprestation uttryckas på följande sätt:

1. Huvudregeln är även vid sakprestation att materiell legitimation krävs: denna regel har allmän civilrättslig giltighet och är inte speciell för skuldebrevsrätten.

2. Ifråga om legitimationens upphörande gäller liksom vid penningfordringar det undantaget från den nyss anförda huvudregeln, att gäldenär i god tro kan prestera till överlåtaren. Kravet på god tro synes dock i detta sammanhang böra sättas lägre än vid penningfordringar, och möjligen bör ond tro inte anses omfatta annat än faktisk vetskap.

3. Regeln om formell legitimation vid skriftlig överlåtelse torde gälla naturafordringar likaväl som penningfordringar –uttryckta i skuldebrev eller ej. Även i detta avseende är det möjligt att kravet på gäldenärens goda tro – med avseende på fångets eventuella ogiltighet – bör ställas ganska lågt.

4. Gäldenären saknar – bortsett från ett särskilt reglerat undantags-

fall – möjlighet att prestera genom deposition. Istället får han själv ta godset om hand, varvid han alltefter avtalstypen (mestadels gäller köplagens regler) kan ådra sig skadeståndsansvar, få ersättning för vård av godset osv. Dröjsmålsverkningar för gäldenären torde dock ej inträda gentemot förvärvaren, med mindre denne genom att framställa krav ådagalagt sitt intresse för rättidig prestation.

5. Vid pantsättning av rätt till naturaprestationer tillämpas samma regler som vid överlåtelse, såvida den pantsatta rätten avser gods som ännu tillhör gäldenären. Har däremot borgenären i egenskap av ägare (eller möjligen panthavare) inlämnat godset till gäldenären tillämpas pantsättningslagen, vilket medför den skillnaden att gäldenären kan prestera till pantsättaren, så länge han inte av denne fått uttryckligt meddelande om pantsättningen eller panthavaren presenterat skriftlig handling, vari utfästelsen om panträtten gjorts. Gäldenärens onda tro avskär sålunda inte i och för sig rätten att ansvarsfritt prestera till pantsättaren.

4.4 *Sakrättsskyddet*

Huvudregeln om materiell legitimation utpekar sålunda såsom behörig betalningsmottagare den ursprunglige borgenären eller den som genom ett eller en serie giltiga fång kan härleda sin rätt från denne, och regeln kvalificeras därefter i flera avseenden. Härmed avgörs inte vem av flera konkurrerande borgenärer – alla med varsitt giltiga fång – som i materiellrättsligt avseende skall äga företräde till gäldenärens prestation. Här krävs en särskild regel för att avgöra hur en borgenär uppnår skydd – *sakrättsskydd* – gentemot konkurrerande förvärvare av samma rätt. Det är först genom att nå sakrättsskydd som en förvärvare av fordringen blir »rätt borgenär» i förhållande till övriga pretendenter.

Problemet med flera parallellt berättigade, som konkurrerar om fordringsrätten, kan uppstå vid en dubbelöverlåtelse av fordringen (tvesala), vid en överlåtelse och pantsättning av samma fordring, samt vid frivillig överlåtelse av fordringen följd av utmätning eller konkurs. Situationen kan åskådliggöras med följande skiss (fig. 5):

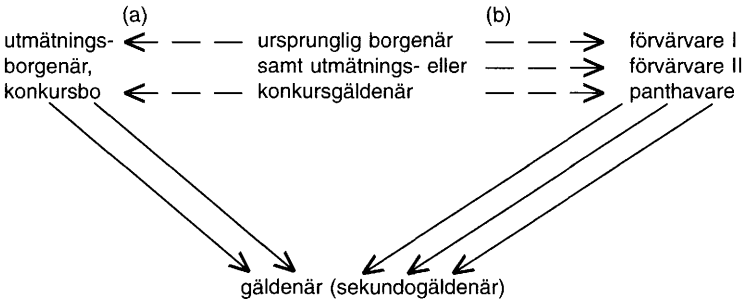

Fig. 5. Bilden illustrerar konkurrenssituationer. Fordringsövergångarna under (a) avser fordringsövergång genom exempelvis utmätning, under det att fordringsövergångarna under (b) avser frivilliga fordringsövergångar, exempelvis överlåtelse. Termen sekundogäldenär betecknar den som är gäldenär till en annan gäldenär (här till utmätnings- eller konkursgäldenären).

I vad mån gäldenären blir betalningsskyldig bestäms av legitimationsreglerna, och det är dessa som tillgodoser hans intresse att undgå rättsförluster till följd av osäkerhet om vem som är rätt borgenär. Där gäldenären enligt dessa regler har med befriande verkan presterat till den ene eller den andre av de konkurrerande borgenärerna aktualiseras inte frågan om dessas sakrättsskydd till fordringen, ty denna har upphört genom prestationen. Den från prestation utestängde borgenärens rätt vänds då istället mot överlåtaren eller, om prestationen utgått till en vars fång är ogiltigt, mot denne, och borgenären kan lida rättsförluster till följd av dessa personers insolvens. Tidigare har framhållits att materiellrättsliga regler och legitimationsregler bör vara samordnade för att detta slags rättsförluster skall kunna undvikas. Vad sakrättsreglerna beträffar råder en vittgående parallellitet mellan dem och legitimationsreglerna. I ett avseende är den rätte borgenärens skyddsbehov tillgodosett utan någon egentlig samordning: legitimationsreglerna kan utan risk tillåta prestation i form av nedsättning i allmänt förvar, varefter borgenärernas tävlan sinsemellan avgöres enligt sakrättsreglerna.

Skuldebrevslagens regel om sakrättsskyddet mot konkurrerande borgenärer uttalar nu beträffande enkla skuldebrev, att för sådant skydd krävs att *uttryckligt meddelande om fordringsövergången (denuntiation)* lämnas gäldenären (31 §). Genom denuntiationen försätts gäldenären samtidigt i ond tro, vilket får till följd att även legitimationen

avskärs och att gäldenären blir förhindrad att prestera till den tidigare borgenären. Som skäl för denuntiationsregeln anförs i lagens förarbeten (motiv s. 112 ff.) framför allt angelägenheten av att undgå skentransaktioner till förfång för borgenärens borgenärer. Genom nödvändigheten att lämna ett uttryckligt meddelande till tredjeman-gäldenären fixeras rättsläget, och borgenären förhindras att vid konkurs eller fordringens utmätning uppdikta en lämplig transaktion, som gör fordringen oåtkomlig för hans borgenärer. Även fångets karaktär bör preciseras i meddelandet, så att inte borgenär och förvärvare i efterhand kan bestämma detta efter läglighet. Till den valda regeln för förvärvarens skydd mot utmätning och konkurs hos överlåtaren har man anknutit även för dubbelöverlåtelse och pantsättning.

Med hänsyn till det varierande intresseläget vid olika slag av fordringsövergång har denuntiationsregeln fått åtskilliga kvalifikationer och blivit ganska komplicerat utformad i skuldebrevslagen. Man får skilja mellan olika slags konkurrenssituationer:

1. Den som åberopar en frivillig onerös överlåtelse från tidigare borgenär eller en pantsättning verkställd av denne skyddar sig mot överlåtarens borgenärer genom att han själv eller överlåtaren denuntierar gäldenären; förvärvaren är oberörd av en därefter företagen utmätning hos överlåtaren och – bortsett från återvinningsreglerna – även av dennes efter denuntiation inträffade konkurs. På samma sätt skyddar sig förvärvaren mot konkurrerande förvärvare eller panthavare, vare sig deras fång föregått eller inträffat efter hans eget, om han blott vid denuntiationen var i god tro; har ingen denuntierat gäller det tidigare fånget. Motsvarande gäller vid vidareöverlåtelse (sekundocession); även den senare förvärvaren (sekundoförvärvaren) kan säkra sin rätt genom att denuntiera, trots att hans fångensman aldrig gjort det, om han själv var i god tro vid sitt förvärv (jfr nedan s. 74 f.).

2. Vid gåva kan förvärvaren (gåvotagaren) i regel inte skydda sig genom att själv denuntiera, utan denuntiationen måste utgå från givaren. Ett naket gåvolöfte är nämligen enligt gåvolagens 1 § ej bindande för givaren, och gåvotagaren bör inte genom att denuntiera kunna omintetgöra detta. Under särskilda omständigheter är emellertid redan en utfästelse om gåva bindande, nämligen där den gjorts i särskilt skuldebrev (alltså ej i den handling som skall bortskänkas) vilket överlämnats till gåvotagaren, eller där den kan visas ha varit avsedd att komma till allmänhetens kännedom. I fall av dessa senare slag tillåts

denuntiation av gåvotagaren, eftersom hans rätt till fordringen redan inträtt (se gåvolagen 1 och 3 §§).

Genom den särskilda denuntiation som omtalas i gåvolagen uppnås för gåvotagaren sakrättsskydd gentemot givarens borgenärer. För sakrättsskydd mot andra, till vilka fordringen överlåtits genom försäljning eller gåva eller till vilka den pantsatts, krävs endast vanlig denuntiation och god tro hos gåvotagaren. I detta avseende är alltså benefika och onerösa fång likställda. Överlåtaren blir emellertid ej såsom vid onerösa fång ansvarig emot förvärvaren, och gåvotagaren kan vid uteblivet sakrättsskydd förlora varje rätt till gåvobeloppet, se skuldebrevslagens 9 §.

Gåva genom efterskänkande av fordring fullbordas genast utan formaliteter, gåvolagen 3 § 2 st sista meningen, men det har ansetts att gåvoavsikten måste manifesteras utåt, NJA 1987 s. 40. Vid insättning på bank i gåvotagarens namn krävs för fullbordad gåva att givaren ej förbehållit sig förfoganderätt över beloppet, gåvolagen 4 § 1 st. Se härom vid gåva till barn NJA 1981 s. 464.

3. En särskild regel i skuldebrevslagens 31 § 3 st. handlar om avhändelse (alltså ej blott säkerhetsöverlåtelse eller pantsättning) av en bokföringspliktig rörelse med utestående fordringar. I detta sammanhang har det ansetts onödigt betungande att denuntiation skulle behöva ske hos samtliga gäldenärer, för att sakrättsskydd skall uppkomma gentemot säljarens borgenärer. Vidare har man menat, att den tradition av lösöre i övrigt, eller eventuellt förfarande enligt lösöreköpsförordningen, som bör bli erforderlig för överlåtelsens verksamhet mot överlåtarens borgenärer, utgör tillräcklig garanti för att överlåtelsen inte utgör en skentransaktion till borgenärernas förfång. Borgenärsskydd inträder därför redan genom överlåtelsen.

Om emellertid den tidigare rörelseidkaren separat har överlåtit eller pantsatt vissa fordringar, så skyddar sig förvärvarna eller panthavarna oavsett rörelsens överlåtelse genom denuntiation, enligt vanliga regler. Detsamma synes gälla även om överlåtelsen eller pantsättningen inträffat efter överlåtelsen av rörelsen men innan denna hunnit anmälas till handelsregistret och blivit vederbörligen kungjord. Har däremot anmälan och kungörelse skett, får förre innehavarens legitimation att förfoga över fordringarna regelmässigt sägas ha brutits (jfr handelsregisterlagen (1974:157), 19 §, samt bokföringsplikten enligt bokföringslagen (1976:125), 1 §), varför ingen fråga om sakrättsskydd aktualiseras.

4. Vid utmätning av en fordring verkställs denuntiation av utmätningsmannen enligt föreskrift i UB 6 kap. 3 §. Sådan denuntiation anses erforderlig för säkerställande av utmätningsökandens rätt mot en förvärvare, panthavare eller gåvotagare (Hessler s. 552 ff., Walin s. 201 f., motsatt SvJT 1958 rf s. 60). Mot en förvärvare med kännedom om utmätningen anses emellertid redan utmätningsbeslutet verksamt.

Läget vid konkurs regleras av den allmänna regeln i konkurslagen 3 kap. 2 §; jag bortser här från återvinningsreglerna, som innebär att även överföringar som skett före konkursen under vissa omständigheter kan bringas att återgå. Reglerna innebär med avseende på enkla fordringar att förvärvaren är skyddad om hans fång vederbörligen denuntierats före konkursbeslutet. Förvärvare som denuntierar efter beslutet men innan det enligt konkurslagen kungjorts i Post- och Inrikes Tidningar är emellertid också i viss mån skyddad, såvida det inte visas att han känt till eller bort känna till konkursbeslutet (konkurslagen 3 kap. 2 § 1 st.); konkursboet kan dock genom att begära återgång av avtalet begränsa hans skydd till negativa kontraktsintresset. Sker denuntiation senare än dagen efter kungörelsen, har den ingen verkan.

Förhållandet mellan utmätning och konkurs inbördes präglas av konkursrättens återvinningsregler. Har konkursansökan inkommit inom tre månader från utmätningsdagen (vid utmätning för närståendes fordran två år) skall erhållen betalning återgå, och utmätningssökandens förmånsrätt enligt 8 § förmånsrättslagen (1970:979) förfaller (konkurslagen 4 kap. 13 §). Om vid konkursbeslutet utmätningen ej slutförts, skall verkställigheten regelmässigt fortsätta för konkursboets räkning (konkurslagen 3 kap. 8 § 1 st.).

5. De familjerättsliga fången aktualiserar i regel ej de nu diskuterade reglerna. Vid arv och testamente beror detta redan på att successor träder i borgenärens ställe och därför inte kan göra gällande en rätt som denne överlåtit. Vid bodelning uppstår omedelbart sakrättsskydd för den make som tillskiftas fordringen gentemot den andres borgenärer.

Borgenärernas intresse vid bodelningen tillgodoses istället av bodelningsreglerna, vilka bland annat medför att make tillskiftas egendom för gäldstäckning (Äktenskapsbalken (ÄB) 11 kap. 2 §) samt att make som eftergivit sin rätt vid bodelning själv kan bli ansvarig (ÄB 13 kap. 1 §), vartill kommer en särskild regel om återvinning i konkurs (konkurslagen 4 kap. 7 §). Däremot talar en del för att denuntiation kan erfordras för makes skydd mot konkurrerande för-

värvare och panthavare, fastän även dessa genom sina hemulskrav tillhör de borgenärer som gynnas av bodelningsreglerna.

Den denuntiation som skuldebrevslagens 31 § föreskriver för förvärvarens uppnående av sakrättsskydd består i ett till gäldenären riktat meddelande från antingen överlåtaren eller förvärvaren om att överlåtelsen skett. Det räcker sålunda i princip inte att meddela gäldenären att betalning »skall erläggas» till förvärvaren eller att anföra annan grund än överlåtelse (se SvJT 1985 s. 402, och jfr situationen i NJA 1935 s. 253, där förvärvaren i rättegång mot gäldenären gjort gällande en självständig rätt till fordringen istället för en överlåten). Huruvida meddelandet skall anses innefatta uppgift om en överlåtelse är emellertid en tolkningsfråga, vilken – i varje fall i fråga om penningförpliktelser – bör avgöras från mottagarens (gäldenärens) synpunkt (Vahlén s. 293 ff.). På sådan grund ansågs i NJA 1943 s. 399 en bank sakrättsskyddad till kundfordringar övertagna från ett bolag, där kunderna meddelats – och dessutom till banken bekräftat – att betalning skulle ske till banken och där användas till inlösen av bolagets växelskulder. Och i NJA 1977 s. 530 ansågs ett meddelande till köparen av ett spannmålsparti om att leverantör av partiet var S såsom en underrättelse om att S hade inträtt som ägare till köpeskillingsfordringen.

I varje fall krävs ett uttryckligt meddelande. I NJA 1965 s. 224 hade en avbetalningsköpare försäkrat sitt eget intresse i avbetalningsgodset, men samtidigt genom en klausul i avbetalningskontraktet överlåtit sin rätt på grund av eventuellt försäkringsfall till säljaren. Den omständigheten att säljaren själv fungerat som försäkringsbolagets agent vid tecknandet av försäkringen ansågs inte innebära att bolaget hade underrättats om överlåtelsen.

Kravet på uttrycklig denuntiation går längre än den motsvarande ondtrosregeln för tidigare borgenärs legitimation. Eftersom legitimationen upphör redan då gäldenären vet eller bör misstänka överlåtelsen, kan det uppstå fall där gäldenären är förhindrad att prestera till förre borgenären samtidigt som den nye inte nått sakrättsskydd genom denuntiation. Prestation till den förre borgenären blir i det läget ogill, och förvärvaren kan kräva gäldenären på nytt, även om den förra borgenären under mellantiden gått i konkurs eller fått fordringen utmätt. Konkursboet eller utmätningsborgenärerna måste nämligen låta den skedda betalningen gälla mot sig.

Denuntiationsregeln gäller enligt skuldebrevslagens motiv även vid

pantsättning av fordringar och tillämpas i praxis bl.a. där ett skuldebrev redan pantsatts och fordringsägaren vill utnyttja ett »överhypotek» till sekundärpantsättning hos en annan långivare (NJA 1980 s. 197, jfr Lennander s. 197). Vid factoring, där gäldenärerna/kunderna redan meddelats att det är förstepanthavaren de skall betala till, har denuntiationen om sådan pantsättning ansetts kunna ske till denne istället för till samtliga kunder, NJA 1986 s. 217. Om innebörden av sådan denuntiation, se NJA 1985 s. 121 och SvJT 1987 s. 295–299. Om företräde mellan flera sekundärpantsättningar, se NJA 1982 s. 336.

Denuntiationsregeln tillämpas vidare vid *naturafordringar* likaväl som penningfordringar och gäller även här både vid överlåtelse och pantsättning. *Pantsättning av rätten att utfå gods* sker dock som tidigare framhållits enligt pantsättningslagen, om borgenären gentemot gäldenären framstår som ägare av godset så att pantsättningen kan sägas avse godset självt och inte bara en fordring på dess utlämnande (ovan s. 52). Samma lag tillämpas för *fastighetsägares pantsättning av överhypotek på pantbrev* (Hessler, Sakrätt s. 393, NJA 1982 s. 336). För sakrättsskydd krävs i dessa fall att pantsättaren denuntierar eller att panthavaren företer skriftlig handling angående pantutfästelsen.

Vid avbetalningssäljares pantförskrivning av sin säljarrätt består den pantförskrivna rätten av en fordring på återstående köpeskilling, men därutöver av en rätt att återta godset om köparen ej betalar. Återtagningsrätten har brukat beskrivas som en behållen äganderätt för säljaren, och för sakrättsskydd till en sådan skulle enligt panträttslagen fordras denuntiation av avbetalningssäljaren eller skriftligt meddelande från honom. I NJA 1978 s. 99 har HD visserligen klargjort att ett meddelande från säkerhetshavare till gäldenär ger sakrättsskydd för båda rättigheterna, men det gällde här en säkerhetsöverlåtelse, för vilken pantsättningslagen ej gäller. Närmare om frågan, se min anmälan av Helander, Kreditsäkerhet i lös egendom, SvJT 1985 s. 403 f.

Trots att denuntiationsregeln i princip får antas vara tillämplig likaväl vid naturaprestationer som vid penningprestationer kan man ställa sig frågan om den kan tänkas ha samma innebörd i båda fallen. Vid behandlingen av legitimationsreglerna har framhållits, att kravet på gäldenärens goda tro kan tänkas vara högre vid penningprestationer än vid naturaprestationer, och det har ifrågasatts om inte även sakrättsdenuntiationen skulle följa en liknande regel: även ett oklart meddelande kunde ge sakrättsskydd vid penningprestation, endast ett för envar tydligt skulle ge samma skydd vid sakprestation. Ett sådant antagande stöds i viss mån av rättsfallet NJA 1962 s. 49, där en bilhandlare till en leverantör hade pantförskrivit sin säljarrätt enligt ett avbe-

talningskontrakt, varvid kunden fått meddelande av såväl bilhandlaren som leverantören om att betalning skulle erläggas till leverantören och icke till säljaren. Trots att kunden insett att detta måste innebära att kontraktet pantförskrivits hos leverantören ansågs denne inte därigenom ha erhållit sakrättsskydd till själva bilen, eftersom köparen inte ansågs ha fått erforderlig underrättelse om pantförskrivningen. I det nyssnämnda NJA 1978 s. 99, där avbetalningsköparen meddelats att en annan part hade »övertagit kontraktet» från säljaren, ansågs däremot meddelandet tydligt nog för att ge sakrättsskydd till avbetalningsgodset.

De nu nämnda reglerna om förvärvarens sakrättsskydd medför att en förvärvare kan bli berövad sin möjlighet att göra fordringen gällande emot gäldenären, därför att han utträngts av någon som vunnit sakrättsskydd. Förvärvaren blir, trots sitt i och för sig giltiga fång, inte »rätt borgenär». Det är då skäl att erinra om förvärvarens återstående rättsskydd, vilket består i möjligheten att få ersättning av överlåtaren. Denne är enligt grunderna för 9 § skuldebrevslagen ansvarig (hemulsansvarig) för att han ägde rätt att förfoga över fordringen (motiv s. 53 f.). Innebar överlåtelsen gåva saknar förvärvaren även detta skydd.

Reglerna om sakrättsskydd kan nu med särskilt sikte på förvärvarens eller panthavarens situation i korthet *sammanfattas* på följande sätt:

1. Med denuntiation avses ett i princip uttryckligt meddelande från överlåtaren eller förvärvaren om att fordringsrätten övergått. Beträffande pantsättning märks att denuntiationen ibland måste ske enligt pantsättningslagen; även ifråga om gåva gäller en särskild denuntiationsregel. I övrigt tillämpas samma regler för såväl pantsättning som benefika och onerösa överlåtelser.

2. En förvärvare efter frivillig överlåtelse uppnår sakrättsskydd mot överlåtarens borgenärer genom denuntiation; emot konkurrerande förvärvare likaledes genom denuntiation, under den ytterligare förutsättningen att han var i god tro beträffande eventuell tidigare överlåtelse. Sker ingen denuntiation gäller det första fånget.

3. Vid avhändelse av affärsrörelse med utestående fordringar krävs ingen denuntiation för sakrättsskydd mot säljarens borgenärer.

4. Denuntiation anses erforderlig även vid utmätning, för utmätningssökandens skydd mot konkurrerande förvärv. Överlåtarens konkurs får verkan direkt genom konkursbeslutet, men förvärvaren får ett begränsat skydd genom denuntiation i god tro före kungörandet. Om

utmätning av fordringen inom tre månader följs av konkursansökan, blir fordringen indragen i konkursen.

5. Vid arv och testamente kan förvärvaren över huvud taget inte uppnå något eget sakrättsskydd. Vid bodelning uppkommer omedelbart sakrättsskydd mot andre makens konkurs- och utmätningsborgenärer, medan det är möjligt att denuntiation kan krävas för skydd mot konkurrerande förvärvare och panthavare.

6. Reglerna om sakrättsskydd kompletteras vid annan överlåtelse än gåva av överlåtarens hemulsansvar för att han ägde makt att förfoga över fordringen.

4.5 *Vindikationsrätten*

Reglerna om sakrättsskydd kan inte slutgiltigt fastställa att en viss förvärvare är rätt borgenär. Det måste ytterligare konstateras att han inte i sin tur överlåtit fordringen eller eljest gått miste om den. I synnerhet har man anledning att ställa sig frågan om han kan gå miste om fordringsrätten till följd av någon annans förvärv av fordringshandlingen i god tro.

I allmänhet är detta inte möjligt. Rättsförhållandet mellan en borgenär och en förvärvare är vanligen ett »enkelt» fordringsförhållande motsvarande det som råder mellan gäldenär och borgenär. Liksom borgenärens överlåtelse av fordringen inte får försämra gäldenärens ställning, så får under sådana omständigheter inte heller en av förvärvaren företagen vidareöverlåtelse av fordringen försämra borgenärens ställning. Borgenären bibehåller alltså sin rätt att åberopa felaktigheter i förvärvarens fång även gentemot den som senare har förvärvat fordringsbeviset i god tro; han kan som man säger *vindicera* (lat = upprätthålla) fordringsrätten gentemot denne (se fig. 6). Den senare förvärvaren gör inte något extinktivt förvärv som kan utsläcka borgenärens rätt, och i rättegång mellan de båda vinner borgenären. Ingen borgenär kan alltså få bättre ställning än hans föregångare ägt. I anslutning till invändningsrätten kan regeln uttryckas så, att liksom en fordrings kvalitet inte kan förbättras genom en överlåtelse, så kan *äganderättens kvalitet ej förbättras genom ett godtrosförvärv av fordringshandlingen.* Regeln finns ingenstans uttryckt i skuldebrevslagen utan är endast härledd ifrån dess grunder.

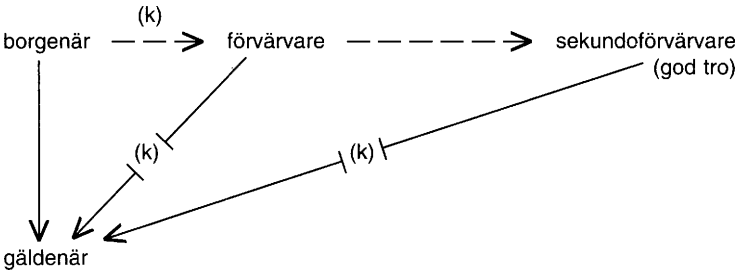

Fig. 6. Heldragen pil får här beteckna riktningen för den materiella fordringsrätten. Ogiltigheten (k) i förvärvarens fång slår igenom, varför endast borgenären är materiellt berättigad.

Det sagda innebär inte att sekundoförvärvaren skulle sakna möjlighet att trots sin avsaknad av materiell rätt framställa krav mot gäldenären; det kan han i samma mån som förvärvaren kan tänkas göra enligt legitimationsreglerna. Även dessa utgår visserligen från att betalning måste erläggas till den materiellt berättigade (den materiella legitimationen), men de har försetts med undantag som möjliggör för gäldenären att under förutsättning av god tro befria sig genom betalning till, bland andra, den som förevisar vederbörlig skriftlig överlåtelse av fordringen. Därmed har emellertid inte betalningsmottagaren gjort något extinktivt förvärv; han saknar rätt till det utbetalda beloppet och kan frånvinnas det i rättegång mot borgenären.

Regeln att borgenären sålunda äger vindikationsrätt förestavas tydligen inte av hänsyn till gäldenären utan av att även borgenären anses värd samma hänsyn. På grund härav har man anledning att förvänta sig att regeln skulle vara försedd med samma undantag som regeln om gäldenärens invändningsrätt, vilken ju ej gäller vid skenavtal och löpande förskrivningar.

Regeln i avtalslagens 34 § om skenavtal förutsätter att avtalet är uttryckt i ett skuldebrev, kontrakt eller annan skriftlig handling och skulle sålunda efter ordalagen inte kunna tillämpas med mindre själva överlåtelseavtalet kommit till uttryck i en dylik handling. Skäl synes dock kunna anföras för att regeln enligt stadgandets grunder skulle kunna tillämpas även vid muntlig överlåtelse av en handling som själv är skriftlig, ty här skapar handlingens överlämnande samma sken av rätt som uppkommer genom upprättande av en fordringshandling (se fig. 7). Att den godtroende sekundoförvärvaren här bör skyddas fram-

för den i skenhandlingen delaktige borgenären motiveras av samma intresseavvägning som omnämnts vid diskussionen av invändningsrätten. (Om analog tillämpning av avtalslagens 34 § se för övrigt Vahlén s. 117 f.)

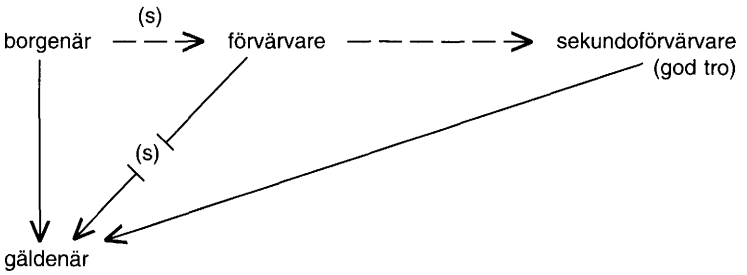

Fig. 7. Godtrosförvärvet upphäver enligt det i texten förda resonemanget simulationsinvändningen (s). Liksom i fig. 6 utvisar heldragen pil riktningen på den materiella fordringsrätten.

Invändningsrätten försvinner som vi närmare kommer att se även där gäldenären utställt en löpande handling. På liknande sätt anses en överlåtare kunna göra avkall på sin vindikationsrätt genom att göra handlingen »löpande» borgenärerna emellan. Vid behandlingen av legitimationsfrågorna har framhållits att en sådan överlåtelse – i varje fall om den är gjord in blanco – ansetts kunna ge innehavaren legitimation gentemot gäldenären. I enlighet härmed anses blancoöverlåtelsen även medföra att handlingen kan bli föremål för godtrosförvärv (sålunda Hult s. 58, men motsatt Nial i SvJT 1958 s. 181). Man kan uttrycka saken så, att blancoöverlåtelsen legitimerar innehavaren inte bara att göra fordringen gällande mot gäldenären utan även att med fordringshandlingen överföra en giltig fordring (förfogandelegitimation). Den som förvärvat handlingen i god tro blir sålunda inte bara legitimerad, utan materiellt berättigad, även om hans fångesman hade stulit handlingen från blancoöverlåtaren. Godtrosförvärvarens rätt påverkas inte av att gäldenären förhör sig hos den som frånstulits handlingen och får reda på rätta förhållandet, ty godtrosförvärvet har till följd av blancoöverlåtelsen utplånat dennes rätt.

Ett extinktivt godtrosförvärv till en fordring medför sålunda förutom sakrättsskydd mot en tidigare borgenär även upphörande av

dennes eget sakrättsskydd – sålunda en mer komplicerad rättsverkan än den som här ovan betecknats med sakrättsskydd. Även de tidigare behandlade reglerna om sakrättsskydd kan emellertid medföra en effekt som i viss mån påminner om godtrosförvärvets. Om en fordring överlåtits först till en person och sedan, av samme överlåtare, till en annan, så kan den senare inte verksamt denuntiera gäldenären och därigenom uppnå sakrättsskydd där han själv var i ond tro (skuldebrevslagen 31 § 2 st.). Om han då överlåter fordringen till en godtroende, bör denne – så länge han fortfar att befinna sig i god tro – kunna verkställa denuntiation och därigenom säkra sin rätt (se fig. 8). På samma sätt får han, även utan att ha denuntierat, behålla betalning som gäldenären erlägger i förlitan på hans legitimation.

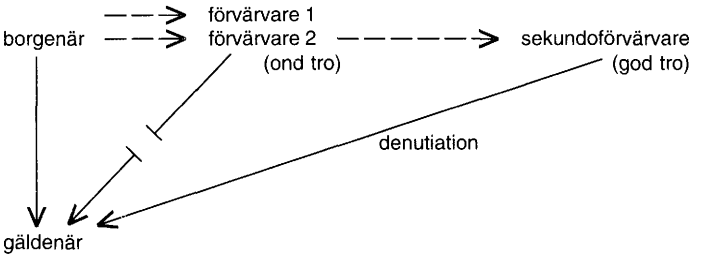

Fig. 8. Heldragen pil betecknar även här materiell fordringsrätt. Förvärvare 2 hade inte kunnat verksamt denuntiera på grund av sin onda tro rörande den tidigare överlåtelsen. Sekundoförvärvaren, i god tro, kan däremot i enlighet med lagrummets ordalydelse denuntiera.

De här gjorda anmärkningarna rörande vindikationsrätten gäller i princip alla slags fång och är tillämpliga ifråga om naturaprestationer likaväl som penningprestationer. Undantag utgör de familjerättsliga fången: som tidigare nämnts ger ett dylikt fång inte successor någon bättre rättsställning än hans företrädare ägde, och den familjerättslige successorn kan därför aldrig åberopa simulation av tidigare innehavare eller att den fordringshandling han erhållit varit blancoindosserad till företrädaren. På liknande sätt förvärvar inte heller konkursbo eller utmätningsborgenärer någon bättre rätt än konkurs- respektive utmätningsgäldenären ägde.

Reglerna om vindikationsrätten kan nu *sammanfattas* så, att ingen förvärvare av en enkel fordring kan erhålla bättre rätt än överlåtaren

ägde, och att inget förvärv i god tro av en med orätt åtkommen fordringshandling kan ge innehavaren en fordringsrätt av den kvalitet som den ursprunglige fordringsägaren ägt. Undantag från regeln utgör löpande överlåtelse, främst blancoöverlåtelsen, och antagligen även simulerad överlåtelse.

4.6 *Sammanfattning av reglerna om överlåtelse*

En genomgång av huvudpunkterna i överlåtelserätten kan avslutningsvis bidra till att särskilja begreppen:

1. *Invändningsrätten* avser gäldenärens rätt att även mot en förvärvare av fordringen och oavsett dennes goda tro åberopa fordringens eventuella ogiltighet. En sådan rätt består ifråga om alla ogiltighetsanledningar utom simulation, men den kan avtalsvis efterges av gäldenären (negotiabla handlingar) utan att handlingen förlorar sin karaktär av enkel fordringshandling.

2. *Legitimationen* avser dels gäldenärens skyldighet att på grund av presterad bevisning betala till den som framstår som rätt borgenär (aktiv betalningslegitimation), och dels hans rätt att mot den verklige borgenären åberopa betalningen där den visar sig ha erlagts till fel person (passiv betalningslegitimation). Huvudregeln för enkla fordringar är att borgenären måste klart styrka sin rätt för att bli aktivt legitimerad, och att gäldenären endast kan uppnå befrielse genom betalning till den som genom ett eller en serie giltiga fång måste anses som fordringens rätte ägare (materiell legitimation). Ifråga om passivlegitimationen göres vissa preciseringar och undantag från huvudregeln, främst ifråga om betalning i god tro till överlåtare samt ifråga om skriftlig överlåtelses verkan.

3. *Sakrättsskyddet* avser rättsskydd för en förvärvare av fordringen gentemot personer som åberopar konkurrerande fång eller konkurrerande rättigheter av olika slag. Den sakrättsskyddade är rätt borgenär (materiellt berättigad) under förutsättning att han stöder sig på giltigt fång och att han ej i sin tur har överlåtit fordringsrätten. Sakrättsskydd uppnås i regel genom denuntiation, dvs uttryckligt meddelande till

gäldenären att överlåtelse skett. Därvid bryts samtidigt alla andra pretendenters legitimation, och förvärvaren blir ensam passivlegitimerad, dvs gäldenären kan enbart betala till denne med befriande verkan.

4. *Vindikationsrätten* avser borgenärens materiella rätt till fordringen trots annans förvärv av fordringshandlingen i god tro. Rätt borgenär är endast den som kan stödja sig på giltiga fång, och han är såtillvida identisk med den som utpekas enligt grundregeln om materiell legitimation. Undantag från regeln och borgenärens vindikationsrätt torde föreligga med avseende å simulerade överlåtelser och anses föreligga vid sådana överlåtelser där borgenären avtalsvis uppgivit sin vindikationsrätt, i synnerhet blancoöverlåtelser.

5 Legitimationspapper, presentations- och värdepapper

5.1 *Legitimationspapper*

Såsom tidigare framhållits medför legitimationsreglerna vid enkla fordringar – trots de inskränkningar som gjorts till gäldenärens skydd – vissa svårigheter för den gäldenär som blir krävd av en påstådd förvärvare av fordringen. Även om gäldenären kräver skriftlig överlåtelse är han inte skyddad för den händelse han misstagit sig beträffande förvärvarens identitet eller därest överlåtelsen är förfalskad eller eljest behäftad med ogiltighet av det kvalificerade slaget.

Gäldenären har möjlighet att i skuldebrevet friskriva sig från det stränga ansvaret för att betalningsmottagaren har materiell legitimation genom att i skuldebrevet inta en *s.k. legitimationsklausul,* enligt vilken betalning får ske till innehavaren och då anses gill även om innehavaren ej är rätt borgenär eller behörig att å rätt borgenärs vägnar uppbära betalning. En sådan klausul kan intas i de flesta slags enkla skuldebrev men torde mest förekomma i sådana som enligt vad senare skall utvecklas tillika är presentationspapper.

Legitimationsklausulen får emellertid inte den verkan att gäldenären under alla omständigheter blir befriad genom betalning till skuldebrevets innehavare. Skuldebrevslagens 33 § innehåller nämligen en tvingande regel att betalning till annan än den som är materiellt legitimerad trots klausulen inte blir giltig om gäldenären åsidosatt skälig aktsamhet vid prövningen av betalningsmottagarens legitimation. Regeln förutsätter tydligen att legitimationen skall prövas på annat sätt än genom att handlingen företes – något som kan motiveras redan av att det enkla skuldebrevet är ställt till viss man och att detta skulle te sig meningslöst om betalning fick ske till innehavaren. För att inte bli självmotsägande bör skuldebrevet tydligen kompletteras med en skriftlig överlåtelse eller en serie skriftliga överlåtelser (om nödvändigheten härav, se dock Rodhe s. 143), och den formella riktigheten av en dylik överlåtelsekedja, samt identiteten hos den som kräver be-

talning, måste gäldenären pröva enligt i stort sett samma regler som vi kommer att träffa på vid studiet av orderpapper (jfr Hessler s. 276). Den lättnad i legitimationsprövningen som legitimationsklausulen kan medföra skulle då ligga i att gäldenären kan åberopa ursäktliga misstag i denna överlåtelse- och identitetskontroll, samt att han undgår risken att en överlåtelse är förfalskad eller eljest behäftad med kvalificerad ogiltighet.

Den här berörda typen av legitimationsklausul verkar ensidigt till gäldenärens fördel genom att underlätta hans legitimationsprövning, och den avskär inte gäldenären från möjligheten att till sin befrielse åberopa betalning till den som legitimerat sig enligt de vanliga legitimationsreglerna och utan att förete handlingen vid betalningstillfället (rörande klausuler med längre gående »aktiv» legitimationsverkan, se Almgren, Om förfoganden över livförsäkring, Uppsala 1956 s. 274). Skuldebrevslagens regel lägger sålunda inte hinder i vägen för att gäldenären utan skuldebrevets infordrande betalar till den ursprunglige borgenären, såvida han inte erfarit eller bort inse att denne överlåtit sin rätt. Klausulen ger inte ens gäldenären några särskilda maktmedel för att inkräva handlingen. Visserligen kan legitimationspappret liksom vart enkelt fordringsbevis i regel infordras vid skuldförhållandets upphörande – icke såsom någon förutsättning för legitimation utan närmast för att gäldenären ej skall behöva underkastas besväret att i fortsättningen undanröja handlingens bevisverkan – men gäldenären kan inte ställa handlingens företeende som villkor för betalning. Detta innebär att den borgenär som gör troligt att handlingen förkommit kan kräva betalning där han klart styrker sin åtkomst. Borgenären skulle eljest vid förlust av handlingen stå helt utan möjlighet att göra sin fordring gällande, eftersom dödningsmöjlighet (jfr nedan beträffande presentationspapper) saknas för dessa typer av handlingar.

För övrigt är att märka, att klausulens rättsverkningar inskränker sig till legitimationen, och att de vanliga reglerna om enkla skuldebrev blir gällande i andra avseenden, såvida de inte modifieras av någon annan klausul. För sakrättsskydd krävs sålunda denuntiation – inte handlingens överlämnande – och vidare kan godtrosförvärv inte förekomma i större utsträckning än för enkla skuldebrev i allmänhet. Även om en obehörig åtkomst kan medföra legitimation gentemot gäldenären, kan den sålunda inte grunda materiell rätt för någon borgenär, och den rätte borgenären kan säkra sig genom meddelande till gäldenären.

Den risk som legitimationsklausulen kan medföra för en borgenär ligger sålunda i att skuldebrevet kan gå honom ur händer genom stöld eller något ogiltigt fång, och att det sedan kan göras gällande mot gäldenären innan borgenären hunnit lämna meddelande om förlusten. Denna risk har ansetts nog stor för att småsparare, som kan förväntas sakna tillfredsställande förvaringsmöjligheter, inte skall behöva underkastas den. Av denna orsak har legitimationsklausuler sedan länge varit förbjudna i sparkasseböcker eller sparbanksmotböcker. Efter ändringar i banklagen 1969 är dessa klausuler över huvud taget inte tillåtna i bankmotböcker, se bankrörelselagen (1987:617) 2 kap. 21 §.

5.2 *Presentations- och värdepapper*

Legitimationsklausulen undanröjer i huvudsak riskerna för gäldenären att nödgas erlägga en betalning som sedan inte kan åberopas: är fordringen inte överlåten eller eventuella överlåtelser formellt i ordning, så torde det endast vara försummelse av sedvanlig identitetskontroll som kan ådra honom något ansvar. Kontroll av att betalningsmottagaren alltjämt innehar handlingen är inte nödvändig för att denna befrielse skall inträda, och gäldenären har från denna synpunkt ingen beaktansvärd anledning att framtvinga något ovillkorligt företeende av handllingen.

Emellertid kan handlingens företeende vara väsentlig för gäldenären av andra orsaker än legitimationskontrollen, nämligen därför att det möjliggör för honom att förse den med anteckning om verkställda avbetalningar och att omhänderta den vid skuldens slutliga betalning. Ett sådant »oskadliggörande» av handlingen är visserligen inte heller någon oumbärlig nödvändighet för gäldenären, som enligt den vanliga regeln vid enkla fordringshandlingar kan åberopa betalning till legitimerad borgenär även där han blir krävd av någon som i god tro förvärvat handlingen, och som ur denna synpunkt kunde nöja sig med ett löst kvitto som bevis för att han reglerat sin skuld. Ur andra synpunkter kan det emellertid vara av betydelse för gäldenären att inte ha förskrivningar av sin hand utelöpande. Särskilt gäller detta där gäldenären är ett stort företag med många utbetalningsställen och kan ha svårt att utan handlingens företeende föra kontroll över borgenärens tillgodohavande. Detta syfte når gäldenären genom att förse hand-

lingen med en *presentationsklausul,* vilken ger honom möjlighet att göra handlingens företeende till villkor för betalning. Handlingar som äger denna egenskap kan i gengäld dödas enligt lagen (1927:85) om dödande av förekommen handling (mortifikationslagen), och sådant förfarande utgör borgenärens möjlighet att framtvinga betalning där han förlorat handlingen.

Presentationsklausulen medför sålunda rätt för gäldenären att infordra handlingen vid betalning, men den påverkar ej i och för sig legitimationen och gör det *inte nödvändigt* för gäldenären att kräva handlingens företeende. Har betalning skett enligt de vanliga legitimationsreglerna borde den sålunda kunna åberopas även om betalningsmottagaren icke uppvisat handlingen och saknade materiell rätt till fordringen. Emellertid har i litteraturen förnekats att man på detta sätt kan tillskapa ett »rent» presentationspapper, som gäldenären skulle vara berättigad men ej nödsakad att infordra vid betalning. Denna mening har bestyrkts i rättsfallet NJA 1961 s. 192, som angick riksgäldskontorets förvaringsbevis för obligationer, vilka av Högsta Domstolen behandlades enligt de regler som gäller för enkla skuldebrev.

I målet gällde att fastställa huruvida bevisen kunde sägas ha karaktären av presentationspapper. För en dylik tolkning talade en presentationsklausul, som med vissa variationer i lydelsen uttalade att borgenären »mot återställande av beviset, vederbörligen kvitterat» ägde utfå sina obligationer eller, efter förfallodagen, deras kapitalbelopp. »Mot återställande» borde tydligen ge kontoret rätt att inkräva bevisen i samband med obligationernas utelämnande. Enligt en annan klausul – »denuntiationsklausulen» – var emellertid ingen överlåtelse gällande mot kontoret, förrän bevisen företetts i kontoret för anteckning om överlåtelsen och notering i statsskuldeboken. Detta tolkades av Högsta Domstolen så att kontoret förbehöll sig rätt att utlämna obligationerna till den till vilken bevisen var utställda, utan att behöva bekymra sig om att denne redan kunde ha överlåtit bevisen utan denuntiation. Bevisen skulle med denna tolkning vara att anse som »rena» presentationspapper vilka gav kontoret rätt, men ej skyldighet, att infordra dem vid betalning eller utlämnande av obligationer.

Högsta Domstolen uttalade emellertid, att en klausul av denna innebörd inte kunde godkännas i en handling sådan som förvaringsbeviset, vilket vore att bedöma enligt reglerna för enkla skuldebrev. Det vore oförenligt med grunderna för skuldebrevslagen om gäldenären under alla omständigheter – exempelvis där handlingen förkommit – kunde uppställa presentation av handlingen som ett villkor för betalning eller utlämnande av obligationer, och

klausulen måste därför åsidosättas, vilket bort förutsätta obillighet, enligt regeln i dåvarande 8 § skuldebrevslagen.

Man kan emellertid fråga sig vari obilligheten skulle bestå, om gäldenären tillåtits göra presentationsklausulen gällande enligt sin lydelse. Om klausulen varit giltig, så hade den borgenär som förlorat handlingen haft möjlighet att döda denna enligt mortifikationslagen (se Sterzel s. 126 not 2, jfr s. 128 not 1), varefter han själv enligt 9 § i denna lag hade kunnat göra fordringen gällande. Resultatet hade varit att slarviga obligationsägare bleve nödsakade att tillgripa det något kostsamma och omständliga dödningsförfarandet, innan de kunde få ut sina obligationer från riksgäldskontoret. Man kunde kanske mena att detta är ett väl svagt skäl för att tillgripa den allmänna jämkningsregeln. Samtidigt kan det vara skäl att konstatera att denna regel inte medför att det åsidosatta villkoret blir i sin helhet ogiltigt, utan endast att dess tillämpning i det enskilda fallet icke tillåts. Klausulen får åtminstone anses inskärpa och kanske förstärka gäldenärens rätt att kräva handlingens återlämnande, där så kan ske.

Högsta Domstolen förklarade alltså att gäldenären vid vanliga enkla fordringshandlingar inte kan göra gällande villkoret att han efter gottfinnande kan vägra betalning om handlingen inte kan återställas. Å andra sidan synes domstolen ha utgått från att en presentationsklausul som samtidigt gjort det *nödvändigt* för gäldenären att vid betalning kräva handlingens företeende skulle vara fullt verksam. En sådan klausul verkar inte ensidigt till gäldenärens fördel utan medför för innehavaren fördelen av att kunna lita på att betalning ej kan ske till någon annan med befriande verkan. Man brukar säga att handlingen härigenom blir bärare av fordringsrätten, och man betecknar ofta sådana handlingar som *värdepapper i teknisk mening.* Att ge presentationsklausulen i NJA 1961 s. 192 denna innebörd ansågs emellertid uteslutet med hänsyn till denuntiationsklausulen, som ansågs medföra att prestation utan handlingens infordrande inte utsatte riksgäldskontoret för några egentliga risker. (Se i övrigt beträffande NJA 1961 s. 192 den utförliga redogörelsen hos Hessler, Riksgäldskontorets förvaringsbevis och certifikat, Stockholm 1962).

Värdepappersegenskapen gör det överflödigt för en förvärvare att genom meddelande till gäldenären försätta denne i ond tro om att fordringen överlåtits, ty kravet på handlingens företeende avskär gäldenärens möjlighet till verksam betalning till förre borgenären. Tradition och fortsatt innehav av handlingen blir i så måtto avgörande i legitimationshänseende. Därmed blir traditionen även en signifikativ handling som utåt markerar att överlåtelsen är allvarligt menad, och den kan

som konsekvens härav ersätta denuntiationen såsom förutsättning för sakrättsskydd mot konkurrerande förvärvare. Längre än så sträcker sig emellertid inte det tekniska värdepappersbegreppets innebörd. Sålunda upphäver det inte i och för sig kravet på materiell legitimation. Särskilt bör framhållas, att värdepappersegenskapen icke innebär att gäldenären skulle behöva »oskadliggöra» handlingen vid betalning genom att omhänderta den eller förse den med anteckning om verkställd betalning. Det »rena» värdepapperet har alltså spelat ut sin roll i och med behörig betalning, och betalningsinvändningen består liksom för övriga enkla skuldebrev gentemot en senare förvärvare i god tro.

Sådana »rena» värdepapper som här beskrivits förekommer emellertid inte i någon nämnvärd utsträckning i det praktiska livet. I litteraturen har dock nämnts några exempel: konossement, växel och check ställda till viss man och försedda med s.k. rektaklausul (»icke till order»). Till samma kategori kan man ha anledning att hänföra lottsedlar, som väl kan ha överlåtits så länge lotteriresultatet ej kungjorts men knappast är föremål för omsättning därefter (jfr Ussing s. 274 och Lyngsø s. 319).

En begränsad värdepappersegenskap hos lottsedeln ifrågasattes i rättsfallet NJA 1957 C 825. Det uttalades här att lottsedlar i princip borde betraktas som »löpande värdepapper», men att de trots detta knappast vore föremål för dödning. Den som förlorat lotten skulle alltså gå definitivt miste om vinsten. Emellertid ansågs utlämnande kunna få ske i sådana fall där lotten visats ha förstörts.

5.3 *Negotiabla presentationspapper*

Inom bankrörelsen har det ansetts finnas behov av handlingar som är värdepapper utan att ha det löpande skuldebrevets alla kännetecken. Enligt banklagstiftningen är det förbjudet för bankerna att utfärda insättningsbevis av löpande natur (se bankrörelselagen 2 kap. 21 §), liksom andra tryckta eller graverade löpande förbindelser än förlagsbevis och korttidsobligationer (med ett års löptid, s.k. bankcertifikat, och i begränsad omfattning sju års löptid, se samma lag 2 kap. 20 §). Emellertid har bankernas motböcker redan före skuldebrevslagens tillkomst brukat innehålla presentationsklausuler avsedda att i första hand underlätta uttag i bankens skilda kontor – boken blir alltså ett bevis om

tillgodohavande –, och det ter sig då rimligt att en förvärvare skall kunna lita på anteckningarna i boken. Samtidigt är behovet av att kunna utge omsättningsbara masspapper inte mindre för en bank än för andra företag.

Skuldebrevslagens 4 kapitel innehåller vissa regler för tillgodoseende av dessa behov. Vissa handlingar har gjorts till presentationspapper och samtidigt värdepapper, utan att fullt ut ha de löpande skuldebrevens alla kännetecken. De avsedda handlingarna är bankmotböcker och enligt lagtexten även andra bevis rörande tillgodohavande hos bank under förutsättning att de innehåller en presentationsklausul – några sådana bevis lär dock för närvarande inte utfärdas av våra banker – samt vidare förlagsbevis och andra masspapper, som är ställda till viss man. Förlagsbevis är skuldförbindelser utgivna av bankbolag eller emellanåt av annat aktiebolag, vilka med avseende på kapital och ränta har sämsta rätt och alltså vid bolagets upplösning blir täckta närmast före aktieägarnas krav – allt med hänsyn till insättarnas trygghet. En mellanställning mellan enkla och löpande skuldebrev intar även i viss mån räntekuponger till masspapper och utdelningskuponger till aktier, vilka nämns bland löpande skuldebrev i skuldebrevslagens 23–25 §§; de är i princip innehavarpapper men är i olika avseenden beroende av den huvudförbindelse de hör till (närmare Hult s. 67 ff., Walin s. 174 ff.).

Med avseende på de nämnda typerna av handlingar har skuldebrevslagen (32 §) utöver presentations- och värdepappersegenskaperna infört regeln att de är negotiabla, dvs att gäldenärens invändningsrätt i viss utsträckning bortfaller gentemot en godtroende förvärvare av handlingen. Vi skall nu studera dessa negotiabla presentationspappers huvudsakliga rättsverkningar, varvid bankmotböckerna får tjäna som utgångspunkt och illustration.

1. Att motboken är ett presentations- och värdepapper innebär, som tidigare framhållits, att banken har rätt att infordra handlingen vid betalning, och att den måste kräva dess företeende för att säkert kunna betala med befriande verkan. Det är naturligt att banken därvid gör anteckning om uttaget, så att dess andra kontor kan på ett enkelt sätt kontrollera kundens tillgodohavande. När skuldebrevslagen infört systemet att bankboken blivit negotiabel, så innebär detta bland annat att banken inte kan underlåta att verkställa en sådan anteckning, vid äventyr att eljest en förvärvare av handlingen i god tro kan kräva betalning på nytt. Redan härigenom har bankboken blivit i någon mån lämplig som omsättningsobjekt: den bank som av försummelse eller på grund av förtroende till kunden underlåtit att anteckna ett uttag, kan inte framställa invändning om betalning där den blir krävd av en godtroende förvärvare av boken (se fig. 9).

Skuldebrevslagen har emellertid inte nöjt sig med detta, utan har gjort motboken i full utsträckning negotiabel. Som vi kommer att se vid behandlingen av de löpande skuldebreven medför detta att åtskilliga andra slags invändningar än betalningsinvändningen, nämligen alla s.k. *extingibla* inván-

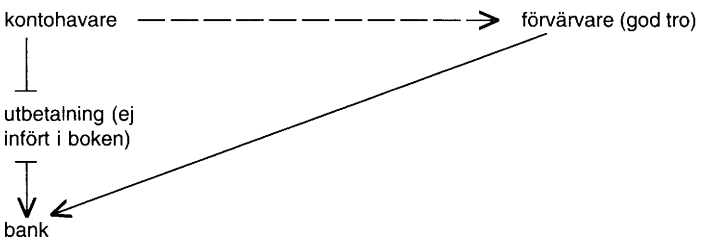

Fig. 9. Vid överlåtelse till godtroende kan banken ej åberopa det ej införda uttaget.

ningar bortfaller genom förvärvet. Hit hör exempelvis invändningen att banken mot kontohavaren hade en kvittningsgill motfordring som den ville utnyttja enligt reglerna om kvittning vid överlåtelse av enkla skuldebrev.

Till de extingibla invändningarna hör även att handlingen icke utgivits utan på annat sätt kommit i omlopp (avtalslagen 35 §). Även denna invändning har ansetts bortfalla vid de nu behandlade fordringsbevisen (Hessler s. 315, Sterzel s. 142 not 1). Detta får dock betecknas som inkonsekvent, i beaktande av att dessa handlingar, såsom vi skall se, inte är föremål för godtrosförvärv. En till synes omotiverad skillnad kommer sålunda att göras mellan gäldenärens och andra innehavares förlust av handlingen (jfr närmare nedan s. 87).

Emellertid har i sparbankernas och vissa affärsbankers motböcker brukat finnas en klausul enligt vilken överlåtelse inte är mot banken gällande förrän den av banken genom notering i motboken eller annorledes skriftligen bekräftats. Det har hävdats att sådana bestämmelser skulle upphäva handlingens negotiabilitet i andra avseenden än ifråga om betalningsinvändningen. Att någon sådan rättsverkan skulle tillkomma klausulen får dock anses tveksamt (se Rodhe i Svensk Sparbankstidskrift 1949 s. 189 ff., och jfr ifråga om äldre s.k. postsparbanksböcker det nedan refererade rättsfallet NJA 1965 s. 394).

2. Legitimationsreglerna för enkla skuldebrev påverkas såtillvida, att banken för att kunna åberopa en utbetalning måste ha kontrollerat kontohavarens innehav av handlingen vid betalningstillfället. En sådan kontroll blir en naturlig följd av att handlingen infordras för anteckning om uttaget. Har handlingen förkommit måste den dödas, och kontohavaren kan först därefter göra sin rätt gällande. För bankmotböcker finns emellertid ett särskilt efterlysningsförfarande, som ersätter dödning (se härom 12 § mortifikationslagen). I övrigt påverkas inte legitimationsreglerna av att motboken är ett presentations- och värdepapper, och banken kan inte undgå sin skyldighet att pröva förvärvarens åtkomst enbart därför att han måste förete boken; legitimationsklausuler är som tidigare sagts inte tillåtna i bankmotböcker. Innehavet av boken legitime-

rar ej heller en utsökningsgäldenär så att kontot kan utmätas hos honom enligt UB 4 kap.18 och 19 §§, se NJA 1984 s. 656.

Fastän banken sålunda ej kan frita sig från att kontrollera att överlåtelse skett, är den vid skriftlig överlåtelse fri från ansvar för dennas giltighet, bortsett från kvalificerad ogiltighet och ondtrosfall, enligt den tidigare nämnda regeln i skuldebrevslagens 30 §. Detta torde emellertid förutsätta att motboken vid betalningen presenterats i banken (Walin s. 212). Den ytterligare lättnad i legitimationen som en blancoöverlåtelse kunde medföra är däremot knappast aktuell för motböcker, eftersom dessa enligt föreskrift i bankrörelselagen 2 kap. 21 § måste innehålla en klausul om att överlåtelse får ske endast till viss man.

3. Presentationspappersegenskapen medför sålunda att banken alltid kan infordra motboken vid betalning, värdepapperskvaliteten att detta alltid är erforderligt såsom kontroll av kontohavarens fortsatta innehav, och negotiabiliteten att gjorda uttag måste antecknas i boken för att få göras gällande mot godtroende förvärvare av denna. Motboken får genom dessa regler ett inneboende värde och kan i viss utsträckning förvärvas och pantsättas som en lös sak. För att de sakrättsliga reglerna inte skall motverkas av legitimationsreglerna måste även de anpassas till systemet, och avgörande för sakrättsskydd blir sålunda inte denuntiation till banken, utan bokens överlämnande till förvärvare och panthavare. Detta gäller inte bara ifråga om borgenärsskydd utan även vid dubbelöverlåtelse och kollision mellan överlåtelse i pantsättning, med beaktande av att här krävs att den senare förvärvaren eller pantsättaren varit i god tro då han fick boken i sin besittning. Den som endast förvärvat fordringen utan att skaffa sig besittning av motboken kan alltså inte göra någon rätt gällande mot banken, även om han genast meddelat denna om sitt förvärv. Meddelandet försätter visserligen banken i ond tro och hindrar den att betala till överlåtaren själv, men den fråntar inte en senare förvärvare som erhållit motboken hans materiella rätt och legitimation såsom borgenär.

En särskild klausul i motboken om att denuntiation skulle krävas för att förvärvaren skall få någon rätt mot banken kan inte äga någon sakrättslig verkan. Detsamma har för övrigt ansetts vara fallet med stadgandet av denna innebörd i den numera upphävda förordningen om postsparbanken:

I NJA 1965 s. 394 hade en postsparbanksbok godtagits vid en exekutiv auktion såsom pant för den del av köpeskillingen som måste gäldas kontant, vid äventyr att försäljningen eljest måste gå tillbaka. Utmätningsborgenären, som inte fått full betalning, besvärade sig och ville ha auktionen undanröjd, under åberopande av att överlämnandet av postsparbanksboken inte kunde medföra sakrättsskydd till innestående belopp, eftersom sådant skydd enligt förordningen om postsparbanken inte kunde inträda utan denuntiation. Högsta Domstolens majoritet (fyra mot en) uttalade att skuldebrevslagens regel om

sakrättsskydd för bankmotböcker varit avsedda att omfatta även postsparbanksböcker, och att sakrättsskydd till sådana böcker numera måste uppkomma genom tradition, oavsett vad avsikten kan ha varit med stadgandet i den 1922 tillkomna förordningen om postsparbanken.

Vid arv och testamente gäller, som tidigare framhållits, att successor inte i något avseende kommer i bättre ställning än den förre innehavaren. En överlåtelse från denne kommer till följd härav att drabba successor, även om boken aldrig blivit överlämnad till förvärvaren. Vid bodelning uppkommer däremot sakrättsskydd omedelbart, men här tillgodoses som tidigare nämnts borgenärernas och konkurrerande förvärvares intresse på annat sätt.

4. De hittills behandlade reglerna innebär, att överlåtelse av bankboken i stor utsträckning kan ske enligt reglerna för lösa saker och – som vi kommer att se – enligt reglerna för löpande skuldebrev. I ett väsentligt avseende har emellertid likheten inte kunnat upprätthållas: bankboken är inte i någon högre grad än andra enkla skuldebrev föremål för extinktivt godtrosförvärv. Om alltså överlåtaren inte ägde den materiella rätten till motboken – han var t.ex. en tjuv – kan han inte till en förvärvare överföra någon verksam rätt till boken. Vad just motböcker beträffar genombryts denna princip inte heller av någon möjlighet till blancoöverlåtelse, eftersom en sådan som tidigare framhållits inte kan förekomma beträffande motbok.

Har banken betalat till den som sålunda inte är berättigad att uppbära betalning – även om han varit i god tro vid sitt förvärv – så avgör legitimationsreglerna i vad mån banken är befriad. Härvid gäller som förut sagts att vissa motböcker tidigare varit försedda med legitimationsklausul , men att detta numera inte är tillåtligt. Under sådana omständigheter kan bankens utbetalningar på en stulen motbok aldrig försämra kontohavarens ställning, såvida inte försummelse med bokens förvaring ligger honom till last; i detta senare fall kan han enligt en särskild klausul i motboken åläggas skadeståndsskyldighet mot banken.

Ett exempel (se fig. 10) kan klargöra samspelet mellan vindikationsrätten och legitimationen. En tjuv har förfalskat kontohavarens namnteckning och pantsatt motboken hos en godtroende. Denne kräver betalning av banken, vilken kunnat erlägga sådan med befriande verkan om motboken innehållit en legitimationsklausul.

I praktiken kontaktar naturligtvis banken kontohavaren och frågar om det är riktigt att boken pantsatts. Kontohavaren finner då att hans bok är försvunnen och måste ha stulits. Eftersom boken inte är föremål för godtrosförvärv kan banken därmed inte betala till innehavaren. Om handlingen däremot varit invindikabel – föremål för godtrosförvärv – hade förvärvaren såsom

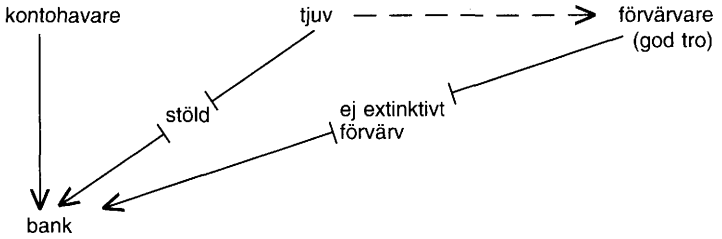

Fig. 10. Heldragen pil utvisar den materiella fordringsrätten. Varken godtrosförvärvaren eller tjuven har den erforderliga materiella legitimationen; om boken innehållit en legitimationsklausul hade både tjuven och godtrosförvärvaren kunnat vara legitimerade mot banken men ingendera materiellt berättigad.

godtroende kunnat kräva betalning oavsett bankens kännedom om omständigheterna, ty han hade varit den materiellt berättigade.

Frånvaron av någon möjlighet till extinktivt godtrosförvärv i förening med den i allmänhet gällande regeln om materiell legitimation medför att bankboken – som kan vara någorlunda lämpad att utnyttjas för pantsättning eller överlåtelse direkt från den ursprunglige motboksinnehavaren – inte är någon handling som är ägnad att gå ur hand i hand.

5.4 Sammanfattning

1. *Legitimationsklausulen* ger gäldenären rätt att åberopa betalning till den som företer handlingen, under förutsättning att han skäligen kontrollerar dennes åtkomst och identitet.

2. För att ge gäldenären rätt att ställa handlingens företeende som villkor för betalning krävs emellertid en *presentationsklausul.* Dennes egentliga syfte är att möjliggöra handlingens »oskadliggörande», så att gäldenären kan försäkra sig om att utelöpande förskrivningar svarar mot en faktiskt existerande fordring.

3. *Värdepappersegenskapen,* som av Högsta Domstolen ansetts nödvändigt förbunden med presentationspapper, medför för gäldenären ytterligare nödvändigheten av att vid betalning kontrollera betalningsmottagarens innehav av handlingen. Ett värdepapper i teknisk mening är sålunda en handling vid vilken gäldenären ej kan med befriande verkan betala till annan än innehavaren. Handlingen blir härigenom »bärare av rätten», och gäldenären kan inte längre åberopa god tro vid

betalning till den som avhänt sig papperet; samtidigt blir tradition avgörande för sakrättsskydd. I sig innebär emellertid värdepapperskvaliteten inte avkall på kravet på materiell legitimation, och gäldenären ansvarar sålunda för att han betalar till någon som kan åberopa giltiga fång.

4. *Negotiabiliteten* innebär att gäldenären förlorar rätten att mot en godtroende förvärvare av handlingen framställa vissa invändningar, i synnerhet betalningsinvändningen. Negotiabiliteten gör det därigenom nödvändigt att handlingen samtidigt är ett presentationspapper, som gäldenären vid betalning kan »oskadliggöra». Den medför däremot inget sakrättsligt skydd för en godtroende förvärvare av handlingen gentemot den tidigare innehavaren (bortsett eventuellt från utställaren själv), vilken orätt frånvunnits handlingen eller förlorat den.

6 Löpande skuldebrev

6.1 *Inledning*

De många hänsyn som måste tagas till parternas intresse medför att enkla skuldebrev och andra enkla fordringsbevis inte är väl ägnade att gå ur hand i hand. Förvärvaren av en vanlig sådan handling kan inte räkna med att vara skyddad mot vare sig invändningar av gäldenären eller vindikationskrav av tidigare borgenär, och han är även utsatt för risken att fordringsrätten till följd av någon konkurrerande borgenärs denuntiation övergår till denne. Vi har sett att gäldenären redan i den enkla fordringshandlingen kan i olika avseenden minska dessa olägenheter och tillskapa en handling som är mer ägnad att omsättas. Genom att göra handlingen *löpande* kan gäldenären ytterligare öka dess omsättningsvärde och därigenom lättare placera den hos någon villig kreditgivare. Detta sker som tidigare nämnts genom att handlingen ställes till innehavaren (innehavarpapper) eller till viss man eller order (orderpapper), se härom skuldebrevslagens 11 §. Likställda med innehavarpapper är skuldebrev varav ej framgår till vem betalning skall ske, och likställda med orderpapper handlingar som försetts med inteckningsmedgivande men som saknar rektaklausul (»icke till order»); den senare regeln sammanhänger med att det vid skuldebrevslagens tillkomst var kutym att handlingar med inteckningsmedgivande var löpande och att allmänheten inte hade anledning att vänta sig annat.

Den löpande handlingens omsättningsvärde får tillskrivas det förhållandet att en förvärvare av handlingen är skyddad inte bara mot gäldenärens olika invändningar utan även mot tidigare innehavares vindikationsanspråk, och att han därför kan räkna med att förvärva den fordringsrätt som handlingen uttrycker, på liknande sätt som när man förvärvar äganderätten till en lös sak.

Att gäldenären kan tillskapa en handling med dessa egenskaper sammanhänger med att han i det löpande skuldebrevet har möjlighet att avtala med en större allmänhet. Som tidigare nämnts karakteriseras

alla löpande handlingar av att gäldenärens utfästelse är riktad eller antas vara riktad till innehavaren eller den i handlingen nämnde borgenärens order; det är denne som skall göra fordringen gällande. Utfästelser av detta slag är enligt avtalslagens 35 § giltiga till förmån för godtroende förvärvare av handlingen även om denna mot gäldenärens vilja kommit ur hans besittning. Här förutsätts sålunda inget »utgivande» eller annat avtal mellan gäldenären och någon ursprunglig borgenär, utan innehavaren av handlingen antas i kraft av sin goda tro kunna bli direkt berättigad, under förutsättning att de överlåtelseföreskrifter som kan följa av en i handlingen intagen »order»-klausul har iakttagits. Till innehavarens fördel verkar – under nyssnämnda förutsättning – den i skuldebrevslagens 1 § omnämnda bevisfunktionen, och det är alltså gäldenären som får visa att innehavaren saknar materiell fordringsrätt.

Handlingens egentlige adressat är sålunda den redlige förvärvaren, som varken vet eller bör veta att någon oegentlighet förekommit i ett tidigare stadium. Skuldebrevet utövar sin bevisverkan när det i hans hand skall göras gällande mot gäldenären, men det har även utövat en bevisverkan vid hans eget förvärv, då det förmedlat intrycket att föregående innehavaren ägde den rätt som handlingen uttrycker. Lagens princip är att den som handlar med ett löpande skuldebrev skall kunna lita på detta intryck.

Detta innebär för det första, att en förvärvare skall kunna lita på att han blir berättigad enligt handlingens lydelse, och gäldenären antas därför i handlingen uppge rätten att mot godtroende förvärvare åberopa inte bara att handlingen kommit ur hans besittning på obehörigt sätt (ovan), utan även omständigheter som avser handlingens utställande, och som kunnat åberopas mot en förvärvare av den enkla fordringsrätten; den löpande handlingen är således *negotiabel*. I gengäld betingar sig gäldenären att även han själv skall kunna lita på innehavet och nå befrielse genom betalning till den som har handlingen i händer; handlingen är ett *legitimationspapper*. Till omsättningens skydd föreskriver ytterligare rättsordningen att även en förvärvare skall kunna lita på innehavet. Under förutsättning att förvärvaren själv försäkrar sig om fordringsbeviset erhåller han inte bara legitimation, utan även den materiella fordringsrätt som handlingen uttrycker, och han utsläcker därvid eventuella tidigare innehavares rätt; handlingen är *invindikabel*. Förvärvet och överlämnandet ger på motsvarande sätt skydd även mot

konkurrerande förvärvare som inte erhållit handlingen och blir sålunda avgörande ifråga om *sakrättsskyddet.*

I rättegång innebär bevisverkan enligt 1 § skuldebrevslagen att innehavaren skall anses berättigad till dess motsatsen kunnat bevisas. Innehavaren behöver sålunda endast uppge att han stöder sig på ett avtal med gäldenären eller på ett förvärv i god tro, och det är därefter gäldenären som får bevisa att förutsättningarna brister, t.ex. med avseende på den goda tron eller så att borgenären redan mottagit betalning eller träffat uppgörelse med gäldenären.

Den förlitan som innehavet av ett löpande skuldebrev är ägnad att uppväcka hos både betalande gäldenär och förvärvare av handlingen beskrivs ofta så att innehavet reser en *presumtion* för att vederbörande var rätt borgenär. När denna tilltro skyddas av lagstiftaren, kan detta även uttryckas så att innehavaren betraktas som *legitimerad* att uppbära betalning av gäldenären (*betalningslegitimation*), och att han dessutom var legitimerad att i förhållande till tredje man förfoga över den i handlingen beskrivna fordringen (*förfogandelegitimation*). Förutsättningarna för att legitimationen skall inträda är i båda avseendena desamma, men rättsverkningarna skiljer sig i viss mån, varför de båda legitimationsarterna bör skiljas åt. Förutsättningar för båda slagen av legitimation är sålunda innehav jämte iakttagande av de formföreskrifter som kan följa av en i handlingen intagen orderklausul (»formell legitimation»). Med avseende på rättsverkningarna märks att den befriande betalningen inte i och för sig förutsätter att handlingen överlämnas till gäldenären, ehuru det för framtida säkerhet kan vara nödvändigt att på ett eller annat sätt »oskadliggöra» handlingen, medan däremot godtrosförvärvet inte inträder med mindre förvärvaren har erhållit handlingen.

Legitimationen blir tydligen med detta synsätt en kardinalfråga i läran om löpande skuldebrev, på ett annat sätt än som är fallet vid de enkla. Det kan emellertid vara lämpligt att inleda det närmare studiet av löpande skuldebrev med negotiabilitetsreglerna, vilka hos oss ej förutsätter legitimation hos överlåtaren (jfr Sterzel s. 87 not 3 ang. motsatta regeln i norsk rätt, Walin s. 131 not 9). Därefter kommer legitimationsreglerna att behandlas, i första hand förutsättningarna för legitimation och verkan av betalningslegitimation. I ett särskilt avsnitt behandlas sedan det extinktiva godtrosförvärvet, som bygger på förfogandelegitimationen men dessutom förutsätter handlingens överlämnande, och slutligen behandlas sakrättsskyddet vid konkurrerande för-

värv. Den omkastning av ordningsföljden som därmed görs i förhållande till beskrivningen av de enkla fordringshandlingarna motiveras inte bara av förfogandelegitimationens betydelse för de löpande skuldebreven utan även av lagstiftarens betraktelsesätt att sakrättsskyddsregeln vid dubbelöverlåtelse och pantsättning kan härledas från regeln om extinktivt förvärv.

6.2 *Negotiabiliteten*

Mot regeln om gäldenärens invändningsrätt svarar vid löpande skuldebrev den om handlingens negotiabilitet – »omsättningsvärdighet». Negotiabiliteten innebär som tidigare antytts *att invändningar som gäldenären kunnat framställa mot en borgenär försvinner i och med att handlingen överlämnas till en godtroende förvärvare* (se fig. 11). Detta gäller dock inte alla slags invändningar, utan endast de s.k. *extingibla.* Även om termen godtrosförvärv kan ligga nära till hands för denna fordringens »kvalitetsförbättring», undviker man i sammanhanget denna beteckning. Det extinktiva godtrosförvärvet upphäver en tidigare borgenärs rätt men *förbättrar inte* fordringens kvalitet eller värde gentemot gäldenären, på liknande sätt som en godtrosförvärvare av en förgylld klocka kan utsläcka en tidigare ägares rätt men inte därigenom åstadkommer att klockan blir av solitt guld. Negotiabilitetsreglerna berör således inte rätten till fordringen utan handlar bara om dess kvalitet.

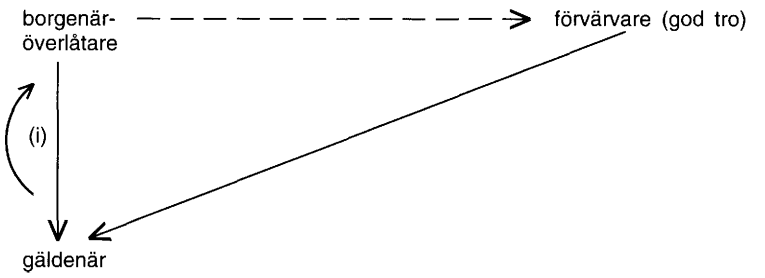

Fig. 11. Invändningen (i) försvinner, och förvärvaren får en fullvärdig fordringsrätt enligt handlingens innehåll.

Det är emellertid som nyss nämnts inte alla invändningar som bortfaller till följd av fordringens överlåtelse till en godtroende. Vissa måste på grund av sambandet med övriga avtalsregler eller får på grund av lämplighetsöverväganden kvarstå även mot den godtroende förvärvaren. Dessa, som uppräknas i skuldebrevslagens 16 och 17 §§, kallas *bestående* invändningar och kan indelas i tre grupper.

a. Invändningar som sammanhänger med *avsaknad av avtal eller rättsskapande vilja* att över huvud taget ikläda sig en löpande eller eljest negotiabel förbindelse (skuldebrevslagens 17 § 1 och 2 st.)

Dessa invändningar är delvis självklara och följer i övrigt behovet av samordning med övriga avtalsregler.

Om grunden för att gäldenären vid överlåtelse av en negotiabel handling kan åsamkas rättsförluster är den, att han avtalsvis – i avtal med godtroende förvärvaren – tillskapat en handling som är värd att förvärvas, så bör naturligtvis krävas,

1) att ett sådant avtal verkligen föreligger (så är ej fallet vid förfalskning),

2) att det ingåtts av gäldenären eller någon som var behörig att företräda honom, samt

3) att det inte i övrigt är behäftat med sådan ogiltighet som enligt lagstiftarens värderingar gör det helt overksamt som rättshandling (grovt tvång enligt avtalslagens 28 §, omyndighet eller förvaltarskap enligt Föräldrabalkens 9 och 11 kap. samt handlande under psykisk störning enligt lagen (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning).

Beträffande förfalskningsinvändningen bör observeras att lagen inte skiljer mellan det fall där hela förbindelsen jämte underskrift är falsk – »underskriftsförfalskning» – och där gäldenären faktiskt utställt en löpande handling men dess innehåll förändrats – »innehållsförfalskning». Gäldenärens ställning är dock inte helt densamma vid de två typerna av förfalskning.

Vid underskriftsförfalskning anses den föregivne gäldenären nämligen genom att bestrida handlingens äkthet uppnå en omkastning av bevisbördan, så att det åligger borgenären att styrka att förbindelsen är äkta (Hessler s. 32 jmf NJA 1992 s. 263). Handlingens bevisverkan torde dock förstärkas något genom att den är bevittnad.

Vid innehållsförfalskning åligger det däremot gäldenären att styrka att ändring har företagits i handlingen. Dessutom kan det vid innehållsförfalskning av skuldebrev förhålla sig så, att gäldenären utställt handlingen på sådant sätt, att den lätt kunnat förvanskas, vilket kan föranleda ansvar för gäldenären

(Hessler s. 75 jmf NJA 1992 s.263). Huruvida detta skall betraktas som ett skadeståndsansvar eller skall anses föranleda att förfalskningsinvändningen bortfaller är omdiskuterat (se härom Hessler s. 91 ff., och jfr ifråga om förfalskat uttagningskvitto [= fullmakt] NJA 1958 s. 448).

b. Invändning om att *fordringen har upphört* till följd av åtgärd eller omständighet vars *syfte* kräver att upphörandet är definitivt och varom *upplysning* regelmässigt kan vinnas: skuldebrevet har dödats, eller betalning har fullgjorts genom fordringsbeloppets nedsättande i allmänt förvar, borgenären har till följd av preskription eller proklama (kallelse på okända borgenärer) förlorat sin talan, skuldförhållandet har ändrats genom tvångsackord.

Vad särskilt preskriptionsinvändningen angår, är det alltså betydelsefullt att förvärvaren tillser att handlingen är daterad, varvid den vanliga tioårspreskriptionen blir gällande från skuldebrevets utställningsdag. Är handlingen postdaterad kan varken syftet med preskriptionsregeln eller någon synbarhet beträffande verkliga förfallodagen åberopas till gäldenärens försvar, och då bör i enlighet med avtalslagens regel om simulation kunna antas, att fordringen gentemot förvärvaren preskriberas enligt sin lydelse.

c. Invändningar om *betalning som kan förväntas vara erlagd*: förfallen räntebetalning och amortering enligt amorteringsplan på handlingen (skuldebrevslagen 16 §).

Har anteckning gjorts på skuldebrevet kan invändning därom givetvis framställas. Skuldebrevslagen innehåller emellertid av lämplighetsskäl en särskild regel om att betalning av det slag som här nämnts är verksam mot förvärvare i god tro även om anteckning ej skett. Det har ansetts opraktiskt att skuldebrevet alltid skall behöva infordras för dylika jämförelsevis ofta förekommande betalningar. Den förvärvare som känner regeln räknar naturligtvis inte med dessa belopp, medan den som inte känner den knappast kan ha fäst någon större tillit till deras betalning, eftersom obetalda delposter för honom snarast bör ha framstått som tecken på gäldenärens bristande solvens eller betalningsvilja.

Alla övriga, inte här ovan nämnda, invändningar är *extingibla* och bortfaller sålunda vid skuldebrevets överlåtelse till godtroende (skuldebrevslagens 15 § 1 st).

Till de extingibla invändningarna hör först att handlingen *aldrig*

utgivits (skuldebrevslagen 15 § 4 st och avtalslagen 35 §) utan kommit ur gäldenärens besittning på orättmätigt sätt. Genom att invändningar av detta slag bortfaller blir handlingens rättsverkan mot godtroende förvärvare såsom tidigare framhållits knuten till utställandet och inte till något avtal med en förste borgenär. Gäldenären kan utställa handlingen i avsikt att placera den vid något senare tillfälle, och han blir därigenom likställd med vilken annan innehavare som helst och förlorar liksom andra innehavare möjligheten att göra gällande att skuldebrevet genom exempelvis stöld kommit ur hans besittning.

Det kan hända att gäldenären utger skuldebrevet utan att få någon valuta för det, t.ex. där han tills vidare inlämnar det för förvaring. Om då depositarien eller någon annan utnyttjar handlingen för att själv låna pengar blir inte avtalslagen 35 § tillämplig, därför att handlingen ju faktiskt var utgiven (jfr Hessler s. 19 ff.). Om skuldebrevet var ställt till långivaren eller hans order blir inte heller skuldebrevslagens regler om extinktion av gäldenärens invändningar tillämpliga ifråga om borgenärens rätt, därför att dessa förutsätter att handlingen var överlåten. Avgörande för gäldenärens möjligheter att åberopa det obehöriga utnyttjandet av handlingen blir här istället allmänna fullmakts- och behörighetsregler (se Hessler s. 44 ff. men jfr Walin s. 134 noten).

Till de extingibla invändningarna räknas vidare åtskilliga som omnämns i skuldebrevslagens 15 §, nämligen framför allt avtalslagens »lindrigare» ogiltighetsanledningar (lindrigare tvång, svek, ocker, misstag eller uppträdande i strid mot tro och heder), invändning om att gäldenären aldrig erhållit valuta eller att causan eljest brustit (exempelvis återkallelse av gåva vid ändrade förhållanden eller gåvotagarens otacksamhet, 5 § gåvolagen). Med de nu anförda måste jämställas invändning om att skuldebrevet utfärdats av fullmäktig med överskridande av hans befogenhet (motsättningsvis skuldebrevslagen 17 §, Sterzel s. 85, Walin s. 128).

Av särskild betydelse bland de extingibla invändningarna enligt skuldebrevslagen är den som avser att skulden upphört före överlåtelsen, till följd av betalning, avtal, kvittning eller på annat sätt. För att kunna värja sig mot risken att behöva betala på nytt till en godtroende förvärvare måste gäldenären ha möjlighet att vid skuldens upphörande eller reducering »oskadliggöra» handlingen, genom att återta den eller förse den med sådan anteckning om verkställd avbetalning, att den i fortsättningen inte uttrycker mer än den resterande skulden. Handlingen är alltså ett *presentationspapper*, vilket gäldenären

äger »inlösa» vid betalning, jfr skuldebrevslagens 21 § 1 st.; i norsk rätt använder man det betecknande uttrycket »inlösningspapper».

Rörande godtroskravet när en inlöst handling förlorats och kommit i cirkulation, se NJA 1983 s. 691.

Det förekommer i handeln vissa slag av löpande papper som utges i flera exemplar; främst gäller detta konossement, ibland även växlar. Om en borgenär kräver prestation enligt en dylik handling, kan gäldenären naturligtvis inte som villkor kräva inlösen av samtliga utelöpande exemplar, vilka inte innehas av borgenären. I dessa fall föreskriver handlingen regelmässigt att utelöpande exemplar blir overksamma i och med att ett inlöses. Förvärvaren av en sådan handling kan givetvis inte till följd av blotta förvärvet vara säker på att det blir just han som får prestation. Mot risker av detta slag värjer han sig genom att kräva »full set», vilket kan kontrolleras genom att exemplaren är numrerade och innehåller uppgift om sammanlagda antalet.

Tidigare har nämnts, att räntebetalningar och delbetalningar enligt särskild amorteringsplan på skuldebrevet är bestående invändningar även om anteckning inte gjorts på handlingen. Dessa betalningar tillgodoräknas alltid gäldenären, under förutsättning att de erlagts till en legitimerad betalningsmottagare. Till följd härav har gäldenären inget behov av att i dessa fall infordra handlingen, och han äger enligt skuldebrevslagens 21 § 2 st. ej heller någon rätt härtill.

Rätten att erhålla kvittering på skuldebrevet avser sålunda irreguljära betalningar, som inte framgår av någon amorteringsplan. Ytterligare har gäldenären enligt 21 § 3 st. tillerkänts rätt att i handlingen få antecknat att uppsägning av skulden skett, något som kan vara av stor betydelse där fordringen löper med högre ränta än marknadsräntan. Gäldenären bör tillse, att alla anteckningar görs på så sätt att de ej lätt kan avlägsnas – exempelvis genom att understa delen av skuldebrevet klipps av – eftersom han mot en godtroende förvärvare inte får åberopa en anteckning som tidigare borgenär kunnat avlägsna utan svårighet (skuldebrevslagen 15 § 3 st.).

Förutom rätten att återkräva handlingen och att få den försedd med kvittering eller anteckning om uppsägning – vilka alla avser att i ett eller annat avseende »oskadliggöra» handlingen – har lagen medgivit gäldenären rätten att kräva särskilt kvitto, såväl vid skuldens slutbetalning som vid avbetalning på huvudstolen. Genom företeende av kvittot sätts gäldenären bland annat i stånd att styrka att beloppet erlagts i rätt tid samt att visa vem som uppburit detsamma. Det senare

kan ha betydelse i synnerhet vid orderskuldebrev, där gäldenären är utsatt för risken att hans legitimationskontroll kan anses ha varit otillfredsställande.

Kvittningsinvändningen intar en särställning även ifråga om löpande skuldebrev (skuldebrevslagen 18 §). Vid de vanliga enkla skuldebreven har vi sett att kvittning mot en tidigare borgenär i rätt stor utsträckning kan få ske även efter en överlåtelse av huvudfordringen. Ifråga om löpande skuldebrev eller andra negotiabla handlingar måste kvittningen i regel verkställas före överlåtelsen, och anteckning därom måste göras i handlingen. Till och med den förvärvare som varit medveten om att gäldenären hade en kvittningsgill motfordran mot överlåtaren är i regel skyddad mot gäldenärens senare kvittningsyrkanden. Om emellertid förvärvaren därutöver uppenbarligen insåg att motfordringens indrivande skulle äventyras genom kvittningsrättens bortfall, får han finna sig i att hans fordring kan reduceras eller bortfalla till följd av kvittning mot överlåtaren (skuldebrevslagen 18 § 1 st.). Grundade sig kvittningsfordringen på samma rättsförhållande som skuldebrevet (konnexa motfordringar) – såsom där huvudfordringen avsåg betalning för levererade varor och motfordringen var ett krav på ersättning för fel eller brist i godset – betraktas kvittningsyrkandet som en vanlig extingibel invändning (18 § 2 st.). Regeln motiveras av det faktum att det inte bör göra någon skillnad om gäldenären istället för att framställa invändning om utebliven valuta yrkar kvittning med sin ersättningsfordring (se härom NJA 1985 s. 121).

När gäldenärens invändningar bortfaller till följd av en godtroendes förvärv av handlingen, innebär detta att *fordringen blir fullt verksam,* och förvärvaren får alltså en rätt mot gäldenären, som han i sin tur kan överlåta. Det spelar ingen roll om den nye förvärvaren känner till att fordringen tidigare varit ogiltig, utan härom gäller satsen »en gång botad, alltid botad».

Reglerna om invändningsrättens bortfall gäller vid överlåtelser av alla slag, benefika som onerösa, och de gäller enligt skuldebrevslagens 10 § även vid pantsättning. Motsvarande kvalitetsförbättring uppstår inte vid de familjerättsliga fången och har ej heller ansetts böra uppstå till förmån för konkursbo och utmätningsborgenärer; exekutivköparens åberopande av god tro är en annan sak (Gregow s. 169). Rörande *kvittning* märks dock att konkurs tar bort kravet att motfordringen måste vara förfallen. Vidare har HD i ett svårförståeligt avgörande

NJA 1985 s. 468 antagit att betalningssäkring och utmätning ger samma skydd mot sekundogäldenärs kvittningsinvändningar som ett förvärv i god tro (se härom SvJT 1987 s. 294 f.).

En förutsättning för kvalitetsförbättring genom förvärv är att den förre och nye ägaren är reellt skilda rättssubjekt. Vid transaktioner mellan »enmansbolag» och dess ende aktieägare hjälper ingen god tro (NJA 1940 s. 427, nedan s. 121).

Kravet på skuldebrevets överlämnande till förvärvaren anses tillgodosett genom denuntiation till tredje man som förvarar handlingen. HD har tillämpat detta så att borgenären kan pantsätta skuldebrevet för en del av fordringsbeloppet och sekundärpantsätta »överhypoteket» till en annan panthavare, varvid den senare ges en självständig rätt genom denuntiation till förste panthavaren såsom handlingens förvarare (NJA 1985 s. 121).

Negotiabilitetsreglerna innebär i *sammandrag*:

1. I princip bortfaller gäldenärens invändningar (de extingibla) där handlingen i god tro förvärvas av någon som får den i händer. Vissa invändningar (de bestående) kvarstår emellertid, nämligen sådana som beror på avsaknad av avtal eller rättsskapande vilja, eller på fordringens upphörande i viss ordning, eller på betalning av förfallen ränta eller delpost enligt plan i skuldebrevet.
2. Med avseende på andra betalningar än de sist nämnda måste gäldenären till sin säkerhet »oskadliggöra» handlingen, och han äger möjlighet härtill genom skuldebrevets karaktär av presentationspapper.
3. Kvittning kan i viss utsträckning ske mot fordring hos överlåtaren, nämligen där förvärvaren visste att motfordringens indrivande skulle äventyras. Är fordringarna konnexa bortfaller kvittningsrätten enligt reglerna för vanliga extingibla invändningar (vanlig god tro).
4. Reglerna gäller endast »överlåtelse» samt pantsättning.

6.3 *Legitimationen*

Legitimationsreglerna för löpande skuldebrev medför som tidigare framhållits dels – enligt 13 § skuldebrevslagen – en presumtion för rätten att göra fordringen gällande mot gäldenären (betalningslegitimation) och dels – enligt 14 § skuldebrevslagen – en liknande presumtion för rätten att överlåta fordringen till tredje man (förfogandelegitimation). Verkan av legitimationen kan kort sammanfattas så att den

gäldenär eller den tredje man som handlar i grundad förlitan på presumtionen erhåller den materiella rättsställning som han åsyftat med rättshandlingen. Gäldenären betalar således med befriande verkan, och förvärvaren erhåller vid överlåtelsen den materiella fordringsrätten. Legitimationsreglerna ifråga om löpande skuldebrev knyter legitimationen till innehavet av handlingen, och de tjänar härvidlag alla parters bekvämlighet. Gäldenären skall inte behöva underkastas besväret med ängslig undersökning av förvärvarens materiella behörighet, och förvärvaren skall ha rätt att utgå från att överlåtaren besitter handlingen med full rätt.

Betalningslegitimationen rymmer liksom vid enkla skuldebrev både aktiv- och passivlegitimation. Den aktiva legitimationen inträder endast under förutsättning att handlingen företes, och den löpande handlingen är sålunda ett *presentationspapper*; att gäldenären vid företeendet har rätt att återta eller eljest »oskadliggöra» handlingen har framhållits vid behandlingen av negotiabiliteten. Även den passiva legitimationen förutsätter handlingens företeende, ty den löpande handlingen är ett *värdepapper*, vars företeende är nödvändigt för att gäldenären skall nå befrielse. Den löpande handlingen är slutligen även ett *legitimationspapper*, som tillåter gäldenären att med befriande verkan betala till innehavaren – vid orderpapper efter en viss kompletterande legitimationsprövning.

Ett undantag ges emellertid från regeln att legitimation förutsätter innehav och uppvisande av handlingen. Tidigare har nämnts att betalning av förfallen ränta eller amortering enligt amorteringsplan i skuldebrevet utgör en bestående invändning, även om anteckning om sådan betalning inte gjorts i skuldebrevet. Denna regel motiveras med att det skulle vara opraktiskt att infordra skuldebrevet varje gång en sådan betalning skulle ske. Regeln kompletteras dock med ett undantag från legitimationsreglerna som medför att gäldenären beträffande sådana betalningar äger rätt att presumera att den sist legitimerade borgenären fortfarande är berättigad, så länge ingen annan hört av sig, skuldebrevslagen 20 §. Följden är att en förvärvare av fordringen för att skydda sin rätt till ränte- och amorteringsbelopp blir nödsakad att denuntiera gäldenären före beloppets förfallodag. Någon större belastning för en förvärvare kan detta inte sägas innebära; i regel har nog förvärvaren ändå tänkt höra av sig för att utkräva sin rätt till ränta och amortering.

Förfogandelegitimationen är liksom betalningslegitimationen alltid

knuten till innehavet av handlingen. Verkningen av förfogandelegitimationen är att den möjliggör ett extinktivt godtrosförvärv, vartill framställningen återkommer i nästa avsnitt.

Båda typerna av legitimationsregler utgår sålunda från att ingen kan legitimera sig utan besittning av handlingen. Ifall handlingen skulle ha förkommit är det nödvändigt att döda den, varefter sökanden enligt 9 § mortifikationslagen presumeras vara rätt borgenär. De närmare förutsättningarna för legitimation gestaltar sig som ovan i korthet antytts olika för innehavar- och orderskuldebrev.

Legitimation vid *innehavarskuldebrev* uppnås genom handlingens uppvisande i så måtto att innehavaren av handlingen förmodas äga rätt att göra fordringen gällande eller att eljest disponera över den (skuldebrevslagen 13 § 1 st. och 14 § 1 st.). Detta gäller vare sig han åberopar en överlåtelse eller annat fång, och till och med om han inte uppger sig själv vara berättigad utan endast säger sig företräda borgenären (skuldebrevslagen 19 § 1 st.). Handlingen utgör således i denna situation den erforderliga fullmaktshandlingen och ger samma behörighet som en självständig fullmakt. Regeln motiveras framför allt av att gäldenärens lättnad i legitimationshänseende inte skall omintetgöras till följd av att kravet framställs genom en företrädare.

Vid *orderskuldebrev* kompletteras kravet på innehav av handlingen med ett krav på skriftlig överlåtelse eller fullmakt att handla å rätt borgenärs vägnar (jfr skuldebrevslagen 13 § 2 st.). Överlåtelsen skall formellt utmärka innehavaren såsom rätt borgenär (»formell legitimation») och fullmakten skall utmärka honom som behörig att handla å rätt borgenärs vägnar. Med handlingens omsättningsbarhet sammanhänger att flera på varandra följande överlåtelser är möjliga, och sålunda skall innehavaren kunna åberopa en formellt sammanhängande överlåtelsekedja, som skall gå tillbaka till den i handlingen angivna förste borgenären. Överlåtelserna kan vara tecknade på handlingen, men det är ingenting som hindrar att de tecknas på en separat handling, vilken sedan måste medfölja skuldebrevet. Fång som inte framgår av orderkedjan – exempelvis muntliga överlåtelser, familjerättsliga fång, eller överlåtelser på separat handling som förkommit – måste styrkas med bevisning som måste vara hållbar vid senare prövning om fångesmannen ifrågasätter dess riktighet (»materiell legitimation»).

I ovanstående sammanhang må även den särskilda bestämmelsen om överlåtelse av aktie i aktiebolagslagen (1975:1385) 3 kap. 6 § (samt härtill prop.

1975:103 s. 320 f.) beaktas. I vad mån gäldenär är skyldig att betala under sådana omständigheter har lagen icke angivit, men det brukar förutsättas att åtminstone en sådan handling som ett arvskifte måste godtas (jfr Sterzel s. 73, Hult s. 41, Walin s. 104).

Att överlåtelsekedjan endast behöver vara formellt riktig innebär att den måste ange de fång som går tillbaka till den i handlingen nämnde borgenären. Däremot är det inte nödvändigt att dessa fång i verkligheten är giltiga. Handlingens legitimationsverkan bortfaller inte ens om det i fångeskedjan ingår en eller flera förfalskade överlåtelser (se skuldebrevslagen 14 § 2 st. och 19 § 2 st.). En förfalskad överlåtelse ger legitimation och gör det sålunda möjligt för gäldenären att betala med befriande verkan samt för en förvärvare att erhålla materiell rätt till fordringen, under förutsättning att förfalskningen var så väl gjord att gäldenären och förvärvaren kunde vara i god tro. Detta gäller även om förfalskad fullmakt att handla å innehavarens vägnar, ty redan innehavet av handlingen ger ett mått av legitimation som endast behöver kompletteras med en formellt riktig fullmakt. Om en tidigare överlåtelse enligt handlingen företagits enligt uppgiven fullmakt behöver emellertid denna fullmakt inte företes, utan gäldenären äger utgå från tidigare förvärvare företagit all erforderlig legitimationskontroll (se Sterzel s. 79 och Walin s. 118 vid kommentaren till 14 §, jfr härmed 19 §).

Eftersom det är gäldenären som har gjort handlingen till löpande, har även gäldenären makt att i efterhand »sätta den ur kurs» genom särskild anteckning (»tillhör Rurik Järnhand», sättes ur kurs för Rurik Järnhand», eller dylikt). Härigenom betages gäldenären i fortsättningen den lättnad i legitimationsprövningen som handlingens tidigare karaktär av löpande medförde. En sådan anteckning kan verkställas till förmån för viss innehavare, som inte längre vill riskera att handlingen kan åtkommas av obehöriga, och den är giltig under förutsättning att den var gjord av gäldenären eller att det av skuldebrevet framgår att den var tillkommen med hans samtycke (skuldebrevslagen 12 §, som enligt motiven har tillämplighet även på orderskuldebrev, om sådana någon gång skulle förses med en dylik anteckning). På motsvarande sätt kan ett innehavarskuldebrev med gäldenärens medgivande förvandlas till orderskuldebrev. Om anteckningen gjorts av borgenären på eget initiativ ändrar den inte handlingens karaktär, ehuru den kan vara ägnad att inge gäldenären eller en eventuell förvärvare misstanken att

handlingen obehörigen kommit ur vederbörandes besittning, med påföljd att godtroskravet skärps.

Nu kunde man emellertid ifrågasätta, om anteckningens principiella overksamhet borde träffa även förfogandelegitimationen. Hänsynen till gäldenären tillgodoses genom en legitimationsregel som tillåter honom att med befriande verkan betala till den som framstår som rätt innehavare, och det kan synas principiellt felaktigt att en förvärvare av handlingen skulle bli materiellt berättigad till följd av förre innehavarens legitimation, sedan en tidigare innehavare sökt sätta handlingen »ur kurs» för egen räkning. Omsättningens intresse och hänsynen till att handlingens omsättningsbarhet skall kunna bedömas har emellertid ansetts tala emot sådana dispositioner, och en innehavare får därför inte på detta sätt ensidigt göra handlingen till icke-löpande borgenärerna emellan.

Vissa inskränkningar i handlingens överlåtbarhet kan emellertid borgenärerna göra. En transport av handlingen kan sålunda ske »till pant» eller »till inkasso», och resultatet blir att handlingen inte legitimerar till förfoganden i strid mot överlåtelseklausulen. Har transporten skett till inkasso kan någon ytterligare överlåtelse inte ske, ty reellt sett föreligger endast ett mandat; har den skett till pant måste eventuell senare transport konstrueras såsom ävenledes avseende pantsättning, och panten kan vid den senare transporten i princip inte sättas ut för högre belopp eller eljest på mer betungande villkor än som framgår att den häftat för vid den förra (HB 10 kap.6 § och Lennander s. 173 f.). Avser pantsättningen fondpapper är panthavarens befogenhet ytterligare inskränkt genom bestämmelser i lagen (1991:980) om handel med vissa finansiella instrument.

Medan en borgenär endast i begränsad utsträckning kan göra inskränkningar i överlåtelsens legitimationsverkan, är det ingenting som hindrar att han utvidgar ett orderskuldebrevs legitimationsverkan genom att överlåta det *in blanco*. Vi har sett att en sådan utvidgning anses verksam även ifråga om enkla skuldebrev. Resultatet av blancoöverlåtelsen blir att handlingens innehavare i fortsättningen blir legitimerad såväl att göra fordringen gällande emot gäldenären som att överlåta den vidare till tredje man. Härigenom kan även hopp i överlåtelsekedjan undvikas. Om exempelvis blancoöverlåtelsen skett till en senare avliden person, så blir den arvinge som vid arvskifte erhållit handlingen legitimerad utan att behöva förebringa någon särskild bevisning rörande arvskiftet (se Sterzel s. 80, Walin s. 119).

En väsentlig inskränkning ifråga om den nu diskuterade legitimationens rättsverkan föreskrivs i den svenska skuldebrevslagen. Av 14 och 19 §§ skall motsättningsvis framgå att förvärv från den som visserligen är rätt borgenär men som till följd av omyndighet eller förvaltarskap inte är behörig att förfoga över sina tillgångar, liksom betalning till sådan person, saknar verkan oavsett förvärvarens eller betalarens goda tro. Detsamma får anses gälla om personer som handlar under inflytande av psykisk störning (jfr Sterzel s. 77, Walin s. 111 f., vad som där anges om rubbad självverksamhet torde gälla beträffande psykisk störning). Den allmänna principen i svensk rätt om skydd för omyndiga och personer som lider av en högre grad av psykisk sjukdom eller störning har ansetts så angelägen, att den ej bör få genombrytas av någon godtrosprincip ens vid betalning eller förvärv av löpande skuldebrev. Däremot kan både betalare och förvärvare av sådana handlingar åberopa god tro ifråga om överlåtarens resp. betalningsmottagarens *konkurs* (se Walin s. 112 f. med not 15).

Om en innehavare av ett löpande skuldebrev är legitimerad enligt de nu nämnda reglerna, består sålunda en presumtion för att han är den verklige borgenären respektive behörig att å dennes vägnar göra fordringen gällande eller överlåta den. Presumtionen bryts av att gäldenären eller den tilltänkte förvärvaren kommer i ond tro beträffande innehavarens materiella rätt till fordringen. Detta innebär, att den som orättmätigt frånvunnits en löpande fordringshandling eller den som förvärvat en fordringsrätt utan att få handlingen överlämnad kan bryta innehavarens betalningslegitimation genom ett meddelande till gäldenären. Härigenom blir han emellertid inte själv legitimerad, utan gäldenären måste nedsätta beloppet när fordringen förfaller, såvida inte överenskommelse kunnat träffas mellan parterna. Efter nedsättning avgörs parternas rätt enligt materiella regler.

När inget uttryckligt meddelande lämnats kan det vara svårt att avgöra huruvida gäldenären eller en förvärvare av fordringen varit i ond tro. Förutsättningarna anges i skuldebrevslagen på samma sätt både för gäldenär och förvärvare (14 och 19 §§): båda måste ha iakttagit »den aktsamhet som, efter omständigheterna, skäligen bort iakttagas», och de behöver inte utan särskild anledning pröva äktheten av vid orderpapper förekommande överlåtelser. Motiven (s. 67) antyder att någon långtgående legitimationsprövning inte varit avsedd.

Är handlingen ett innehavarpapper har man väl sällan anledning att

förvänta sig att ondtrosregeln skall bli aktuell. Det skulle i så fall vara sådana fall där den som uppträder med handlingen är en dörrknackare eller annan person som uppenbarligen inte kan förväntas vara rättmätig innehavare av papperet. Att en omyndig generellt kan sägas sakna legitimation har redan tidigare nämnts, men detta förutsätter inte ond tro hos gäldenär eller förvärvare. Är handlingen ett orderpapper måste däremot en viss legitimatinsprövning företas. Denna avser först riktigheten av själva överlåtelsekedjan och innebär att presumtionen hävs om det finns anledning till misstanke att en överlåtelse är förfalskad eller eljest ogiltig. Någon allmän skyldighet att i firmaregister o.d. kontrollera överlåtarens behörighet föreligger inte.

Om skuldebrevet är försett med borgen kan det vara av betydelse för en förvärvande att kontrollera, att inte gäldenärens namnteckning förekommer i överlåtelsekedjan. I sådana fall har nämligen som huvudregel fordringen upphört genom s.k. konfusion, dvs en och samma person har blivit både borgenär och gäldenär i samma rättsförhållande; endast ifråga om inteckningsreverser och växlar finns stadgande av motsatt innebörd. Detta medför inte i och för sig att fordringsbeviset skulle vara overksamt sedan gäldenären åter utsläppt det, men det kan eventuellt hävdas att borgensförbindelsen till följd av borgens accessoriska karaktär upphört att vara verksam. Enligt en meningsriktning består dock borgensförbindelsens verkan i detta fall, under förutsättning att skuldebrevet är löpande (se Rodhe s. 735).

Där skuldebrevet har överlåtits till viss man blir det nödvändigt att förutom överlåtelsekedjans riktighet även kontrollera innehavarens identitet. Någon långtgående kontroll har inte heller i detta avseende ansetts kunna krävas; sedvanlig kontroll av körkort, pass eller liknande identitetshandling anses för normala skuldbelopp fullt tillräcklig (se Hessler s. 284 ff.).

Legitimationsreglerna kan nu i korthet *sammanfattas.*

1. Legitimationen medför skyldighet för gäldenären att betala samt rätt för honom att sedan åberopa betalningen. Den medför vidare för en förvärvare materiell rätt till fordringen, enligt regler som senare skall beröras.

2. För legitimation krävs regelmässigt företeende av skuldebrevet; erläggande av ränta och planenliga amorteringsbelopp kan dock krävas av tidigare känd innehavare utan företeende av handlingen.

3. Vid innehavarskuldebrev är handlingens företeende tillräcklig

legitimation, vare sig innehavaren uppträtt som ägare eller som företrädare för ägaren.

4. Vid orderskuldebrev krävs ytterligare en formellt sammanhängande kedja överlåtelser, vilka kan vara tecknade på handlingen eller på särskild handling, och kan vara in blanco eller till viss man. Vissa inskränkningar i en sådan överlåtelses verkan kan borgenären göra, men han kan inte utan gäldenärens medverkan sätta handlingen »ur kurs».

5. De nu nämnda reglerna medför aldrig legitimation för den som på grund av omyndighet, förvaltarskap eller psykisk störning är obehörig att råda över sin egendom.

6. För gäldenärens befrielse eller förvärvarens materiella rätt krävs att de varit i god tro. Detta godtroskrav förutsätter dock inte att de måst företa någon särdeles ingående legitimationsprövning.

6.4 *Det extinktiva godtrosförvärvet*

Mot vindikationsrätten ifråga om enkla skuldebrev svarar dess motsats – *in*vindikabiliteten – ifråga om löpande skuldebrev. Denna egenskap innebär i korthet att det löpande skuldebrevet är föremål för godtrosförvärv som till förmån för förvärvaren utsläcker tidigare innehavares rätt, skuldebrevslagens 14 §. Godtrosförvärvet bygger som tidigare utvecklats på förfogandelegitimationen: legitimerad innehavaren presumeras vara rätt borgenär med makt att överföra den materiella rätten till fordringen.

För att denna verkan skall inträffa fordras emellertid liksom för godtrosförvärv av lösöre att handlingen överlämnas till förvärvaren. Godtrosförvärvet kan därför ej såsom den passiva legitimationen beskrivas som någon omedelbar legitimationsverkan utan det har konstruerats i enlighet med principerna för förvärv av vanlig lös egendom. Genom överlämnandet avskär överlåtaren sin egen legitimation och berövar sig sålunda möjligheten att själv framställa krav mot gäldenären eller att överlåta handlingen till någon annan.

Det avgörande momentet för besittningsövergången bör sålunda vara, att överlåtaren berövas möjligheten att förfoga över handlingen. Däremot är det inte nödvändigt att förvärvaren själv blir legitimerad, och extinktivt godtrosförvärv kan sålunda inträda vid förvärv av orderskuldebrev trots att skuldebrevet inte blivit transporterat på god-

trosförvärvaren (se fig. 12). Denne saknar då aktiv legitimation, men han är den materiellt berättigade fordringsägaren och har dessutom hindrat alla andra från möjligheten att vara legitimerade. Efter komplettering av överlåtelsekedjan kan han göra sin rätt till det då ofta nedsatta beloppet gällande.

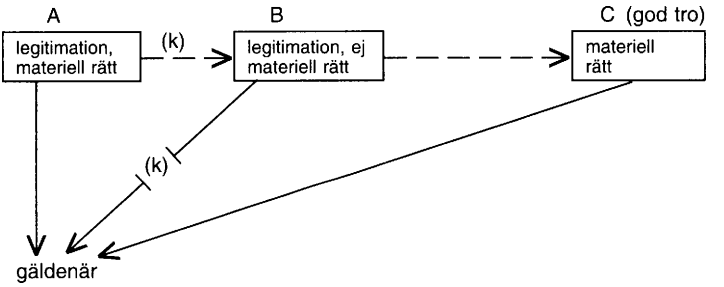

Fig. 12. De heldragna pilarna avser här den materiella fordringsrätten. B erhåller ej sådan rätt, på grund av ogiltigheten (k) i hans fång. C blir däremot materiellt berättigad, oavsett beskaffenheten av ogiltigheten (k). Huruvida C även är legitimerad beror på handlingens beskaffenhet av order- eller innehavarpapper och huruvida han erhållit transport där handlingen är ett orderpapper.

I praktiken innebär traditionsregeln att fordringen kommer att kunna förvärvas jämte handlingen efter i huvudsak samma regler som gäller för lösa saker (jfr Lagen (1986:796) om godtrosförvärv av lösöre). Faktiskt överlämnande är sålunda i allmänhet erforderligt. Om handlingen finns hos tredje man är emellertid meddelande till denne tillräckligt; innebär förfogandet pantsättning måste detta meddelande givas av överlåtaren eller ske i form av skriftlig pantförskrivning som förevisats för innehavaren. Ifråga om rättsverkningarna märks att den som frånvunnits fordringsrätten inte har lösningsrätt, såsom fallet är vid godtrosförvärv av vanlig lös egendom.

Den ogiltighet som godtrosförvärvet kan utsläcka gäller i regel ett tidigare förvärv, medan godtrosförvärvarens eget fång brukar vara helt oantastligt. I detta fall försvinner tidigare innehavares vindikationskrav, på liknande sätt som vi tidigare sett att gäldenären inte kan invända att han aldrig utgivit handlingen. Det spelar ingen roll att handlingen kan ha stulits och att den tidigare innehavarens överlåtelse förfalskats, under förutsättning att förfalskningen varit så väl gjord att den inte bort upptäckas. Detsamma gäller förfalskad fullmakt: inne-

havet av handlingen ger ett sken av behörighet som tillsammans med fullmakten medför full legitimationsverkan. Inte ens den som fråntvingats handlingen genom grovt våld, eller förmyndaren till en omyndig, vilken obehörigen förfogat över skuldebrevet, har krav mot någon annan än den direkte förvärvaren.

Godtrosförvärvet kan emellertid stundom även utsläcka ogiltighet i godtrosförvärvarens eget fång, nämligen där handlingen förvärvats från en konkursgäldenär eller från någon rättmätig besittare som inte ägde förfoga över den: denne har t.ex. falskeligen uppgivit sig vara befullmäktigad att sälja handlingen eller han har uppträtt som borgenär, och han har därvid företett den förfalskade fullmakt eller de falska identitetspapper som kan vara erforderliga om handlingen är ett orderpapper. När ogiltigheten *avser förvärvarens eget fång* kan den goda tron ej bota sådana brister som att överlåtaren var omyndig, ställd under förvaltarskap beträffande sin förmögenhet eller handlade under psykisk störning (enligt definitionen i 1924 års lag härom), ty dessa personer kan enligt vad som tidigare sagts inte äga den legitimation som gör det möjligt att överföra rätten till handlingen. Bestämmelsen om grövre tvång i avtalslagen 28 § medför vidare att en förvärvare inte kan göra gällande godtrosförvärv, även om tvånget utan hans vetskap förövats av tredje man.

Därmed är inte sagt att man som godtrosförvärv skulle kunna betrakta den situationen att en godtroende medkontrahent skyddas enligt avtalslagens regler, t.ex. vid svek utövat av tredje man. Fånget anses här giltigt, och förvärvarens materiella rätt – men inte legitimation – uppkommer omedelbart genom förvärvet och oavsett tradition av handlingen. Denna situation uppkommer även vid grovt tvång varom överlåtaren underlåter att vid tvångets upphörande lämna förvärvaren meddelande enligt 28 § avtalslagen.

Liksom allmänt gäller om godtrosförvärv till lös egendom torde extinktion inträffa bara vid köp, pantsättning, byte och annan ömsesidigt förpliktande rättshandling som icke sker för dödsfalls skull och ej heller utgör universalfång (SOU 1965:14 s. 75) samt vid gåva. I synnerhet de familjerättsliga fången faller sålunda utanför.

Reglerna om extinktivt godtrosförvärv kan i korthet *sammanfattas* på följande sätt.

1. Godtrosförvärvet ger förvärvaren materiell fordringsrätt och utsläcker tidigare innehavares rätt utan lösningsrätt för denne, men

det innebär inte i och för sig att förvärvaren blir (aktiv) legitimerad, utan härför krävs iakttagande av legitimationsreglerna.

2. För att den nämnda rättsverkan skall inträffa erfordras att överlåtaren var legitimerad samt att handlingen överlämnats till förvärvaren.

3. Överlämnandet skall vara sådant att överlåtarens legitimation upphör. Faktiskt överlämnande krävs i allmänhet, men meddelande till tredje man, som har handlingen i sin besittning, kan ersätta tradition.

4. Godtrosförvärvet botar alla brister som avser tidigare förvärv, men det botar inte invändning om omyndighet, förvaltarskap eller handlande under psykisk störning då invändningen hänför sig till förvärvarens eget fång.

5. Godtrosförvärvet inträder vid de flesta singularfång; däremot icke vid de familjerättsliga fången.

6.5 *Sakrättsskyddet*

Regeln om fordringshandlingens överlämnande såsom förutsättning för extinktivt godtrosförvärv kan betraktas som ett utflöde av en allmännare sats om att sakrättsskydd förutsätter överlämnande. Även den vanliga sakrättsskyddsregeln vid konkurrerande förvärv bygger sålunda vid löpande handlingar på att handlingen överlämnas till förvärvaren, och regeln överensstämmer såtillvida med vad som gäller för överlåtelse av vanligt lösöre. Genom kravet på överlämnande minskas risken både för dubbelöverlåtelser och för antedaterade skentransaktioner till borgenärernas förfång.

Reglerna om sakrättsskydd har inget annat samband med legitimationsreglerna än att överlämnandet alltid avskär överlåtarens legitimation och sålunda omöjliggör att gäldenären med befriande verkan betalar till denne. Däremot krävs för sakrättsskydd inte att förvärvaren själv blir legitimerad, utan den materiella rätten kan tillkomma honom efter förvärv av ett orderpapper trots att handlingen inte blivit vederbörligen skriftligt överlåten till honom. I sådana fall kan det bli nödvändigt för gäldenären att nedsätta fordringsbeloppet enligt depositionslagen.

Det är inte heller någon förutsättning för det här diskuterade sakrättsskyddet att överlåtaren var legitimerad eller själv ägde sakrätts-

skydd. En förvärvare av en löpande handling erhåller sakrättsskydd gentemot konkurrerande förvärvare och mot överlåtarens borgenärer även om hans fångesman aldrig haft handlingen i sin besittning utan denna överlämnas direkt från en tidigare innehavare. Är handlingen ett orderpapper och brister överlåtarens legitimation i den meningen att hans orderkedja är inkomplett, uppnår förvärvaren ändå sakrättsskydd mot konkurrenterna. Det är en helt annan sak att det i dylika fall kan finnas någon materiellt berättigad längre bak i orderkedjan, vilken den materiella fordringsrätten aldrig frångått, och vars rätt därför tar över de båda tvistandes, se fig. 13 (Nial i SvJT 1939 s. 165 f.).

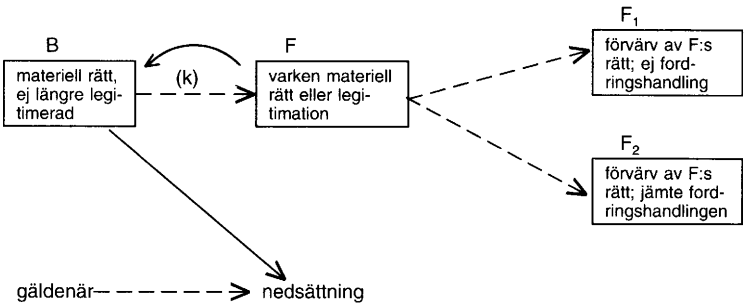

Fig. 13. Fordringshandlingen är ett orderpapper, som genom ogiltigt (k) fång kommit i F:s hand. F_2, som i sin tur erhållit handlingen, är sakrättsligt skyddad gentemot F_1 men äger ingen rätt emot B, vilken aldrig tecknat överlåtelse. Hade F förfalskat en överlåtelse ändras förutsättningarna, eftersom F_2 då även kan göra ett godtrosförvärv.

Regeln om fordringshandlingens överlämnande som förutsättning för sakrättsskydd stadgas inte uttryckligen ifråga om dubbelöverlåtelse eller överlåtelse konkurrerande med pantsättning, utan den har i sådana fall ansetts följa av den regel om godtrosförvärv som nyss har berörts. Ifråga om sakrättsskydd mot tidigare innehavares borgenärer har regeln däremot blivit uttryckligen stadgad i 22 § skuldebrevslagen: »Överlåtelse av löpande skuldebrev vare ej gällande mot överlåtarens borgenärer, med mindre den till vilken överlåtelsen skett fått handlingen i sin besittning.» På samma sätt skyddas en panthavares rätt genom att han fått skuldebrevet i sin besittning. Mot redan inträdd

konkurs skyddar besittningen däremot endast om kraven på extinktivt förvärv har iakttagits. De familjerättsliga fången medför i regel inget sakrättsskydd, enligt regeln att universalfång ej ger successor bättre rätt än förre innehavaren ägde. Ett undantag utgör bodelningen, där borgenärerna och konkurrerande förvärvare skyddas på annat sätt.

Det må även framhållas i detta sammanhang att handlingens överlämnande ej kan, såsom vid lösöre, ersättas med något slags registreringsförfarande i enlighet med lagen (1845:50) om handel med lösöre, som köparen låter i säljarens vård kvarbliva (lösöreköpslagen); vad just dubbelöverlåtelser beträffar kan erinras om att sådant förfarande inte ens ifråga om lösöre ger något skydd för den registrerade ägaren. Om handlingen befinner sig hos tredje man gäller liksom vid godtrosförvärvet ett krav på denuntiation, vilken vid pantsättning måste ske enligt föreskrifterna i pantsättningslagen.

På grund av det utbredda bruket att deponera handlingar i bank har emellertid ett undantag gjorts från regeln om sakrättsskyddets beroende av tradition (skuldebrevslagen 22 §). Om någon från en bank förvärvar ett löpande skuldebrev och därefter kvarlämnar skuldebrevet till förvaring i banken, så är han enligt andra stycket i det nämnda lagrummet skyddad mot bankens borgenärer vid dess eventuella konkurs. Någon motsvarande regel gäller inte för det osannolika fallet att banken skulle till någon annan överlåta skuldebrevet. Regeln om borgenärsskyddet vid överlåtelse från bank förutsätter inte någon form av tradition, alltså inte ens i den formen att handlingarna nedlägges i ett förvaringsfack vartill både kunden och banken har varsin nyckel. Garantin för kunden ligger istället i att bankerna är underkastade en noggrann offentlig kontroll enligt bankrörelselagen, varför risken för deras obestånd bedöms som liten. Det här behandlade sakrättsskyddet kan inte heller åberopas gentemot någon annans borgenärer än en »banks» såsom denna definieras i bankrörelselagen.

Reglerna om sakrättsskydd kan nu *sammanfattas.*

1. Sakrättsskydd i här använd mening innebär skydd mot konkurrerande förvärvare och pantsättare samt mot överlåtarens borgenärer. Däremot innebär det i och för sig inte legitimation för den sakrättsskyddade. Inte heller innebär det här behandlade sakrättsskyddet något skydd mot tidigare borgenär, vilken aldrig giltigt överlåtit sin rätt, ty ett sådant förutsätter att extinktionsreglerna har iakttagits (legitimation hos överlåtaren).

2. Sakrättsskydd inträder genom att fordringshandlingen överlämnats till förvärvaren.

3. Ifråga om kravet på överlämnande gäller i huvudsak detsamma som vid godtrosförvärvet, och tradition kan inte ersättas med förfarande enligt lösöreköpslagen. Däremot är traditionskravet liksom vid godtrosförvärvet uppfyllt i fall där handlingen finns hos tredje man och denne denuntierats om överlåtelsen i enlighet med pantsättningslagens regler.

4. De familjerättsliga fången, bortsett från bodelning, medför inget sakrättsskydd mot borgenärer eller konkurrerande förvärvare eller panthavare.

6.6 *Sammanfattande synpunkter på löpande skuldebrev*

Det löpande skuldebrevet är en handling väl lämpad för omsättning. Dess negotiabilitet medför alltifrån utställandet möjlighet för en redlig förvärvare att lita på den rätt som handlingen uttrycker, och denna rätt är sedan i huvudsak knuten till innehavet av handlingen. Handlingen kan sålunda – med iakttagande av den särskilda legitimationsregeln beträffande orderpapper – förvärvas såsom en lös sak, och med förvärvet följer då även den tillskapade rätten. Extinktivt godtrosförvärv förekommer liksom beträffande lösa saker – fastän utan lösningsrätt – och det är i det ena liksom i det andra fallet förenat med kravet på tradition. Även sakrättsskyddet följer i huvudsak de regler som gäller om lösöre.

Med de nämnda reglerna om rätten – den materiella rätten – till fordringen harmonierar även legitimationsreglerna. Aktiv såväl som passiv legitimation förutsätter handlingens företeende, ty handlingen är ett presentations- och värdepapper. Regeln om negotiabiliteten träder här åter in och medför för gäldenären både rätt och nödvändighet att vid företeendet oskadliggöra handlingen. Så länge handlingen löper ute – även om den efter återtagandet på orätt sätt kommit ur gäldenärens besittning – har den kraft att återuppliva fordringsrätten och tvinga gäldenären till förnyad betalning.

7 Anvisningar

En anvisning (assignation) innebär en *anmaning* av en person, anvisaren (assignanten), till en annan, utbetalaren (assignaten), att betala en penningsumma till en tredje, mottagaren (assignatarien), samt subsidiärt, där utbetalaren inte betalar, en *betalningsutfästelse* av anvisaren. Anvisningen uttrycks i de fall som vi har för ögonen i en skriftlig handling av anvisaren, som vanligen lämnas till mottagaren – den som skall ha betalningen – för att av honom företes för utbetalaren. Anledningen till rättshandlingen kan vara att utbetalaren har en skuld till anvisaren som denne vill utnyttja för att i sin tur avklara sitt mellanhavande till mottagaren – två transaktioner kommer därigenom att kunna avlösas genom en enda betalning. Vanligare är emellertid att anvisaren vill slippa att föra med sig kontanter och istället föredrar att göra betalningsöverföringen via en bank eller annan penninginrättning.

Som praktiskt exempel kan tänkas det fall att en person har ett bankkonto och vill utnyttja detta för betalning av en skuld. Förhållandet till borgenären som skall ha betalning benämnes här ofta *valutaförhållandet*. Gäldenären »drar» nu såsom anvisare en anvisning på banken, och hans kontoavtal med denna – »*täckningsförhållandet*» – bestämmer huruvida banken är skyldig att betala. Anvisningskonstruktionen kan nu åskådliggöras med följande bild (fig 14)

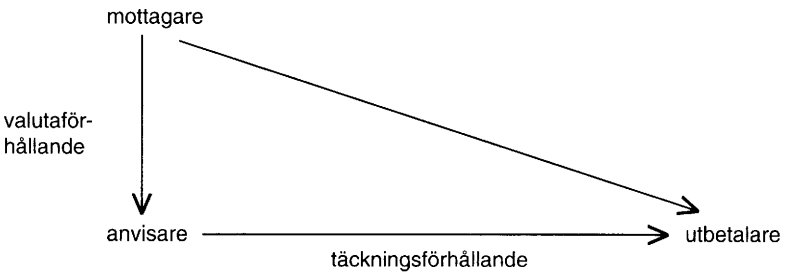

Fig. 14. Bilden åskådliggör anvisningskonstruktionen.

Ifall anvisarens konto är ett checkkonto är banken gentemot kontohavaren avtalsenligt förpliktad att betala såvida täckning finns. Även om kontot är ett vanligt motbokskonto är det möjligt att banken har sådan skyldighet, under förutsättning att legitimationsreglerna har iakttagits såsom vid överlåtelse av bankbok och att mottagaren sålunda kan förete boken jämte anvisningen. Om banken inte hade sådan skyldighet, har parterna möjlighet att nå samma resultat genom att anvisningen förtäcks såsom en fullmakt, mot vilken banken inte kan vägra att betala. I praktiken torde detta vara en betydligt vanligare form än anvisningen för sådana bankuttag.

Täckningsförhållandet kan även vara sådant att utbetalaren har åtagit sig att lämna en försträckning inom vissa gränser, såsom vid ett byggnadskreditiv eller resekreditiv eller vid checkräkningskredit. I sådana fall uppstår i täckningsförhållandet ett krav av utbetalaren på »revalvering» för gjorda utlägg. Ett sådant krav uppstår även om anvisaren har ett vanligt tillgodohavandekonto men har »överdragit» detta genom att utställa anvisningar utan täckning (se SvJT 1968 rf s 64 och SvJT 1969 rf s 50). Någon gång kan man även tänka sig att täckningsförhållandet över huvud taget inte är reglerat, såsom då någon förhoppningsfull yngling efter en glad krognatt drar en anvisning på sin rike pappa i förhoppning att han skall lösa den. Huruvida ett revalveringskrav i sådana fall uppkommer genom att anvisningen löses har tidigare ansetts som osäkert, men det förefaller rätt klart att anvisningen ger utbetalaren befogenhet att betala (alltså utgör ett mandat) och att på denna grund utbetalaren bör få ett täcknings- eller revalveringskrav mot anvisaren.

Om anvisningen används enbart som betalningsmedel bör förutsättningen ha varit att utbetalaren genast skall betala, och hans åtagande mot anvisaren är då regelmässigt sådant att betalning skall utgå vid anfordran. Anvisningen kan emellertid även användas såsom kreditmedel, och då uppkommer ett behov av att få utbetalaren bunden såsom gäldenär enligt handlingen. Detta sker genom att utbetalaren får *acceptera* anvisningen genom att skriva sitt eget namn på den. När utbetalaren har accepterat anvisningen betecknas han framgent såsom acceptant.

Valutaförhållandet (alltså förhållandet mellan anvisaren och mottagaren) berörs inte direkt av anvisningens utställande, och inte heller genom att mottagaren mottar anvisningen istället för betalning. Anvisaren blir alltså inte härigenom fri från sin skuld. Inte heller utbe-

talarens accept befriar anvisaren från hans skuld, utan sådan befrielse inträder först när skulden betalas. Acceptanten blir dock huvudgäldenär, och mottagaren måste först kräva honom på betalning, innan han får vända sig mot anvisaren (*primäransvar*). Anvisarens ansvar för bristande betalning av en accepterad anvisning brukar benämnas hans *regressansvar*.

Ansvarsordningen vid accepterad anvisning kan nu åskådliggöras i nedanstående bild (fig. 15). Här liksom i följande illustrationer kommer obruten rak pil att beteckna primäransvar, medan överstreckad pil betecknar regressansvar.

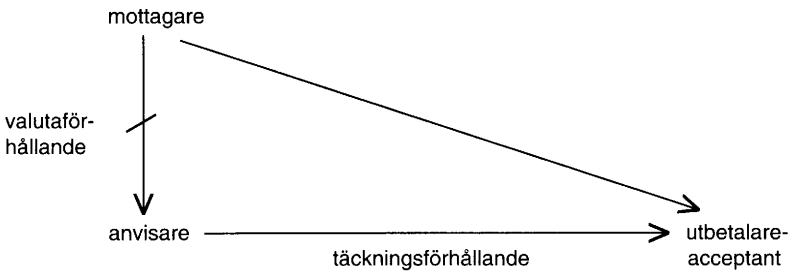

Fig. 15. Accepterad anvisning. Heldragen pil utvisar primäransvar medan överstreckad pil betecknar regressansvar.

Före accepten har utbetalaren inte gentemot mottagaren bundit sig att betala, och mottagaren kan då i regel inte hålla honom ansvarig; efter accept blir utbetalaren – numera acceptanten – bunden av sin egen förklaring i enlighet med reglerna om vanliga fordringshandlingar. Accepten utgör alltså ett bevis för att han är ansvarig. Denna bevisverkan kan acceptanten bemöta genom invändningar som direkt avser förklaringen: att accepten är förfalskad eller tecknad under grovt tvång eller av en omyndig eller icke behörig, eller att den med mottagarens begivande eller vetskap har föranletts av tvång eller svek eller annan omständighet som enligt avtalslagen (se 28 och följande §§) medför ogiltighet gentemot ondtroende medkontrahent. Sitt rättsförhållande till anvisaren (täckningsförhållandet) kan acceptanten emellertid inte åberopa, och sålunda inte att anvisaren exempelvis förlett honom att teckna accept – något som stundom betecknats så att hans åtagande gentemot mottagaren är materiellt abstrakt. Acceptantens

rättsmedel ligger i stället i att han får gentemot anvisaren tillgodoräkna sig prestation till mottagaren.

Vad slutligen gäller invändningar som hänför sig till valutaförhållandet – anvisningen har utställts som betalning för varor som aldrig levererats men har accepterats av utbetalaren, som inte kände till detta – måste dylika kunna åberopas av utbetalaren såsom acceptant i samma mån som de hade kunnat åberopas av anvisaren själv.

En anvisning sådan som den här beskrivna kan även *överlåtas* av mottagaren enligt reglerna för överlåtelse av skuldebrev. Är anvisningen utställd på viss man får förvärvaren ingen bättre rätt mot någon av parterna – anvisaren eller utbetalaren-acceptanten – än vad överlåtaren ägde, bortsett från simulationsfallet (avtalslagen 34 §), i vilket han mot den »simulerande» gäldenären, men inte mot den andre, erhåller ett verksamt krav. Anvisningen kan även göras löpande eller förses med klausuler som gör den till legitimationspapper eller presentations- eller värdepapper, och härvid får de tidigare behandlade reglerna om sådana handlingar antas gälla. Man får dock beträffande enkel accepterad anvisning observera att det alltid är två gäldenärer – anvisaren och utbetalaren – som måste denuntieras. Vid försummad denuntiation hos endera kan den andre, om han eljest är i god tro, betala till överlåtaren med verkan att bådas ansvar upphör (jfr vad som nyss sagts om att även acceptanten kan åberopa invändningar avseende valutaförhållandet).

Vid överlåtelse svarar överlåtaren för handlingen på samma sätt som vid överlåtelse av skuldebrev, dvs han bär i enlighet med regeln i skuldebrevslagens 9 § ett *överlåtare- och hemulsansvar*, avseende handlingens giltighet och hans egen förfoganderätt, men han bär inget regressansvar, eller ansvar för betalning (se fig.16). I detta avseende skiljer sig reglerna för vanliga anvisningar från de särskilda reglerna om växel och check. Detta i sin tur innebär att den för växel och check typiska ansvarskedjan, med ansvar förman mot efterman, inte består vid vanlig anvisning.

Till enkla anvisningar – men ej till checkar i lagens mening – hör vanligen *resechecken*, medan den verkliga *checken* och den *dragna växeln* i regel är orderanvisningar. *Kontokort* utställda av självständiga finansinstitut fungerar jämte försäljningsnota ungefär som en anvisning, se nedan s. 142.

Postanvisningar och utbetalningskort för post- och bankgiro saknar subsidiärt betalningsåtagande av utställaren. Posthandlingarna är dess-

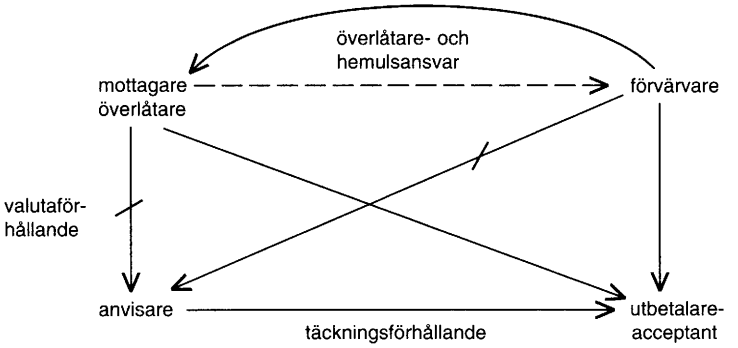

Fig. 16. Överlåtelse (streckad pil) av accepterad anvisning. Mottagarens-överlåtarens rättigheter övertas av förvärvaren, medan överlåtaren själv ikläder sig ansvar för beståndet av en giltig fordring.

utom inte överlåtbara (poststadgan 1941 § 106 st. 2; fullmakt enl stadgans § 100 godtas däremot; noteras bör att poststadgan upphört att gälla som författning den 1 juli 1986, men att den fortfarande tillämpas i vissa avseenden, se SOU 1990:100 s.68 ff.), och postens »accept» av betalningsuppdraget riktar sig endast till utställaren, som kan återkalla uppdraget även sedan handlingen kommit i mottagarens händer. Dessa handlingar är knappast några egentliga anvisningar.

Reglerna om anvisning kan *sammanfattas* på följande sätt:

1. En anvisning är en anmaning av en person (anvisaren) till en annan (utbetalaren) att betala till en tredje (mottagaren). Relationen anvisaren – mottagaren benämns valutaförhållandet och relationen anvisaren – utbetalaren täckningsförhållandet.

2. Anvisaren är huvudgäldenären sålänge anvisningen inte accepterats. Efter accept är utbetalaren – numera acceptanten – huvudgäldenär och primäransvarig, medan anvisaren är regressansvarig.

3. Handlingen har bevisverkan såsom ett skuldebrev. Denna bevisverkan kan acceptanten bemöta med invändningar som avser hans egen förklaring, och dessutom med invändningar som avser valutaförhållandet (anvisarens invändningar), men däremot inte med invändningar som avser täckningsförhållandet.

4. Överlåtelse av anvisning sker enligt reglerna för skuldebrev, med beaktande av att denuntiation måste ske till två gäldenärer. Överlåtaren ådrar sig överlåtare- och hemulsansvar såsom vid skuldebrev.

8 Växlar

8.1 Historik

Växeln utvecklades i Norditalien på 1200-talet. Handelsstäderna i landet hade olika myntslag, och det var i regel förbjudet att betala en säljare med främmande mynt. Man löste problemet genom att en köpare fick köpa erforderlig främmande valuta från den egna stadens växlare i form av ett »växelbrev», vari växlaren anmodade en kollega i exportstaden att utbetala motsvarande belopp i klingande mynt. Senare utvecklades bruket att köpmännen utnyttjade sina egna fordringar i den främmande staden så att gäldenären där anmodades att i ortens mynt täcka den köpskuld (primäransvar) som uppkom genom den nya affären.

Växeln i denna enkla form var ett betalningsmedel och kan beskrivas som en anvisning utan acceptkrav, där anvisaren kallas *trassent*, utbetalaren *trassat* och mottagaren *remittent*. Sedermera började växeln också användas som kreditmedel, och då tillkom regler om accept, och senare också regler om överlåtelse av växlar.

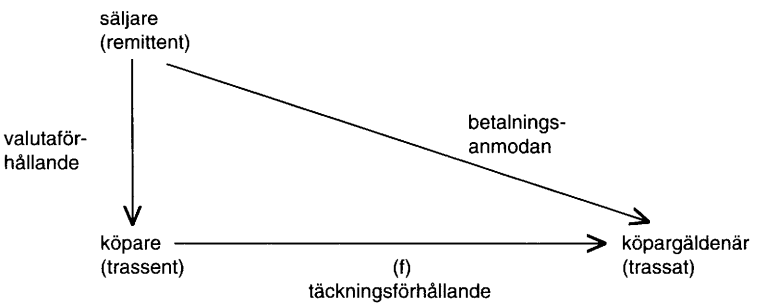

Fig. 17. Historisk köpväxel dragen av köparen på dennes gäldenär i försäljningsstaten. I växeln anmodar köparen sin gäldenär att betala den fordring (f), som köparen har mot gäldenären till säljaren. Gäldenären har dock ingen rättslig förpliktelse därtill gentemot säljaren, som enbart står i kontraktsförhållande till köparen.

Förhållandet mellan köparen och hans främmande gäldenär, som anmodades täcka köpskulden, kallades täckningsförhållandet och förhållandet mellan köparen och säljaren, som skulle ha betalning, valutaförhållandet. Situationen kan schematiskt betecknas på följande sätt (fig. 17).

Växelrätten blev tidigt lagreglerad, och lagstiftningen fick från början en internationell karaktär. Dagens växelrätt grundas liksom checkrätten på en konvention från 1931. Genom konventionsregleringen har växeln fått ett fast fotfäste i handeln, och växelformen utnyttjas ofta i situationer som skiljer sig starkt från dem där den utvecklats.

En säljare av exempelvis en maskin eller traktor kan t.ex. ta betalt genom att anmoda köparen att acceptera en växel. Säljaren ställer då växeln till sig själv eller till sin bank. Säljaren kan därefter överlämna/överlåta växeln till banken och får därigenom betalning för växeln. Banken kan i sin tur kräva köparen/acceptanten på växelbeloppet när växeln förfaller till betalning. Om köparen inte betalar, kan banken vända sig till säljaren som är solidariskt ansvarig (bär regressansvar) för växelbeloppet. Säljaren får sedan i sin tur vända sig till köparen och försöka få betalt. I nu beskriven situation finns ingen tidigare fordring som utnyttjas till täckning av en ny skuld, utan täckningsförhållandet avser betalningen mellan köpets två parter. Remittenten blir säljaren själv eller hans bank och säljarens primärfordring blir inte samma realitet som i den historiska växeln (se fig. 18).

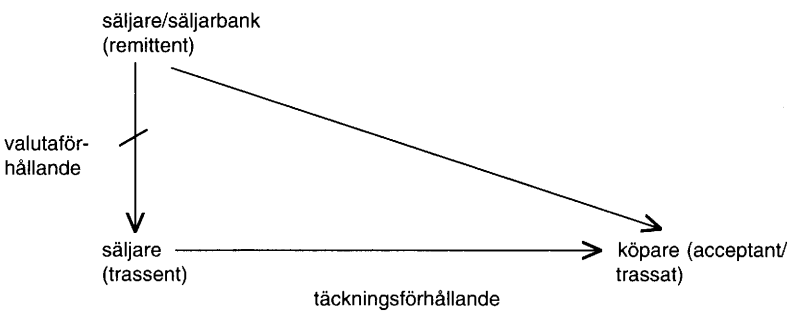

Fig. 18. Vanlig accepterad köpväxel idag. Parterna har bytt plats, och valutaförhållandet betecknar inte det förhållande där valutan (köpgodset) lämnas. Genom sin accept blir trassaten acceptant, och remittenten får ett direkt krav emot honom.

8.2 *Växeln i växellagen*

Reglerna i växellagen (1932:130) avser främst den *dragna växeln* (1–74 §§). Den skiljer sig från en vanlig anvisning genom stränga formkrav, ett genomgående regressansvar förman mot efterman och ett i övrigt detaljreglerat ansvar med tillhörande process- och exekutionsregler.

Egen växel (75–78 §§) är i huvudsak underkastad samma form- och processregler som den dragna, men utställaren är själv huvudgäldenär och utfäster sig att betala växelsumman. Det finns ingen betalningsanmodan till någon annan och inget behov av några acceptregler. Den egna växeln är därmed ingen anvisning utan ett *skuldebrev*. Bland egna växlar som har någon större användning i praktiken märks framför allt *postväxlarna*, som utställs av banker för betalning i deras egna kontor. Den fortsatta framställningen kommer att helt ägnas åt dragna växlar.

Parter i växeln betecknas i växellagens 1 § som *utställare* eller trassent, *växelbetalare* eller trassat, samt *remittent*, till vilken betalning skall ske. Innan växeln accepteras av trassaten benämns den trasserad växel eller »tratta». När växeln har accepterats av trassaten kallas den för »accept». Genom accept av växeln blir trassaten *godkännare* eller acceptant och växelns huvudgäldenär. Växeln kan som tidigare nämnts överlåtas och är in dubio en orderhandling (växellagen 11 §). Det krävs en uttrycklig klausul (»icke till order») för att den skall bli en rektahandling. Överlåtelse av växeln sker i regel genom indossament, dvs en på baksidan (»in dorso») av växeln tecknad överlåtelse. Överlåtaren benämns då *indossent* och förvärvaren *indossatarie*. Är handlingen blancoindosserad kan den överlåtas vidare utan nytt indossament (växellagen 14 §), och parterna till en sådan överlåtelse benämns då helt enkelt *överlåtare och förvärvare*. Vissa andra personer som kan förekomma på en växel skall här förbigås.

En giltig växel måste bära trassentens underskrift (se SvJT 1967 rf s. 18) och ange trassat och remittent samt i övrigt innehålla de uppgifter som anges i växellagens 1 §; eljest är det tveksamt i vad mån den över huvud taget har verkan som fordringshandling (Hessler i SvJT 1977 s. 263 f.). Den kan vara utställd att förfalla viss angiven dag (*dagväxel*), viss tid efter utställandet (t.ex. tre månader a dato, *datoväxel*), vid uppvisandet (*sikt- eller avistaväxel*), eller viss tid därefter (*eftersiktsväxel*). En giltig accepterad växel kan se ut så här (fig. 19):

Utställarens namn och postadress (utställningsort) Justus Knaveltofft Härevi Gård, Lungby	VÄXEL Utställningsdag 1995-02-01	Förfallodag 1995-03-01 Utställarens referens nr
Betalarens namn och postadress Rurik Järnhand Ruriksborg, Lugnby	**Betala mot denna växel till** Mig själv Betalbar hos Lugnby bank i Lugnby	
	Betalningsort Härevi, Lugnby	
Belopp med bokstäver och valutaslag Fem tusen svenska kronor		Valutaslag och belopp med siffror SEK 5.000,-
Avser levererade trävaror		
Betalarens person-/orgnr 020106-1111	Utställarens person-/orgnr 030601-1112	Telefon (även riktnr)
Accepteras Rurik Järnhand	Utställarens underskrift Justus Knaveltofft	

Fig. 19. En giltig accepterad växel. Den s k valutaklausulen, som anger vilken prestation som skall betalas med växeln, är inte nödvändig.

Vi kan nu skissera den grundläggande ansvarsordningen för en dragen, accepterad och överlåten växel (fig. 20).

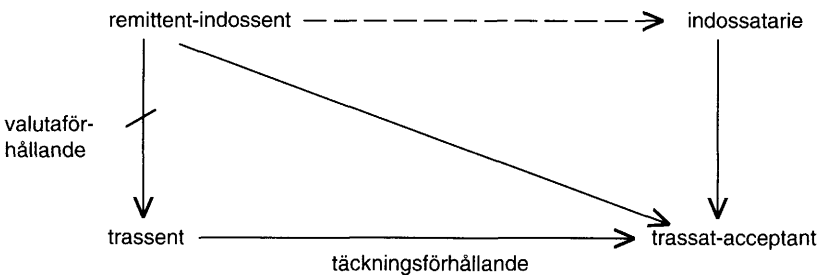

Fig. 20. Grundläggande ansvarsordning vid accept och överlåtelse av växel. Genom trassatens accept av växeln övergår primäransvaret från trassenten till trassaten-acceptanten och blir för trassenten ett regressansvar. Genom överlåtelsen (streckad pil) övertar indossatarien indossentens fordran enligt växeln. Täckningsförhållandet ligger utanför den växelrättsliga ansvarsordningen och behöver inte alltid fungera som enligt bilden, där trassenten tänks ha en fordran på att trassaten accepterar och småningom löser växeln.

8.3 *Växelns användning*

Växlar används både som *kredit- och betalningsmedel,* men vid dragna växlar ingår nästan alltid en viss kreditfunktion. I denna blandade funktion används växeln mycket i det internationella affärslivet. En säljare utställer t.ex. såsom trassent en tre månaders växel på köparen såsom trassat, och denna accepteras av köparen som härigenom blir huvudgäldenär enligt växeln. Växeln kan vara ställd till säljarens egen order eller till en kreditgivare såsom remittent; i varje fall överlåts den ofta till en kreditgivare (»diskonteras» hos denne), varvid trassenten får betalt för sin vara med växelbeloppet minskat med den ränta (»diskonto») som går förlorad under växelns löptid; växeln löper nämligen, med undantag för sikt- och eftersiktsväxlar, icke med ränta.

Växlar har tidigare i stor utsträckning använts i avbetalningshandeln med sådna kapitalvaror som bilar och kylskåp m.m.. Enligt konsumentkreditlagens 17 § får denna finansieringsform inte längre användas vid konsumentköp, beroende på att köparen anses komma i händerna på kreditgivaren, som i egenskap av växelinnehavare inte är bunden av de invändningar rörande varan som köparen hade kunnat framställa mot säljaren.

Växlar används särskilt mycket i exportaffärer. En svensk säljare kräver av en utländsk köpare att denne ställer remburs i svensk bank, dvs utverkar bankens löfte eller garanti för betalning av köpesumman när köparen presenterar dokument på att sändningen har skeppats. Dokumenten omfattar vanligen konossement, försäkringshandlingar m.m. samt en växel (tratta) dragen på banken eller på köparen. Om växeln är dragen på banken, accepterar banken växeln vid presentation av vederbörliga dokument, och säljaren kan sedan överlåta (negotiera) växeln till banken själv eller någon som handlar med sådana dokument och därmed få betalt. Om växeln är dragen på köparen, förvärvas den oaccepterad av banken och presenteras sedan för köparen för accept eller betalning. De två situationerna kan schematiskt beskrivas så här (fig. 21).

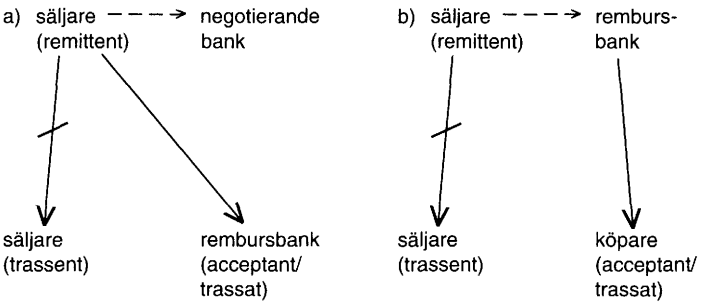

Fig. 21. Växel dragen på rembursbanken och accepterad av denna (a) samt växel dragen på köparen och negotierad till rembursbanken före köparens accept (b).

Enbart kreditmedel är den rena *låneväxeln*, även kallad ackomodationsväxel. Bakom en sådan växel finns inte något tidigare skuldförhållande, utan parterna påtecknar växeln för att erhålla medel genom diskontering i bank, och det är ingalunda säkert att den som skall ha medlen är huvudgäldenär (acceptant) enligt växeln. Det kan mycket väl vara trassenten, remittenten, någon indossent eller rentav någon som inte förekommer på växeln som är den egentlige låntagaren, medan de övriga skrivit på växeln för att genom eget ansvarsåtagande stärka dess omsättningsbarhet (jfr t.ex. situationen i NJA 1988 s. 176).

8.4 *Växelansvaret, dess prejudicering och preskription*

Påskrift av växeln i någon av de nämnda funktionerna medför sedan handlingen utgivits växelrättsligt ansvar (NJA 1984 s. 627). Detta ansvar är i flera hänseenden strängare än det vanliga civilrättsliga ansvaret vid fordringar och skuldebrev, bland annat till följd av reglerna om växelns negotiabilitet (nedan) och om dess effekt såsom exekutionstitel (spec. att gäldenären ej kan hindra dess verkställighet genom att ställa säkerhet, UB 3 kap. 5 §). Å andra sidan är det frigjort från speciella dröjsmålspåföljder och andra villkor som kan vara knut-

na till en vanlig avtalsfordring. Man får alltså skilja mellan växelansvaret och det vanliga civilrättsliga ansvar som kan ligga bakom en växeltransaktion.

Detta innebär inte att det civilrättsliga ansvaret skulle helt sakna betydelse därför att en växel utfärdats. Bakom växelns utfärdande ligger i de flesta fall en fordran (växelns »kausalfordran»). Denna anses i regel fortfarande bestå och vara avgörande mellan parterna, bl.a. såtillvida att gäldenären enligt principen i 1 § skuldebrevslagen mot den växelborgenär med vilken han avtalat kan göra gällande invändningar som avser deras inbördes rättsförhållande (även processrättsligt, se ang. en skiljedomsklausul NJA 1964 s. 2). I fallet med låneväxeln ovan finns ej något sådant tidigare rättsförhållande, bortsett från de borgensåtaganden som kan anses ligga bakom påteckningar av andra än låntagaren, utan här uppstår fordringen vid diskonteringen genom diskontörens köp av växeln. Även växelköpet innebär dock uppkomst av ett fordringsförhållande, mot vilket exempelvis ogiltighetsinvändningar kan göras gällande, och indossamentet till växelköparen medför sålunda endast en bevisverkan av liknande art som följer av växelns utfärdande. Se härom närmare Agell, särskilt s. 88–103.

Det växelrättsliga ansvaret består av ett *primäransvar* för acceptanten sedan växeln accepterats, och vidare av ett *regressansvar* för övriga växelgäldenärer, vilket aktualiseras där växeln inte »honoreras», dvs antingen inte accepteras vid uppvisande hos trasaten eller, efter accept, inte infrias på vederbörlig tid. Regressansvaret aktualiseras vidare vid trassatens insolvens samt i en del situationer vid trassentens insolvens (se närmare Hult s. 86).

Regressansvaret riktar sig inte som vid vanlig anvisning endast mot utställaren-trassenten, utan dessutom mot varje överlåtare som tecknat på växeln, men däremot inte mot innehavare som överlåtit växeln med stöd av tidigare blancoindossament. Det uppstår sålunda en regresskedja som omfattar alla indossenter och slutligen går tillbaka till trassenten. Samtliga gäldenärer i kedjan är solidariskt ansvariga, och växelinnehavaren kan sålunda kräva *vem som helst* av dem (»hoppande regress»). Den som har blivit krävd på betalning får i sin tur hålla sig till vilken som helst av dem som *tidigare* än han tecknat på växeln (»ansvar förman mot efterman»).

Ansvarssituationen vid den accepterade och indosserade växeln åskådliggörs i fig. 22. Liksom tidigare får obruten pil beteckna primäransvar, medan genomkorsad pil får beteckna regressansvar.

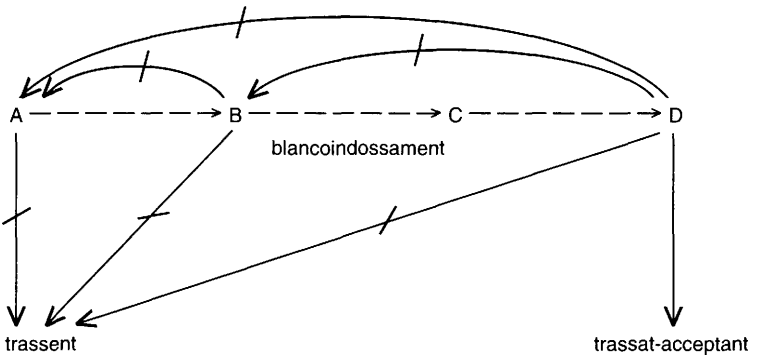

Fig. 22. Figuren illustrerar ansvarskedjan inom växelrätten. Korsad pil utvisar fordringsriktning beträffande regressansvaret. Remittenten/indossenten A har överlåtit växeln till indossatarien B som i sin tur överlåtit växeln in blanco till indossatarien C. Denne har slutligen överlåtit växeln utan påteckning till indossatarien D. Om trassaten-acceptanten inte infriar växeln på förfallodagen får D vända sig till B, A eller trassenten, vilka bär ett regressansvar för växeln. Detta gör däremot inte C då han har förvärvat växeln in blanco och överlåtit den utan påteckning. Om B infriar sitt regressansvar kan han i sin tur vända sig mot A eller trassenten och kräva betalning.

Påtecknarens ansvar för förmännens insolvens är något ganska naturligt när påteckningen har gjorts i borgenssyfte, för att stärka handlingens omsättningsvärde. För en indossent som själv innehaft växeln i omsättningssyfte framstår däremot regressansvaret som en extra belastning. Genom särskilda regler om växelrättens korta varaktighet och upphörande under vissa omständigheter har man emellertid sökt göra risken någorlunda överblickbar. För att upprätthålla växelrätten måste sålunda växelinnehavaren iaktta reglerna om den s.k. *växelomgången*. Dessa innebär bl.a. att växelinnehavaren på förfallodagen måste *uppvisa* växeln för trassaten (acceptanten) för erhållande av betalning, och att han under vissa omständigheter dessförinnan måste uppvisa den för trassaten för erhållande av accept. Om en växel inte honoreras, måste innehavaren uppta protest (»protestera växeln») inom en kortare tid. Försummelse i dessa avseenden leder till att växelrätten *prejudiceras* mot vederbörande växelgäldenär, dvs inte längre kan göras gällande mot honom. Växelrätten kan även gå förlorad genom *preskription* där innehavaren visserligen iakttagit de ovan angivna reglerna, men inte igångsatt regresstalan eller vidtagit andra indrivningsåtgärder inom

vissa korta preskriptionstider, olika för olika växelgäldenärer (se närmare växellagen 70 § och Karnell s. 99).

Om växelrätten prejudiceras eller preskriberas, har emellertid växelinnehavaren dock en möjlighet att få ersättning för den förlust förvärvet av växeln åsamkat honom, nämligen där bortfallet av växelrätten skulle leda till en obehörig vinst för någon växelgäldenär. Regeln uttrycks i 74 § växellagen så att växelinnehavaren, såsom i vanligt skuldfordringsmål, kan instämma vederbörande växelgäldenär för vad denne till borgenärens skada skulle vinna om fordringen skulle förfalla.

Vad som i detta sammanhang skall avses med obehörig vinst är omtvistat. Enligt *valutateorin* är det bara den som fått gratis valuta för växeln, dvs praktiskt taget den som har fått pengar eller varor vid dess utgivande, som gjort en obehörig vinst vilken han kan avkrävas trots preskription. Enligt *befrielseteorin* kan även den som ej fått valuta utan t.ex. själv köpt växeln och bara fått sina pengar tillbaka vid indosseringen eller som tecknat på i borgenssyfte för att skaffa en vän kredit anses ha gjort en vinst, bestående i att hans växelansvar bortfallit. Men eftersom det inte skulle vara mycket mening med preskription om hela regresskedjan kunde dras upp på nytt, tillåts vinstkrav endast mot den som slutgiltigt skolat stå för växelskulden, i den meningen att han om han inlöst växeln skulle ha saknat möjlighet att hålla sig täckt genom växelrättsliga eller civilrättsliga regresskrav (NJA 1988 s. 176). I regel är det denne slutgiltigt ansvarige som har fått valutan för växeln, och resultatet blir såtillvida detsamma som enligt valutateorin. Men om regressmöjligheten vid växelrättens bortfall varit avskuren för någon gäldenär endast på grund av förmännens insolvens får enligt befrielseteorin denne gäldenär anses ha gjort en obehörig vinst trots att han aldrig mottagit någon valuta. Han kan nämligen anses ha garanterat förmännens solvens under växelns löptid, och detta ansvar – men inte risken för deras senare insolvens – kan det vara rimligt att låta honom bära även sedan växeln preskriberats. För övrigt kan de båda teorierna leda till olika resultat även ifråga om beräkningen av vinstkravets storlek – erhållen valuta enligt valutateorin, växelbeloppet enligt befrielseteorin. Enligt en tredje teori, den av Agell lanserade *materiellrättsliga teorin*, framhålls särskilt att det rent civilrättsliga förhållandet mellan olika växelgäldenärer kan ha påverkats av växelns utställande eller överlåtelse, och att det är detta civilrättsliga förhållande som måste studeras för bestämmande av huruvida vinst uppstått. I sak kommer detta tydligen nära valutateorin, men den obehöriga vinstens storlek blir liksom för befrielseteorin regelmässigt lika med växelbeloppet, och inte värdet av mottagen valuta.

Reglerna om växelansvaret kan *sammanfattas* på följande sätt:

1. Växelansvaret är, bl.a. med avseende på negotiabilitet och exekutionsrättsliga verkningar, striktare än vanligt fordringsansvar men är å andra sidan frigjort från särskilt dröjsmålsansvar och andra speciella påföljder som kan vara knutna till den underliggande fordringsrätten.

2. Ansvaret består av ett primäransvar för acceptanten och ett regressansvar för övriga; det senare aktualiseras där växeln inte vederbörligen honoreras.

3. Regressansvaret kan göras gällande mot envar (»hoppande») av de förmän (»ansvar förman mot efterman») som tecknat sig på växeln, men ej mot den som endast överlåtit växeln med stöd av tidigare blancoindossament.

4. Växelomgången innebär bl.a. krav på rättidigt uppvisande för betalning och ibland för accept, samt upptagande av protest vid utebliven honorering.

5. Försummelse att iaktta växelomgången medför växelrättens prejudicering, och försummelse att i tid indriva växelfordringen medför dess preskription. Det civilrättsliga ansvaret kvarstår dock i princip och kan göras gällande mot växelgäldenär som obehörigen skulle berikas genom växelrättens bortfall.

8.5 *Växelns negotiabilitet*

Vid skuldebrev gäller såsom vi tidigare sett regeln att godtroende förvärvare är skyddad mot de extingibla invändningarna om skuldebrevet är löpande. Vid växel som inte är rektaväxel gäller för gäldenärerna strängare regler. För att kunna granska dessa måste vi uppdela växelförhållandet så att vi endast diskuterar en viss överlåtelse och förhållandet till en viss gäldenär, han må vara acceptant, trassent, remittent eller indossent. Detta är möjligt därför att växelgäldenärernas ansvar är oberoende av varandra; varje gäldenär får vara beredd att slutligt svara för hela växelskulden, och ingen kan åberopa t.ex. en medgäldenärs omyndighet eller förfalskning av annan gäldenärs namn på växeln (växellagen 7 §).

Vi antar alltså här att invändningen är en sådan som vederbörande växelgäldenär kunnat åberopa mot indossenten, antingen därför att indossenten är ursprunglig borgenär (remittent) och invändningen hän-

för sig till valutaförhållandet, eller därför att han är förvärvare med sådan ond tro att invändningar gäller mot honom, eller därför att gäldenären är tidigare innehavare med egna invändningar om betalning eller avseende det fång genom vilket växeln frångick honom.

Växellagen reglerar denna fråga med en enda uttrycklig regel i 17 §, enligt vilken invändningar förlorar sin verkan gentemot varje förvärvare som vid sitt förvärv handlat utan skadeuppsåt, eller som det uttrycks, inte »uppsåtligen handlat till gäldenärens förfång» (se fig. 23). Som sådant uppsåtligt handlande betraktas inte varje förvärv gjort med kännedom om invändning gällande mot överlåtaren (se NJA 1968 s. 351 och Karlgrens utförliga utlåtande däri, särskilt s. 361 f.). Som exempel har däremot nämnts, att växelgäldenären har en kvittningsgill motfordran och att växeln förvärvats inför överlåtarens förestående konkurs, i syfte att kvittningsmöjligheten skall ersättas av en oprioriterad fordringsrätt mot konkursboet (jfr Lyngsø s. 196 f.).

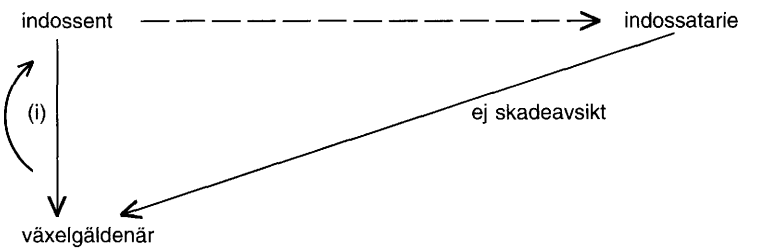

Fig. 23. Invändningen (i) bortfaller där det ej visas att förvärvaren »uppsåtligen handlat till gäldenärens förfång» (växellagen 17 §).

Emellertid anses av olika skäl att 17 § växellagen inte uttrycker hela sanningen. Det skiljs mellan olika slag av invändningar:

1. De »bestående invändningar» som vi känner från skuldebrevsrätten gäller även i växelrätten, alltså förfalskning, grovt tvång och viss obehörighet, fordringens upphörande på vissa grunder, vartill i växelsammanhang måste inräknas prejudicering och växelpreskription. Det som stadgas i 16 § skuldebrevslagen om betalning av ränta och amortering enligt amorteringsplan på skuldebrevet har däremot knappast tillämpning på växlar.

2. Växellagens 17 § anses gälla enligt sin lydelse ifråga om causainvändningar dvs sådant som att valuta, eller fullgod valuta, inte erhållits för växeln, samt ifråga om betalnings- och kvittningsinvänd-

ningar. Här skulle alltså fall kunna tänkas där förvärvaren blir berättigad enligt växeln trots kännedom vid förvärvet om en mot överlåtaren gällande invändning. Gäldenären måste för att skydda sig vid betalning kunna inkräva växeln (som alltså är ett presentationspapper) och oskadliggöra den, vilket för indossentens del kan ske exempelvis genom att han stryker sitt indossament, som då anses obefintligt (växellagen 16 § 1 st.).

3. Övriga extingibla invändningar, dvs främst avtalslagens »svagare» ogiltighetsinvändningar (29–33 §§ om lindrigare tvång, svek osv, samt 35 § om undertecknad handling som kommit ur innehavarens hand) anses i princip vara underkastade vanligt godtroskrav enligt skuldebrevslagens 15 § (se fig. 24). Som stöd för denna uppfattning åberopas uttalanden i motiven, parallellitet med vad som uttryckligen stadgats om utfyllande av blancoväxel (nedan), samt det förhållandet att 35 § avtalslagen otvivelaktigt gäller och kan åberopas direkt vad avser förlust av utfylld underskriven växel. Det förefaller dock troligt att kraven på god tro inte kan sättas särdeles högt i växelsammanhang, och att kanske endast grov culpa skulle betaga förvärvaren hans godtrosskydd (se om denna fråga närmare Hessler s. 13).

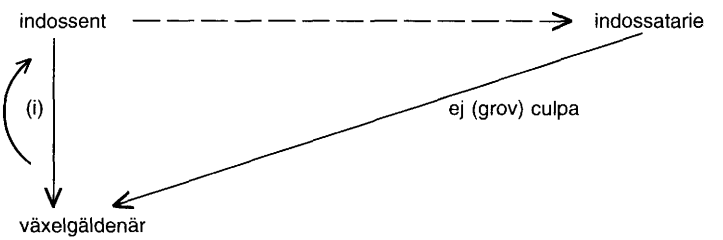

Fig. 24. Avtalslagens lindrigare invändningar (i) bortfaller där det ej visas att förvärvaren varit (grovt) culpös.

4. Den nyss antydda invändningen om ifyllande av blancoväxel gäller den situationen att växeln lämnats outfylld men undertecknad till borgenären för dennes senare komplettering; gäller det en accepterad växel talar man om en blancoaccept. Att lämna en växel outfylld är naturligtvis riskabelt och förutsätter att man har fullt förtroende för innehavaren; sviker denne förtroendet är det naturligt att växelgäldenären får stå sitt eget kast snarare än att en förvärvare skall behöva lida skada. För denna situation, som vanligen gäller att blancoväxeln

ifyllts med ett högre belopp än det som skall gälla mellan parterna, stadgar växellagens 10 § att växelinnehavaren är skyddad med mindre han »vid växelns förvärvande var i ond tro eller förfor med grov vårdslöshet» (se fig. 25). Med »ond tro» avses här faktisk kännedom.

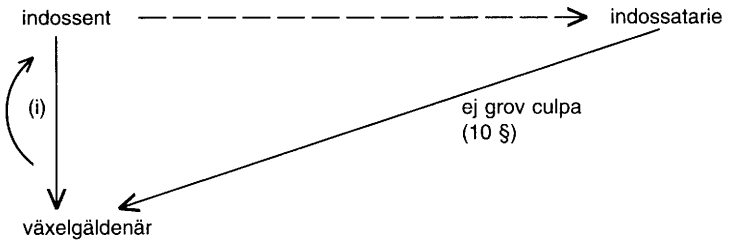

Fig. 25. Invändningen om felaktigt ifyllande av blancoväxeln (i) bortfaller där det ej visas att förvärvaren varit grovt culpös (växellagen 10 §).

5. Det hittills sagda har gällt okvalificerad överlåtelse av vanlig orderväxel. Vid prokuraindossament, dvs indossament för indrivning, botas inga som helst brister, eftersom prokuraindossatarien handlar för indossentens räkning. Detsamma gäller vid universalsuccession. Vid indossering av växel med rektaklausul (icke till order) eller vid rektaindossering av vanlig växel gäller ifråga om förvärvarens rätt reglerna om enkla fordringar, dvs att bortsett från bortfall av simulationsinvändningar gäldenärens ställning ej får försämras genom överlåtelsen, så att övriga invändningar består även mot godtroende förvärvare. Detsamma gäller vid efterindossament – dvs indossament efter växelns förfallotid.

Gäldenärens invändningsrätt kan stundom även bevaras vid vanlig överlåtelse, där det finns ett nära samröre mellan överlåtare och förvärvare. I rättsfallet NJA 1940 s. 427 hade ett aktiebolag som drev lånerörelse endosserat en växel till en person som dels utövade ingående kontroll över lånerörelsen och dels hade förvärvat samtliga aktier i bolaget. Förvärvet ansågs »med hänsyn till Ws ekonomiska intressen i bolaget och det inflytande, som W haft å bolagets verksamhet» inte kunna utsläcka växelutställarens mot bolaget gällande invändningar.

Negotiabilitetsreglerna vid växel kan för samtliga växelrättsliga an-

svarsrelationer *sammanfattas* så att växelgäldenär gentemot växelförvärvare kan göra gällande invändningar som gällt mot föregående innehavare i följande utsträckning:

1. Bestående invändningar gäller i huvudsak enligt skuldebrevslagens regler (ovan s. 84 ff.), med undantag för vad där stadgas om ränta och betalning enligt påtecknad amorteringsplan; härtill kommer vid växel prejudicering och växelpreskription.

2. Invändningar avseende erhållen valuta (causainvändningar), betalning eller kvittning består endast mot den som vid sitt förvärv uppsåtligt handlat till gäldenärens förfång (skadeavsikt).

3. Avtalslagens svagare invändningar består mot den som vid sitt förvärv ägt kännedom om invändningen eller vars bristande kännedom får tillskrivas culpa, som förmodligen måste vara grov för att beaktas.

4. Invändning att borgenär felaktigt ifyllt utställd blancoväxel består mot den som vid sitt förvärv ägt kännedom om invändningen eller vars bristande kännedom får tillskrivas grov culpa.

5. Vid prokuraindossament liksom vid universalfång består samtliga invändningar mot förvärvaren. Vid rektaindossament liksom vid rektaväxlar får förvärvaren endast den rätt som följer av vanliga regler om överlåtelse.

8.6 *Legitimation vid växel*

1. *Aktiv betalningslegitimation* inträder endast om handlingen uppvisas, och handlingen är därmed, som tidigare framhållits, ett *presentationspapper*. Uppvisandet är alltså en förutsättning för att gäldenären skall behöva betala (se växellagen 38 och 42 §§).

2. *Passiv betalningslegitimation* – alltså gäldenärens befrielse – förutsätter också uppvisande, och handlingen är därmed ett *värdepapper i teknisk mening*. Uppvisande är en förutsättning för befrielse, men samtidigt medför uppvisandet verkligen befrielse, under förutsättning av vederbörlig legitimationskontroll som anges härnedan. Handlingen är därmed ett *legitimationspapper* (växellagen 16 § 1 st). Befrielseregeln gäller dock ej för betalning som sker före växelns förfallodag, växellagens 40 § 2 st.

3. *Förfogandelegitimation* består för innehavaren av växeln, innebärande att växeln är föremål för extinktivt godtrosförvärv. Förfogan-

delegitimation består under samma förutsättningar som betalningslegitimationen (jfr nedan).

Vad krävs då för att dessa legitimationsverkningar skall inträda?

Växeln är som sagt ett legitimationspapper, och den är alltid orderpapper, såvida den ej har rektaklausul. Handlingen själv, jämte formellt sammanhängande överlåtelsekedja, med eventuella blancoöverlåtelser, legitimerar alltså bäraren. Vid namnöverlåten växel tillkommer kravet på sedvanlig identitetskontroll (jfr ovan s. 95 f.). Överlåtelserna skall vara tecknade på växeln eller på vidhäftat blad (»allonge»), och struket indossament betraktas som obefintligt, växellagens 13 § 1 st och 16 §. Förvärvare bör tillse att indossentens adress är angiven, så att tidigare innehavare kan notifieras om eventuell protest. Detta är dock inte något formellt krav.

Det är viktigt att lägga märke till att orderkedjan vid växel liksom vid skuldebrev bara behöver vara *formellt* i ordning. Detta innebär att legitimation inträder även om ett eller flera indossament skulle vara förfalskade. Men samtidigt gäller, som tidigare påpekats, att förfalskningsinvändning av en växelgäldenär är bestående. Detta betyder att regressrätten enligt växeln inte kan göras gällande mot den vars indossament är förfalskat, medan dennes legitimation att själv uppbära betalning har upphört i och med att han har förlorat växeln. Även om han förlorat växelrätten genom någon eftermans godtrosförvärv behöver han åtminstone inte vidkännas ytterligare förlust genom regresskrav.

Växelindossatarie eller annan förvärvare måste liksom betalare förvissa sig om att indossamenten är formellt i sin ordning. Här liksom eljest i växellagen gäller att legitimationen bryts genom handlande i medveten ond tro eller med grov vårdslöshet (växellagen 16 § 2 st. för förfogandelegitimation ifråga om tidigare förkommen växel, 40 § – med något annan formulering – för betalningslegitimation).

Prokura- och pantindossament har begränsad legitimationsverkan, se växellagens 18 och 19 §§.

Slutligen skall observeras rörande *rektaväxel* att den inte är en legitimationshandling som befriar gäldenären från ansvaret för överlåtelsers riktighet; legitimationen bestäms istället här av cessionsregler. Däremot anses rektaväxeln ha värdepappersegenskap, så att gäldenären *måste* kontrollera att betalningsmottagaren innehar handlingen (jfr växellagen 40 § 3 st. med checklagen 35 §). Den är emellertid inte någon negotiabel handling som, med hänsyn till möjligheten av en

godtroendes förvärv, måste oskadliggöras vid betalning (växellagen 11 § 2 st.).

Om växel förekommer i *flera exemplar* blir de som är utelöpande *overksamma* mot betalande växelgäldenär i och med att ett exemplar inlöses. Detta gäller dock inte acceptanten, som alltså ej bör teckna under mer än ett exemplar (växellagen 65 § 1 st.).

Legitimationsreglerna kan *sammanfattas*:

1. Uppvisande av vederbörligen indosserad växel ger aktiv och passiv betalningslegitimation, och växeln är därmed ett presentationspapper, tekniskt värdepapper och legitimationspapper. Det medför vidare förfogandelegitimation, och växeln är därmed föremål för extinktivt godtrosförvärv. Det sagda gäller för rektaväxlar endast i så måtto, att uppvisande alltid förutsätts för gäldenärens befrielse (värdepappersegenskap).

2. De nämnda legitimationsverkningarna förutsätter en formellt riktig, sammanhängande överlåtelsekedja, vari kan ingå blancoindossament. Överlåtelserna skall vara tecknade på växeln eller på ett vidhäftat blad. Vid bedömning av om kedjan är sammanhängande betraktas struket indossament som obefintligt.

3. Legitimationen bryts av medveten ond tro och grov vårdslöshet.

8.7 *Extinktivt godtrosförvärv*

Som tidigare nämnts följer det extinktiva godtrosförvärvet av reglerna om förfogandelegitimation. Dessa medför att godtrosförvärv kan helt utplåna tidigare innehavares rätt till växelfordringen, även om överlåtelsen var förfalskad eller om överlåtaren var minderårig e.d., men samtidigt får man hålla i minnet att bestående invändningar kvarstår, så att den som frånvunnits handlingen inte blir växelgäldenär. När man skall leta sig tillbaka i regresskedjan uppstår alltså ett hopp ifråga om sådana växelgäldenärer (se fig. 26).

I växellagens 16 § krävs, som tidigare påpekats, att innehavare av en växel måste styrka sin rätt genom en oavbruten följd av överlåtelser. Häri anses finnas ett krav att extinktion inte uppkommer med mindre orderkedjan når ända fram till godtrosförvärvaren (Hult s. 105 f. och Karnell s.113). Det räcker alltså inte såsom vid orderskuldebrev att han

har förvärvat handlingen från en legitimerad och fått den i händer, utan det krävs ytterligare att han själv har blivit legitimerad. Å andra sidan är kravet på den goda tron mindre strängt än vid skuldebrev, i varje fall vid förvärv av handling som förkommit för tidigare innehavare; här krävs nämligen endast enligt 16 § 2 st att han vid förvärvet handlade utan medveten ond tro och utan grov vårdslöshet. I övrigt torde ifråga om godtrosförvärvet i huvudsak samma regler gälla som vid löpande skuldebrev.

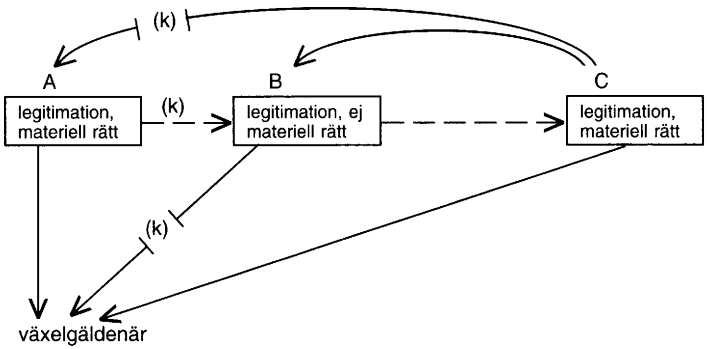

Fig. 26. Obruten rak pil avser materiell växelrätt, vare sig den är primär eller av regresskaraktär. B erhåller ingen sådan rätt till följd av ogiltigheten (k) i hans fång. C, i god tro enligt växellagens 16 §, blir materiellt berättigad oavsett beskaffenheten av ogiltigheten (k), under förutsättning att han har blivit legitimerad. Böjd pil utvisar riktningen för växelansvaret, medan böjd bruten pil markerar att det inte föreligger något sådant ansvar.

8.8 *Sakrättsskydd*

Både för borgenärsskydd och dubbelöverlåtelse (tvesala) liksom för konkurrerande pantsättning gäller traditionsprincipen. Vid dubbelöverlåtelsen anses det dessutom krävas, med tillämpning av den nyss nämnda extinktionsregeln, att förvärvaren måste styrka sin rätt genom obrutna överlåtelser fram till honom själv (Hult s. 108 och Karnell s. 114). Att sådan förvärvarlegitimation skulle krävas för skydd mot konkurrerande fång har dock inget stöd i växellagens formulering (16 § 2 st.) och gäller i varje fall inte vid pantförskrivning av växeln.

Är växel utgiven i flera exemplar gäller skydd för den godtroende förvärvare som lyckas få betalning, men eljest att första överlåtelsen är giltig.

9 Checkar

9.1 *Inledning*

Reglerna om check liknar dem om växel, även om checken såsom i första hand ett *betalningsmedel* fungerar ganska annorlunda i rättslivet. Checken är liksom växeln en *formbunden* handling, och endast en handling som uppfyller formkraven är en check i checklagens mening. I princip kan en giltig check utställas på vilket papper som helst, men i praktiken godtas inga andra checkar än sådana som utställts på bankernas checkblanketter.

Det förekommer handlingar som har något av checkens verkan men inte är några riktiga checkar. Hit hör framför allt resecheckarna, som utställs av en del banker och även av andra företag, såsom American Express. En resecheck utställd för betalning i utställarens egna kontor är ett skuldebrev; en som är betalbar även i andra kontor är en anvisning."

Parterna i checkförhållandet är enligt checklagens 1 § *utställaren* (trassenten), som har ett checkkonto i en bank och i den egenskapen kan kallas *kontohavaren*. Vidare är det *remittenten*, den som checken är ställd till, samt *trassatbanken*, den som skall betala (trassaten vid check kan vara bank, sparbank eller jordbrukskassa). Enligt checklagen är den verklige trassaten det kontor (»*trassatkontoret*») på vilket checken dragits, men då bankernas checkbehandling numera alltid går centralt på data, måste även datacentralens mottagande av check betraktas som fullgörelse av bankens förpliktelser såsom trassat (jfr nedan s. 129 och jfr Hessler s. 114).

Utställarens konto förutsätts i regel innehålla ett tillgodohavande på banken (checkräkning utan kredit) men kan också vara ett kreditkonto (checkräkningskredit). En särskild kontoform är checklöneräkning, med eller utan kredit. Banken är vid samtliga kontoformer gentemot kontohavaren skyldig att inlösa dennes checkar, i den mån täck-

ning finns (dvs att medel för betalning av checken finns på kontot resp att överenskommen kreditram iakttagits). Att uppsåtligen eller vårdslöst utställa en check utan täckning var tidigare straffbart om det länt »till annans förfång» (checklagens 74 §). Genom en lagändring som trätt i kraft den 1 januari 1995 har straffstadgandet i checklagen upphävts. Detta innebär dock inte att det nu är fritt fram att skriva ut checkar utan täckning eller återkalla dem under uppvisningstiden. Liksom tidigare kan straffstadgandet för bedrägeri (brottsbalken (BrB) 9:1) bli tillämpligt, varvid tidigare praxis kan bli vägledande. Den stora skillnaden är att man inte längre ådrar sig ett ansvar vid vårdslöshet (beträffande motiveringen till lagändringen se prop. 1994/95:23 s. 65 f.).

Med »förfång» avsågs skada som direkt drabbade en chekinnehavare såsom honorerande bank eller regressansvarig indossent men inte exempelvis den förlust trassatbanken kunde lida genom åtagande att betala småcheckar oavsett täckning (NJA 1963 s. 227 och 1964 s. 1971). Över huvud taget sågs varken trassatbankens förlust vid inlösen eller den blotta risk som övriga checkinnehavare dessförinnan kunde ha varit utsatta för som »förfång», varför straff inte ifrågakom sedan checken inlösts (NJA 1971 s. 343). Straffbarhet förelåg förmodligen inte heller vid helt obetydliga dröjsmål eller när det av checken framgick att täckningen skulle inkomma först senare, såsom vid postdaterade checkar.

Bankens krav pga överdrag där banken har inlöst checken är ej skadestånd, och beloppet kan sökas genom betalningsföreläggande, se SvJT 1969 rf s. 50, jfr SvJT 1968 rf s. 64.

Medan de sist behandlade frågorna om utställarens förhållande till trassatbanken avser checkens *täckningsförhållande*, så avser förhållandet mellan utställaren och remittenten checkens *valutaförhållande*. Medan det vid växel ofta är täckningsförhållandet som är den verkliga grunden för växelns utställande, så är det vid check regelmässigt valutaförhållandet som har denna funktion. Checken lämnas ofta som betalning för varor o.d., och den är då i regel ställd till den som levererar varorna eller till dennes order (checken är liksom växeln in dubio en orderhandling). Inte sällan ställs checken till utställaren själv (»till mig själv», »till oss själva») eller till hans egen order, i synnerhet då utställaren använder den till att ta ut pengar i en bank. Checkar kan

även ställas till innehavaren och, omvänt, förses med rektaklausul, men ingendera är särskilt vanligt.

Överlåtelse av check sker, alltefter checkens form, enligt reglerna för orderhandlingar, innehavarhandlingar eller rektahandlingar, i huvudsak på motsvarande sätt som i växelrätten (se närmare checklagen 14–16 §§). En check överlåts normalt genom indossament, eller endossering som man ofta säger, och parterna betecknas då liksom i växelrätten som *indossent* (överlåtare) och *indossatarie* (förvärvare). En check till viss man eller till viss man eller order kan indosseras till viss man (»överlåtes till Agaton Välberg»), till innehavaren eller, med samma verkan som detta, in blanco genom överlåtarens blotta namnteckning på baksidan. En innehavarcheck behåller sin karaktär av innehavarhandling även om den indosseras till viss man. Den är alltså fortsatt betalbar till innehavaren, och påskriften tjänar bara till att ådra indossenten checkansvar (checklagen 20 §).

Långa oderkedjor är ovanliga på checkar. Remittenten indosserar vanligen checken in blanco till sin bank, som noterar den i sitt datasystem. Är checken dragen på någon av bankens egna kontor, debiteras kontot genast; annars sker det nästa morgon efter central avräkning (clearing) vid bankgirot, jfr ChL 31 §. Bankerna har avtalat att bank utan kontroll får på trassbankens risk godta checkar på begränsat belopp; större checkar förutsätter telefonkontroll med trassatkontoret, varvid checken »skyddas» genom omedelbar debitering av kontot.

Checkclearingen ersätter det i 28 § ChL föreskrivna uppvisandet i trassatkontoret och ges verkan som om checken överlämnats; den innebär inte överlåtelse utan *betalning* av checkansvar såsom indossent. Även inlösen direkt i trassatkontoret innebär betalning, och inlämnarens indossament får endast verkan av kvittering för erhållet belopp. Inlämnande till annat av trassatbankens kontor ses däremot som överlåtelse, men trassatbanken kan inte överlåta checken vidare (15 § 3 och 5 st, SvJT 1971 ref s 38).

9.2 *Checkansvaret*

Checkansvaret innebär i korthet att trassenten blir ovillkorligt ansvarig för checkens betalning (checklagen 12 §), medan indossenten blir ansvarig såvida han inte gjort särskilt förbehåll (checklagen 18 §).

Den som utan egen påskrift har vidareöverlåtit en blancoindosserad check ådrar sig inget ansvar, och det gör som nämnts inte heller den som indosserar checken till trassatkontoret, eftersom checken i detta ögonblick betraktas som inlöst och därmed spelat ut sin roll. Checkansvaret kan göras gällande då trassatbanken vägrar lösa checken, vilket kan bero t.ex. på att täckning saknas eller att checken är återkallad eller förfalskad eller eljest verkar misstänkt, och det innebär liksom växelansvaret ett solidariskt ansvar förman mot efterman. Trassentens ansvar är tydligen ett regressansvar liksom övriga checkgäldenärers, och det är inte nödvändigt att krav förgäves framställts mot trassenten för att indossenterna skall kunna göras ansvariga.

En normal överlåtelsekedja med föreliggande checkansvar vid check som inlösts genom annan bank än trassatbanken kan nu illustreras (se fig. 27). Det kan förutsättas att checken från indossatariebanken inges till trassatbanken via ett avräkningskontor, men detta förvärvar aldrig checken och anges ej i bilden som särskild checkinnehavare.

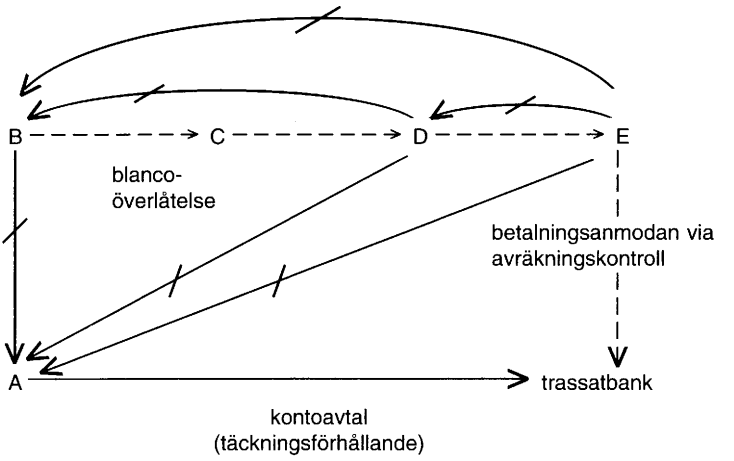

Fig. 27. Figuren illustrerar checkansvaret. Korsad heldragen pil utvisar fordringsriktning beträffande regressansvaret. A utställer en check till remittenten B som i sin tur överlåter checken in blanco till C. Denne överlåter checken vidare, utan påteckning, till D, som lämnar in den till indossatariebanken E för betalning. Om trassatbanken vägrar inlösen kan E föra regresstalan mot D, B eller A. E kan dock inte vända sig till C eftersom C erhöll checken in blanco och överlät den utan påteckning. Ifall B slutligen infriar checken kan han föra talan mot A som förblir primäransvarig.

9.3 *Checkens funktion av betalningsmedel*

Som inledningsvis nämnts är checken i första hand ett *betalningsmedel*, och den kan bara i ringa utsträckning användas för att erhålla någon kredit. Åtskilliga regler i checklagen bär vittne om detta. Det finns inga regler om trassatbankens accept av checken; banken kan visserligen »*bekräfta*» (»certifiera», »notera», »visera») checken och blir därmed gentemot checkinnehavaren ansvarig för dess betalning (checklagen 25 §), men utställaren står inget ansvar för att sådan påskrift kan utverkas, och i praktiken torde det aldrig förekomma. Checken är alltid betalbar vid uppvisandet (checklagen 28 §), och den har en kort *uppvisningstid*, inom landet tjugo dagar från angiven utställningsdag (se närmare checklagen 29 §, jfr 55 §). Checken måste inom uppvisningstiden uppvisas vid trassatkontoret eller vid avräkningskontor för att checkrätten inte skall prejudiceras. Detta gäller även om checken skulle ha bekräftats av trassatbanken. Bankerna godtar visserligen vanligen checkar även efter denna tid men kan då inte göra regressrätt gällande mot checkgäldenärerna utan endast krav på obehörig vinst (checklagen 57 §) efter i huvudsak samma principer som i växelrätten. Den korta uppvisningstiden medför att det vid check inte finns något egentligt behov av *ränta*; man brukar inte heller dra av något diskonto då man godtar en check som betalning.

Checkens funktion av betalningsmedel uppställer frågan i vad mån man är skyldig att acceptera betalning genom check. I sammanhang där betalning skall ske mot motprestation, kan motparten inte anses skyldig att lämna ut sin prestation och därmed uppge sin säkerhet mot en check som han inte säkert kan veta har täckning. Vid betalning av en redan bestående skuld torde borgenären inte kunna vägra att ta emot en check om den utan dröjsmål kan omsättas i kontanter, men han behöver inte lämna något okvalificerat kvitto på betalning så länge han inte har fått kontant betalning.

Om en check sänds per brev eller eljest utfärdas under omständigheter där det kan vara risk att den kommer i orätta händer, kan utställaren i viss mån skydda sig genom att korsa checken (checklagen 37–39 §§). Allmän korsning sker vanligen endast genom att två parallella streck dras diagonalt över framsidan på checken och medför att checksum

man när checken första gången presenteras (»inkasseras») i bank får betalas endast till kund i banken; särskild korsning sker genom att namnet på en viss bank insätts mellan de två strecken och medför att checksumman kan inkasseras endast av kund i den nämnda banken. Korsning anses även medföra att en förvärvare av checken före dess inträde i banksfären måste visa särskild vaksamhet och inte så lätt som eljest kan åberopa godtrosförvärv eller extinktion av invändningar som gällt mot överlåtaren.

En kontohavare som blivit av med checkblanketter, eller en utställare som anser sig ha giltig invändning mot den rättshandling som föranledde honom att utställa checken har möjlighet att återkalla checken, vilket medför förbud för trassatbanken att betala (checklagen 32 § med dess reservation betr. bekräftad check). Återkallelse inom checkens uppvisningstid kan dock liksom överdrag medföra straffansvar enligt BrB 9:1.

9.4 *Checkomgång, prejudicering och preskription*

Liksom en växelborgenär för att bevara sin växelrätt måste iaktta reglerna om växelomgång, måste checkborgenärerna iaktta *checkomgångens regler,* vid äventyr att checkrätten annars *prejudiceras.*

Reglerna innebär för det första uppvisning av checken vid trassatbanken för betalning inom tjugo dagar från angiven utställningstid (eller sjuttio dagar för check utställd i vissa avlägsnare länder, se närmare checklagens 29 §), såvida inte tiden undantagsvis kan förlängas på grund av force majeure (checklagen 48 §) eller moratorium (lagen (1940:300) ang. förordnande om anstånd med betalning av gäld m.m. (moratorielagen)). Efter uppvisningstiden är checkansvaret slut och utställaren är inte längre skyldig att hålla täckning för checken, vilket innebär att han ostraffat kan återkalla den. Detta innebär dock inte att utställaren slipper betala beloppet. Enligt checklagens 57 § kan innehavaren av checken vända sig till utställaren och föra en vanlig talan i ett skuldfordringsmål, eftersom utställaren annars har gjort en obehörig vinst. Om checken inte blivit återkallad kan trassatbanken

betala och belasta utställarens konto även efter uppvisningstidens slut (checklagen 32 § 2 st.), och så sker mycket ofta i praktiken.

Om trassatbanken vägrar att betala, skall checkinnehavaren skaffa bevis härom, vilket normalt sker genom trassatbankens eller avräkningskontorets på checken tecknade förklaring att checken uppvisats eller inlämnats och att den ej infriats (checklagen 40 §). Sådan förklaring skall vara avgiven före uppvisningstidens utgång eller, vid uppvisning på uppvisningstidens sista dag, senast följande vardag (söckendag). Checkprotest, varom lagen även talar, förekommer knappast i praktiken.

Checkinnehavaren skall därefter inom fyra dagar *notificera* siste indossent som utsatt läslig adress på checken (adress utsätts nästan aldrig vid indossament) samt utställaren (vars adress kan erhållas genom trassatkontoret) om att betalning uteblivit. Notificerad indossent skall i sin tur inom två dagar notificera sin förman. Försummad notifikation kan leda till skadeståndsskyldighet (exempelvis vid förmans insolvens), men den medför inte checkrättens förlust, se om dessa frågor, checklagen 42 §.

Slutligen måste regresstalan föras eller *preskription* eljest brytas (se checklagen 53 § om brytande av checkpreskription) inom sex månader från uppvisningstidens slut eller, för checkinnehavare som själv måste inlösa checken, inom sex månader från den dag då han inlöste checken (checklagen 52 §). Detta faller dock utanför den egentliga checkomgången.

Om checkrätten blivit prejudicerad till följd av försummelse att iaktta checkomgången eller preskriberas på grund av försummelse att göra checkrätten gällande i tid, återstår för checkinnehavaren, som ovan påtalats, möjligheten att föra talan om *obehörig vinst* (checklagen 57 §).

Härom gäller i stort sett samma principer som ifråga om växel, med undantag av ett uttryckligt stadgande att vinsten in dubio skall anses vara lika med checksumman. Den som har fått valuta för checken och som även i regel skulle ha slutgiltigt svarat för betalning utan regressmöjlighet är här regelmässigt utställaren, medan det vid växel ofta är acceptanten.

9.5 *Checkens negotiabilitet och trassatbankens inlösningsrätt*

En check är liksom andra värdepapper negotiabel om den är order- eller innehavarhandling, men inte om den är en rektahandling, vilket vid check förutsätter en uttrycklig rektaklausul. Liksom ifråga om växel kan vi studera negotiabiliteten ifråga om var enskild checkgäldenärs ansvar, men eftersom checken sällan överlåts i många led är det mestadels utställarens situation efter överlåtelse som har intresse, och framställningen tar i första hand sikte på denna. Utställarens rätt emot trassatbanken, som inlöst en ogiltig check och vill belasta kontot med checkbeloppet, avser ej en negotiabilitetsfråga och bedöms istället enligt avtalslagens regler (se Hessler s. 24 ff.); den frågan har dock en så central betydelse för checkens funktion att den måste beröras i det följande (»trassatbankens inlösningsrätt»). Reglerna om checkens negotiabilitet överensstämmer i huvudsak med dem som gäller om växlar, men på grund av sambandet med bankens inlösningsrätt finns det anledning att här beröra båda dessa frågekomplex.

Bestående invändningar mot en negotiabel check kan sammanfattas under rubrikerna avsaknad eller ogiltighet av avtal (förfalskning, utställande av obehörig företrädare, grovt tvång, omyndighet, förvaltarskap och psykisk störning) samt upphörande genom dödning, betalning genom deposition, preskription, prejudicering eller proklama. Skuldebrevsrättens invändningar om räntebetalning och amortering enligt amorteringsplan på handlingen har däremot inte någon motsvarighet inom checkrätten. De bestående invändningarna torde av trassenten kunna göras gällande även mot inlösande trassatbank.

Särskild praktisk betydelse har *förfalskningsinvändningen.* I princip är denna sålunda bestående, vare sig det gäller underskrifts- eller innehållsförfalskning (se ovan s. 85 f.). Det blir den som sist förvärvat checken eller som inlöst den som i första hand drabbas av förlusten. Den sista förvärvaren får i detta läge regressvis föra förlusten bakåt mot förfalskaren. Även inlösande trassatbank har måhända vissa möjligheter att nå samma resultat på rent civilrättslig väg (hemulansvar eller talan om condictio indebiti).

Underskriftsförfalskning av check (alltså utställande av en hel check jämte namnteckning) förutsätter emellertid i regel att förfalskaren har

kommit åt kontohavarens checkblanketter. För att skydda sig mot kontohavarens invändningar om att blanketterna kommit ur hans besittning, har trassatbanken i sitt kontoavtal en klausul som innebär att kontohavaren svarar för förlust som drabbar banken eller andra penninginrättningar till följd av försummelse vid förvaringen av blanketterna eller försummelse att anmäla förlust av dessa. Även den som inte är »penninginrättning» och som i god tro mottagit checken såsom remittent eller förvärvare bör för övrigt ha vissa möjligheter att kräva ersättning trots att han inte är täckt av villkoret i kontoavtalet, där hans förlust kan tillskrivas kontohavarens vårdslösa förvaring av sina checkblanketter.

Beträffande *innehållsförfalskning* märks att utställaren måste fylla i blanketten så att den inte lätt kan förfalskas, och att han kan bli ansvarig där han försummat att iaktta de vanliga säkerhetsåtgärderna i detta avseende (t.ex. försummelse att fylla i checksumman med bokstäver eller att dra ett streck omedelbart efter det angivna beloppet). Kan ingen sådan försummelse läggas utställaren till last, svarar vid förfalskning som innebär höjning av checkbeloppet de som förvärvat checken efter förfalskningen för det belopp som den då lytt på, medan förfalskarens förmän endast svarar enligt den ursprungliga checken (Karnell s.58).

Från förfalskning måste skiljas felaktigt ifyllande av en *blancocheck*, vilket är en extingibel invändning, varom samma regler gäller som vid växel.

Om en check har utfärdats av *omyndig* eller *person som är ställd under förvaltarskap beträffande sin förmögenhet* blir den ogiltig enligt föräldrabalkens bestämmelser, och om den utfärdats under inflytande av *psykisk störning* blir den ogiltig enligt 1924 års lag härom. Förvaltarskap eller psykisk störning *efter* utfärdandet har däremot ingen verkan på checkens giltighet.

Beträffande *extingibla invändningar* gäller detsamma som enligt växelrätten, vartill hänvisas. Trassatbankens infriande av ogiltig check bestäms ej av dessa regler, utan av avtalslagens ogiltighetsregler, och det är dessa, för banken i allmänhet strängare regler, som jämte checkavtalsvillkoren bestämmer giltigheten av en av banken gjord debitering för infriad check. I litteraturen hävdas dock att banken bör få ansvarsfritt inlösa en check behäftad med en ogiltighet som botats genom en tidigare förvärvares goda tro (Hessler s. 26).

En fråga av särskild betydelse för check gäller faran för att den förkommer under befordran och sedan med stöd av förfalskat indossament förvärvas av någon som är i god tro. Om checken är underskriven men aldrig utgiven, utan stulen från utställaren eller borttappad av honom, skall förvärvarens rätt tydligen bedömas enligt negotiabilitetsreglerna, dvs i detta fall 35 § avtalslagen (jfr om växel ovan, s. 119). Om däremot checken utgivits och förkommit, t.ex. under befordran till remittenten, skall enligt en i litteraturen framförd mening (Hessler) förvärvarens rätt bedömas enligt 21 § checklagen om godtrosförvärv. Någon större skillnad i sak torde detta dock ej innebära.

Utställarens konkurs är, lika litet som vid skuldebrev, någon egentlig ogiltighetsanledning, även om det är klart att en check som utställts av en konkursgäldenär inte kan göras gällande mot konkursboet. Beträffande check tillkommer emellertid att den inte ens om den utställts före konkursutbrottet får belasta utställarens konto hos trassatbanken, om denna har inlöst checken efter konkursutbrottet. Trassatbanken företräder i och med konkursen konkursboet och får inte ta dess på kontot innestående förmögenhet i anspråk utan skall hänvisa checkinnehavaren till hans regressrätt, vilken i sista hand medför bevakningsrätt i utställarens konkurs. Om trassatbanken inlöser checken, har den gjort en obehörig utbetalning. Banken bör emellertid få bevaka beloppet i konkursen i den mån checkens inlösen befriat boet från en bevakningsbar skuld, se härom och om läget vid utmätning SOU 1973:22 s. 215 ff.

9.6 *Legitimation vid check*

I huvudsak gäller beträffande legitimation vid check samma regler som vid växel (se checklagen 19 och 35 §§). Det stadgas ej som vid växel att legitimationen bryts genom svikligt eller grovt vårdslöst handlande, men utlämnandet av denna passus har haft särskilda orsaker, och regeln anses gälla analogt (Hessler s. 274).

Man kunde, med tanke på att trassatbanken har tillgång till utställarens namnteckningsprov, ifrågasätta en skyldighet för inlösande trassatbank att kontrollera namnteckningarna på inkommande checkar. Någon sådan skyldighet anses, med hänsyn till checkrörelsens nuvarande utbredning, inte kunna generellt åläggas banken. Personalen på trassatkontoret bör dock, om det är ett mindre kontor, ha vissa förut-

sättningar att känna igen kundernas namnteckningar. Bristande vaksamhet i detta avseende kan någon gång tänkas göra betalningen obehörig, vilket framför allt torde medföra att banken, trots eventuell försummelse av kontohavaren, förlorar möjligheten att belasta kontot med den checksumma som utbetalts på en förfalskad check.

Såväl trassatbanken som annan bank som mottar en check torde vidare ha en skyldighet att kontrollera inlämnarens *identitet* (jfr 33 § skuldebrevslagen) i sådana fall där han uppträder som remittent eller som i handlingen nämnd indossatarie. Även om checken är ställd till innehavaren eller är en blancoindosserad ordercheck bör banken kontrollera inlämnarens identitet (Hessler s. 298), och banken är alltid berättigad att kräva inlämnarens påskrift som indossament (en inkasserande icke-trassatbank kan ju uppställa detta som villkor för att ta checken) eller kvitto (checklagen 34 § 1 st.).

Checken är presentationspapper utan att i egentlig mening ge aktivlegitimation (banken är ju inte gentemot innehavaren skyldig att betala). Checken är vidare värdepapper i teknisk mening och legitimationspapper. I övrigt hänvisas till vad som sagts om växel.

Beträffande *korsad check* har nämnts att trassatbanken inte får från allmänheten inlösa en sådan för någon som ej är kund i banken. Detta är egentligen inget legitimationskrav, men brott mot föreskriften medför skadeståndsansvar för banken intill checkens belopp (checklagen 38 § 5 st.).

I övrigt hänvisas till vad som sagts om växel.

9.7 *Extinktivt godtrosförvärv*

Även ifråga om godtrosförvärv gäller i huvudsak samma som vid växel. Här bör framhållas, att inlösen av en check i trassatbanken i princip anses som betalning och sålunda bedöms enligt reglerna om (passiv) betalningslegitimation, medan inkassering i annan bank betraktas som förvärv, varvid den senare bankens rätt bedöms enligt reglerna om godtrosförvärv. Här stadgas uttryckligen (checklagen 21 §) liksom ifråga om växel att förvärvaren, där checken förkommit för tidigare innehavare, är skyddad såvida han inte handlade i medveten ond tro eller med grov vårdslöshet. Motsvarande torde gälla där checken eljest orätt frångått en tidigare innehavare.

9.8 Sakrättsskydd

Härom gäller motsvarande regler som om växel, vartill hänvisas.

9.9 Sammanfattning

Vissa huvudpunkter om checkar, med tonvikt på vad som skiljer sig från reglerna om växlar, skall avslutningsvis framhållas.

1. Checken tjänar till skillnad från växeln i första hand som betalningsmedel, vilket bl.a. medför att regler om accept saknas, att checken alltid är betalbar vid uppvisandet och att den har kort uppvisningstid, samt att regler om diskontoavdrag saknas.

2. Check kan vara ordercheck, rektacheck (»icke till order») och – i motsats till fallet med växel – innehavarcheck. Checkar är i regel orderhandlingar. Överlåtelse av check som ej är ställd till innehavaren eller blancoindosserad sker genom indossament, till viss man eller in blanco. Vid inlösen i trassatbank (trassatkontor) kan banken fordra påteckning, men eftersom inlösningen ej innebär överlåtelse utan betalning, har en sådan påteckning endast funktion av kvittering.

3. Om trassatbanken vägrar inlösen, på grund av kontohavarens överdrag eller av annat skäl, uppstår checkansvar, som är ett regressansvar likt det som gäller vid växel. När checken betalts genom inlösen i trassatbank upphör checkansvaret, men övertrasserande utställare kan hållas ansvarig enligt sitt kontoavtal, och banken torde, exempelvis vid förfalskning, på civilrättslig grund kunna föra ansvarstalan regressvis bakåt.

4. Vägrad inlösen skall styrkas, regelmässigt genom trassatbankens påtecknade förklaring, som i princip måste avges inom uppvisningstiden för att checkrätten ej skall prejudiceras. Checken vandrar därefter bakåt i förvärvskedjan, varvid innehavare har viss skyldighet att notificera föregående indossent. En preskriptionstid av sex månader från uppvisningstidens slut eller återlösning av checken gäller för regresstalan.

5. Invändningsreglerna, som i huvudsak överensstämmer med växelrättens, kompletteras med regler om trassatbankens rätt att belasta utställarens konto. Vid förfalskning och andra bestående invändningar får kontot belastas endast om förfalskningen möjliggjorts genom vårds-

lös förvaring av checkblanketter eller utställande som gjort det lätt att ändra checken. I övrigt bestämmer kontoavtalet och avtalsrättsliga regler i vad mån belastning av kontot får ske.

6. Checkinnehavarens betalningslegitimation bryts liksom växelinnehavarens av trassatbankens medvetna onda tro eller grova vårdslöshet. Bankerna anses i praxis skyldiga att verkställa identitetskontroll men ej namnteckningskontroll. Även förfogandelegitimationen bryts av medveten ond tro och grov vårdslöshet. I övrigt hänvisas till växelreglerna.

7. Godtrosförvärv och sakrättsskydd mot överlåtarens borgenärer och mot konkurrerande förvärvare bestäms av samma principer som för växel.

10 Kontokort

Betalning med kontokort är en relativt ny teknik, som har blivit väletablerad hos oss. Inom litteraturen har betalningsformen uppmärksammats av Rodhe genom skriften Anvisningar och kreditkort (Sthlm 1971) och av Selvig i Festskrift för Arnholm (Oslo 1969, s. 501 ff.). Någon generell lagreglering av kontokortet finns ej, men konsumentkreditlagen innehåller en del tvingande bestämmelser för de fall där utställandet av kortet innebär kreditgivning.

Kontokortet fungerar som *betalningsmedel* och i viss utsträckning som *kreditmedel.* Funktionen är i korthet den, att en säljare av en tjänst eller en vara (fortsättningsvis »säljaren» i båda fallen) förbinder sig att tillhandahålla sina nyttigheter till innehavare av kortet (»kunden», »köparen») mot belastning av dennes konto. Kontot kan vara ett kontant- eller kreditkonto beroende på hur kontoskulden debiteras (nedan s. 142 f), och man kan från den utgångspunkten skilja mellan *betalkort* och *kreditkort.*

Kontot kan föras internt av säljarföretaget eller av ett för säljaren särskilt arbetande faktureringsföretag; transaktionen är då i realiteten en vanlig kreditaffär mellan två parter, och kortet fyller närmast funktionen att för säljarens anställda utpeka kortinnehavaren såsom berättigad att åtnjuta kontodebitering. Ett sådant kontokort kallas *internt kontokort.* Men kontokort utställs också av särskilda kontokortsföretag (fortsättningsvis »kortföretag»), som genom avtal (»anslutningsavtal») knyter många olika säljare till sig såsom medlemmar i kortorganisationen, eller av banker i samarbete med kortföretag. I dessa fall förs kontot hos banken eller kortföretaget, och detta tillhandahåller till medlemmarna formulär till försäljningsnotor, vilka kortföretaget sedermera inlöser genom betalning av de fakturerade beloppen, varefter kortföretaget i sin tur debiterar kontohavaren. Kontokortet kallas här vanligen *externt kontokort.* I ingetdera fallet är kontokortet något skuldebrev eller annan värdehandling; det ger inte uttryck för någon bestämd penningfordran, och det är personligt och

får ej överlåtas. Närmast kan det beskrivas som en *legitimationshandling med begränsade rättsverkningar.*

Som exempel på interna kontokort kan nämnas NK:s kontobevis och de kontokort som utställs av bensinbolag och som gäller både hos bolagets helägda bensinstationer och hos dess fria återförsäljare. Som exempel på externa kontokort från kortföretag kan nämnas Köpkort, som gäller i ett stort antal affärer och andra företag landet runt, och Eurocard, som gäller i en mängd företag inom rese- och restaurangbranschen världen över. Som exempel på bankanknutet kontokort kan nämnas sparbankskortet (NJA 1988 s. 701), som förs av ett företag (Babs) för sparbankernas räkning och där uttagen debiteras kundens konto i sparbank.

Kontokortet identifierar alltså kortinnehavaren, men i regel bara i förening med en namnteckningskontroll och kompletterande identitetskontroll, och det ger honom under sådana förutsättningar befogenhet att av säljaren kräva prestation enligt kortavtalets villkor. Vid interna kontokort som säljarföretagen utställer följer denna kundens befogenhet av kontoavtalet, som här väsentligen innebär ett åtagande att ge kredit; vid de externa finns den vanligen stadgad i anslutningsavtalet, som i sådan utformning kan åberopas av kunderna enligt principen för tredjemansavtal.

När kunden köper en vara med anlitande av kontokortet, upprättas en försäljningsnota på vilken kunden, genom sin underskrift och genom att utlämna kortet för prägling bekräftar att han godkänner det angivna försäljningsbeloppet för debitering på kontot. Vid det interna kontokortförhållandet innebär detta godkännande att kunden erkänner en skuld gentemot säljaren, och notan kan därmed sägas få funktion av ett skuldebrev, med säljaren eller dennes faktureringsföretag som borgenär.

Vid det externa kontokortet riktar sig däremot godkännandet mot det fristående kortföretaget. Det är alltså kortföretaget som står som borgenär, och någon egentlig överlåtelse av kundfordringen med denuntiation till kontohavaren behövs inte för att kortföretaget efter inlösen skall få sakrättsskydd till fordringen; att överlåtelse brukar ske till kortföretagets bankförbindelse och finansiär, enligt godkännande tryckt på försäljningsnotan, är en annan sak, som inte närmare skall beröras här.

Situationen vid försäljningsnotans utställande har vid det externa kontokortförhållandet beskrivits som en anvisningssituation, och detta framställningssätt skall användas även här. Godkännandet av försäljningsnotan innebär sålunda en anvisning utställd av kunden/anvisaren, där kortföretaget är utbetalare och där säljaren är betalningsmottagare. Situationen kan då illustreras med följande bild (fig.28):

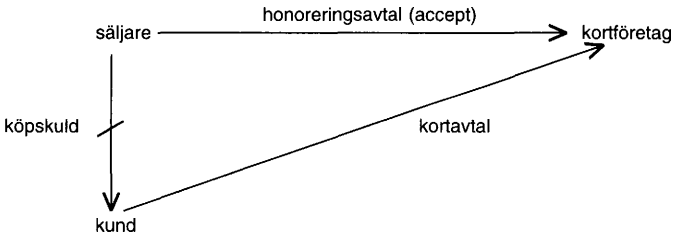

Fig. 28. Försäljningsnotan såsom anvisning dragen på kortföretaget.

För att beskrivningen anvisning skall passa måste emellertid framställningen kompletteras, med påpekandet att det består ett avtalsförhållande mellan säljaren och kortföretaget, innebärande att kortföretaget åtagit sig att honorera försäljningsnotor som uppfyller avtalets förutsättningar. Man kan säga att kortföretaget en gång för alla *accepterat* alla sådana försäljningsnotor, och företaget har genom denna accept ådragit sig *primäransvar* för deras inlösen. Om emellertid kortföretaget till följd av eget obestånd eller av annan orsak skulle vägra att inlösa en i och för sig invändningsfri nota, så kan köparen uppenbarligen inte undgå ansvar för betalning av erhållna varor, och han måste liksom vid anvisningar i allmänhet bära ett *regressansvar* för köpskulder; i praktiken torde dock detta sällan aktualiseras.

Det är tydligen framför allt tre relationer som måste studeras vid betalning genom externt kreditkort, nämligen förhållandet kund-kortföretag, förhållandet kortföretag-säljare och förhållandet köpare-säljare.

Förhållandet mellan kunden och kortföretaget (»täckningsförhållandet» i anvisningsmodellen) regleras i det kontoavtal som kunden tecknar med kortföretaget och på dess formulär. Avtalet kan innebära en viss kreditgivning, i synnerhet sådan som utjämnar kundens utgiftskonto

över en längre period (ex Köpkort, där betalning vanligen erläggs i månadsrater), medan det i andra fall kan fungera enbart som betalningsmedel, utan annan kredit än som betingas av nödvändig debiterings- och betalningsrutin (ex Eurocard, där debitering av uttag sker två gånger månatligen).

I avtalet anges de begränsningar som gäller för uttag på kortet. I geografiskt hänseende är många korts giltighet begränsad till riket, medan andra kort är internationella. De företag i vilka kontokortet gäller specificeras i regel i en förteckning som tillställs kunden tillsammans med kortet. Vissa kontokort har begränsad giltighetstid; Eurocard gäller exempelvis i tolv månader men förnyas när kunden erlägger årsavgift. En viktig begränsning avser slutligen uttagsrättens omfattning. Avtalet preciserar vanligen en gräns för den kredit kunden skall åtnjuta. Checklagens regel om straffansvar för överdrag tillämpas ej analogiskt på sådana uttag (jfr NJA 1980 s. 224 om bankomatkort), men bedrägeriansvar enligt BrB 9:1 kan ifrågakomma vid medvetet överdrag (NJA 1988 s. 701).

I kontoavtalet anges också kundens ansvar för uttag på kontot och hans skyldighet att täcka kontoskulden enligt överenskommen betalningsplan. Särskilt viktig är frågan om kundens ansvar för uttag på ett stulet eller eljest förkommet kort – något som i de flesta fall förutsätter en förfalskning av underskriften på notan. Kunden är enligt alla förekommande villkor skyldig att väl förvara kortet och att till kortföretaget anmäla eventuell förlust, och försummelse medför ansvar att ersätta den förlust som kan uppstå för kortföretaget. I många kontoavtal läggs emellertid en del av risken för obehöriga uttag på kunden oavsett om någon förebråelse kan riktas emot honom ifråga om kortens förvaring. En vanlig bestämmelse är att kunden svarar för alla uttag intill dess han till kortföretaget anmält förlusten av kortet, samt att kortföretaget svarar därefter. Det blir sedan kortföretagets sak att snarast möjligt få det förkomna kortet uppfört på spärrlista, så att det inte längre kan begagnas (se nedan s. 145).

Sådana bestämmelser om ansvar utan försummelse har dock inte godkänts av domstolarna. I NJA 1975 s. 490 har sålunda HD uttalat, ifråga om ett från kontohavaren stulet internt kontokort, att en tillämpning av bestämmelsen måste anses uppenbart otillbörlig då förvaringen av kontokortet inte visats ha varit ovarsam, och då kontohavaren inte heller i övrigt genom oaktsamhet bidragit till att möjliggöra kortets olovliga användning. Konsumentkreditlagens 34 § uppställer nu

som förutsättning för kontohavarens ansvar, att han antingen lämnat kortet ifrån sig till obehörig, eller förlorat det genom grov oaktsamhet, eller försummat att efter upptäckt förlust snarast anmäla förhållandet till kreditgivaren. Efter anmälan svarar kunden bara för svek, dvs närmast att han avsiktligt låtit någon obehörig använda kortet. Vid förfalskning av kortnotor har HD i ett relativt färskt rättsfall (NJA 1992:263) uttalat att om korthavaren gjort antagligt att en inköpsnota har förfalskats, ankommer det på kontokortsföretaget att visa att notan är äkta. Denna regel gäller enligt rättsfallet såväl vid innehållsförfalskning som vid underskriftsförfalskning. HD har därmed inte upprätthållit den distinktion mellan de två typerna av förfalskningar som gjorts gällande inom övriga värdepappersrätten (se s. 85).

Kontoavtalet stadgar i regel omedelbar uppsägning eller kortets återfordrande i händelse kontobestämmelserna inte iakttas eller kortet eljest missbrukas. Ibland ges kortföretaget rätt att återfordra kortet utan angivande av skäl – en bestämmelse som säkert inte alltid kan tillerkännas oinskränkt giltighet.

Förhållandet mellan säljaren och köparen (»valutaförhållandet») är i princip ett vanligt köpförhållande, med den skillnaden att säljaren åtagit sig att inte kräva kunden på betalning utan att istället debitera kortföretaget. Förutsättningen för sådan debiteringsrätt är att köpet skett med anlitande av kontokortet och enligt de rutiner som kortföretaget föreskrivit. Inlösen av försäljningsnotan hos kortföretaget sker i regel tämligen omgående genom förmedling av säljarens bank.

Bestämmelsen i 14 § konsumentkreditlagen att kontantinsats skall uttas vid kreditköp enligt god sed på marknaden anses inte medföra skyldighet att utta sådan insats vid kortkredit (se prop. 1991/92:83 s.44 ff).

Köparen kan efter köpet tänkas ha invändningar med avseende på erhållen valuta. Vid kreditkort kan kunden av sådan anledning vägra betala till kortföretaget i samma mån som han kunnat göra det mot säljaren, konsumentkreditlagen 16 § 1 st. I den mån betalning redan erlagts till företaget kan kunden kräva återbetalning, t.ex. såsom skadestånd eller återgående köpeskilling, se 16 § 2 st. Normalt förutsätts emellertid att sådana reklamationer skall handläggas av säljaren, och anslutningsavtalet brukar föreskriva att kortföretaget skall hänvisa kunderna till sådan behandling. Men om säljaren inte klarar upp

mellanhavandet inom viss tid, förbehåller sig företaget att reglera frågan för säljarens räkning.

Köparen kan, med stöd av konsumentkreditlagens 3 § samt 16 § 2 st, gentemot kreditgivaren göra gällande en invänding om betalning till säljaren eller annan uppgörelse med denne.

Förhållandet mellan säljaren och kortföretaget regleras i anslutningsavtalet, som säljaren tecknar på kortföretagets formulär. Avtalet stadgar skyldighet för säljaren att tillhandahålla varor eller tjänster till ordinarie pris, eller vid förmånskort med viss angiven rabatt. Säljaren är skyldig att med vederbörlig noggrannhet kontrollera kreditkortet och i förekommande fall kundens namnteckning samt att tillse att kortet inte är uppfört på spärrlista; ingen kreditering godkännes för notor utställda på grundval av spärrade kreditkort. Säljaren åläggs vid normala debiteringar ingen skyldighet att kontrollera att kunden ej överdragit sitt konto, men han måste iaktta aktsamhet och kan bli ansvarig om han haft anledning att inse att kontot varit överdraget. Ofta anges en gräns för debiteringar som säljaren får godta utan kontokontroll, och i en del kontoförhållanden stadgas bestämda beloppsgränser för varje inköp av vissa slags varor.

Kortföretaget beviljar kredit på grundval av en omfattande bedömning av kundens kreditvärdighet, och det är naturligt att det är kortföretaget som svarar för kundens solvens. Företaget kan alltså inte vägra inlösen av försäljningsnotor därför att betalning ej kan påräknas sedan kunden satts i konkurs eller blivit insolvent. Om kunden vägrar att täcka kortföretagets faktura på grund av påstått fel i en vara, kan kortföretaget ej heller utan vidare återdebitera säljaren för beloppet. I regel finns en avtalsklausul som ger kortföretaget rätt till sådan debitering för varje skada eller förlust som orsakas företaget genom reklamation av rättsligen konstaterat eller uppenbart fel i varan.

Kontokorten är i regel svåra att förfalska, men om förfalskning skulle förekomma, åtar sig kortföretaget ofta att bära risken härför, försåvitt förfalskningen inte skäligen bort upptäckas vid köpet. Säljaren har alltså under normala omständigheter rätt att kräva inlösen av notor som utställts på grundval av förfalskade kontokort, medan kortföretaget enligt vanliga förfalskningsregler är oförmögen att leda förlusten vidare till kunden.

Sammanfattning om kontokort

1. Kontokortet är *betalnings- och eventuellt kreditmedel* och kan vara *internt* för viss säljare eller *externt* för flera skilda säljare.

2. Kortet är *ingen överlåtelsehandling* och kan ej inordnas i något schema för sådana. Då dess legitimationsverkningar gäller bara kontohavaren, är det *inget legitimationspapper* i skuldebrevsrättslig mening. Fastän säljaren kan och måste kräva presentation för att debitera kontot, är kortet *inget presentationspapper*, då det kan ersättas utan dödningsförfarande, och *inget tekniskt värdepapper*, då det ej är oundgänglig bärare av någon rättighet.

3. *Kontoavtalet* mellan säljare och kortföretag anger bl.a. villkor och begränsningar för uttag och culpaansvar för obehöriga uttag.

4. *Anslutningsavtalet* mellan säljare och kortföretag ålägger säljaren leverans till vanligt pris på avtalets villkor. Kontoföretaget brukar svara för kundinsolvens, säljaren för fel i gods.

Rättsfallsregister

NJA 1931 s. 313 I 25
NJA 1931 s. 320 25
NJA 1935 B 217 26
NJA 1935 s. 253 38, 60
NJA 1935 s. 570 33
NJA 1936 s. 401 33
NJA 1936 s. 418 18, 33
NJA 1936 s. 495 I, II och III 26
NJA 1940 s. 77 26
NJA 1940 s. 427 90, 121
NJA 1941 s. 317 28
NJA 1942 s. 321 29, 31
NJA 1942 s. 382 49
NJA 1942 s. 596 25
NJA 1943 s. 399 60
NJA 1948 s. 828 49
NJA 1954 s. 524 32
NJA 1955 C 100 26
NJA 1957 C 825 74
NJA 1958 s. 448 85
NJA 1958 s. 478 29
NJA 1961 s. 192 19, 21, 72, 73
NJA 1961 s. 315 26
NJA 1962 s. 49 61
NJA 1963 s. 227 128
NJA 1964 s. 2 115
NJA 1964 s. 197 128
NJA 1965 s. 224 60
NJA 1965 s. 394 77, 78
NJA 1966 s. 97 29, 31
NJA 1966 s. 379 29, 44
NJA 1968 s. 351 119
NJA 1971 s. 343 128
NJA 1972 s. 439 39
NJA 1973 s. 635 31
NJA 1973 s. 752 49
NJA 1974 s. 376 33
NJA 1975 s. 490 143
NJA 1976 s. 118 29
NJA 1976 s. 235 36
NJA 1977 s. 530 60
NJA 1978 s. 99 61 f
NJA 1980 s. 197 61
NJA 1980 s. 224 143
NJA 1981 s. 464 58
NJA 1982 s. 7 25
NJA 1982 s. 336 61
NJA 1983 s. 691 88
NJA 1983 s. 748 24
NJA 1984 s. 656 77
NJA 1984 s. 627 114
NJA 1985 s. 121 44, 61, 89, 90
NJA 1985 s. 223 39
NJA 1985 s. 468 89, 90
NJA 1986 s. 44 43
NJA 1986 s. 217 61
NJA 1986 s. 696 43
NJA 1987 s. 40 58
NJA 1988 s. 176 114, 117
NJA 1988 s. 701 141, 143
NJA 1989 s. 671 43
NJA 1992 s. 263 85, 144

RH 40:86 39
Svea HovR avd. 2 DT 41/82 43

SvJT 1938 rf s. 86 49
SvJT 1946 rf s. 34 29
SvJT 1956 rf s. 56 38, 44
SvJT 1958 rf s. 60 59
SvJT 1967 rf s. 18 111
SvJT 1968 rf s. 64 105, 128
SvJT 1969 rf s. 44 20
SvJT 1969 rf s. 50 105, 128
SvJT 1969 rf s. 65 37
SvJT 1971 rf s. 38 129

Lagrumsregister

Lagen (1936:81) om skuldebrev
1 § 23, 82, 83, 115
3 § 42
6 § 19
8 § (gamla) 73
9 § 35, 38, 40, 58, 62, 107
10 § 29, 54, 89
11 § 21, 81
12 § 93
13 § 90, 92
14 § 90, 92, 93, 95, 97
15 § 86, 87, 88, 120
16 § 85, 86, 119
17 § 85, 87
18 § 89
19 § 92, 93, 95
20 § 91
21 § 88
22 § 101, 102
23 § 75
24 § 75
25 § 75
26 § 21
27 § 36
28 § 39
29 § 43, 44, 51
30 § 46, 52, 77
31 § 56, 58, 60, 66
32 § 75
33 § 69, 137

Växellag (1932:130)
1 § 111
4 § 112
7 § 118
10 § 121
11 § 111, 124
13 § 123
14 § 111
16 § 120, 122, 123, 124, 125
17 § 119
18 § 123
19 § 123
25 § 112
27 § 112
38 § 122
40 § 122, 123
42 § 122
65 § 127
70 § 117
74 § 117

Checklag (1932:131)
12 § 129
14 § 128
15 § 128, 129
16 § 128
18 § 129
19 § 136
20 § 129
21 § 136, 137
25 § 131
28 § 131
29 § 131, 132
32 § 132, 133
34 § 137
35 § 136
37 § 131
38 § 131, 137
39 § 131
40 § 133
42 § 133
48 § 132
52 § 133

53 § 133
55 § 131
57 § 131, 132

Lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
1 § 15
28 § 45, 85, 99, 106
34 § 36, 64, 107
35 § 76, 82, 87, 120, 136

Köplagen (1990:931)
10 § 37
22 § 51
27 § 51
42 § 37

Konsumentkreditlagen (1992:830)
allmänt
3 § 145
14 § 144
16 § 31, 37, 43, 144, 145
17 § 113
34 § 143

Konkurslag (1987:672)
3 kap. 2 § 44, 59
3 kap. 8 § 59
4 kap. 7 § 59
4 kap. 13 § 59
12 kap. 28 § 25

Utsökningsbalken
3 kap. 5 § 114
4 kap. 3 § 29
4 kap..4 § 29
4 kap. 18 § 77
4 kap. 19 § 77
5 kap. 5 § 33
5 kap. 7 § 32
5 kap. 8 § 32
6 kap. 3 § 44, 59
7 kap. allmänt 32
9 kap. 11 § 29, 44
9 kap. 12 § 29
9 kap. 13 § 29

Sjölagen (1994:1009)
13 kap. 21 § 48
14 kap. 26 § 48

Äktenskapsbalken
11 kap. 2 § 59
13 kap. 1 § 59

Föräldrabalken
9 och 11 kap. 85

Ärvdabalken
21 kap. 2 § 28
21 kap. 3 § 28

Jordabalken
12 kap. 38 § 28

Handelsbalken
10 kap. 6 § 94

Rättegångsbalken
44 kap 76 § 16, 23, 25

Brottsbalken
9 kap. 1 § 128, 132, 143

Utsökningslagen 1877 (upph)
75 § 44
88 b § 44

Lag (1991:980) om handel med finansiella instrument
94

KF 1922 ang postsparbanken (upph) 78

Lag (1924:323) om verkan av avtal som slutits under påverkan av en psykisk störning
85, 135

Försäkringsavtalslagen (1927:77)
116, 118, 123 §§ 32

Lag (1927:85) om dödande av förkommen handling (mortifikationslagen)

allmänt 72
9 § 73, 92
12 § 77

Lag (1927:56) om nedsättning av pengar hos myndighet (depositionslagen)
48 f

Lag (1936:83) angående vissa utfästelser om gåva
allmänt 58
1 § 15, 57 f
3 § 58
4 § 58
5 § 25, 87

Lag (1936:88) om pantsättning av lös egendom som innehaves av tredje man
52 f., 55, 61

Poststadga 1941 (upphävd)
100, 106 §§ 108

Bankrörelselag (1987:617)
allmänt 118
2 kap 21 § 71, 74, 77
2 kap 20 § 74

Upphovsrättslagen (1960:729)
3, 27, 28, 42 §§ 32

Lag (1962:381) om allmän försäkring
20 kap 6 § 32

Handelsregisterlagen (1974:157)
58

Lag (1975:1385) om aktiebolag
3 kap 6 § 92

Bokföringslagen (1976:125)
58

Förmånsrättslagen (1970:979)
8 § 59

Lag (1845:50) om handel med lösöre, som köparen låter i säljarens vård kvarbliva
102

Lag (1940:300) ang. förordnande om anstånd med betalning av gäld m.m.
132

Lag (1986:796) om godtrosförvärv av lösöre
98

Sakregister

A

accept 105 ff., 111 ff.
acceptant 105 ff., 111 ff.
ackomodationsrevers 21
ackomodationsväxel 114
aktie 92
aktiebrev 21
aktiv betalningslegitimation 41 ff., 67, 90 ff., 122
allmän korsning 131
allonge 123
amortering 86, 91, 134
amorteringsplan 88
anslutningsavtal 145, 141
ansvar förman mot efterman 115
anvisning 104 ff.
arvskifte 93, 94
assignant 104
assignatarie 104
assignat 104
assignation 104
avistaväxel 111
avräkningskontor (clearing) 130, 131

B

bankcertifikat 74
bankgiro 107
bankmotböcker 71, 74 ff.
befrielseteorin 117
bekräftad check 132
bestående invändningar 85 ff., 119 ff., 134 f.
betalkort 140
betalningslegitimation 41 ff., 83, 90 ff., 122
betalningsrevers 23
betalningssäkring 29, 39
betalningsutfästelse 104
bevisverkan 82, 83, 108, 115
bevittning 18
blancocheck 135
blancoindossament 115
blancoväxel 120
blancoöverlåtelse 65, 77, 94, 123, 129
bodelning 39
borgenärsbyte 29 f.
byggnadskreditiv 105

C

causainvändning 122
cedenten 34
certifiera 130
cessio legis 29
cession 27
cessionarie 34
cession 34
cessus 34
checkansvar 129, 129, 138
checkblankett 127
checkkonto 105
checkomgång 132
checkprotest 133
checkräkning 127
checkräkningskredit 105, 127
condictio indebiti 14, 134
cut-off-klausul 37

D

dagväxel 111
datoväxel 111
definitionen av skuldebrev 18

delivery order 19
denuntiation 56
denuntiationsklausul 72
deposition 50, 100, 134
diskontera 113
dubbelöverlåtelse 55 ff., 100 ff., 125
dödande av förekommen handling 72
dödning 134

E

efterindossament 121
eftersiktsväxel 111
egen växel 111
endossering 128
erkännande av en skuld 21
exekutionstitel 114
externt kontokort 140
extingibla invändningar 75 f., 84 ff., 120, 135
extinktivt godtrosförvärv 65, 78, 97 ff., 122 f., 137

F

factoring 31
fakturabelåning 31
fakturaköp 31
flygbiljett 20
fordringsbevis 15 ff.
fordringsövergång 34
formbunden handling 127
formell legitimation 87, 93 f., 98 f., 105
fullmakt 93, 98
förbindelse 24
förfalskningsinvändning 85, 118 f., 134 f., 144
förfogandelegitimation 65, 83, 90, 91, 97, 122, 139
förlagsbevis 21, 74, 75
försäkringsbrev 20
försäljningsnota 141
förvaltarskap 85, 95, 97, 99, 134 f.
förvaringsbevis 72, 73

G

garderobspollett 19
generalpant 22
godtrosförvärv 63 f., 76, 83, 92, 97, 122, 124, 131, 136
grovt tvång 45, 85, 99, 106, 119, 134
gåva 15, 25, 57 f.
gåvobrev 15
gåvorevers 24
gäldenärsbyte 28

H

hemulsansvar 62, 107, 134
honoreras 115
honoreringsavtal 142
hoppande regress 115

I

in blanco 47
in dorso 47
indossament 47, 111, 128
indossatarie 111, 128
indossent 111, 128
innehavarcheck 138
innehavarhandling 128, 134
innehavarpapper 21, 75, 81
innehavarskuldebrev 92
innehållsförfalskning 85, 134, 135, 144
invindikabiliteten 97
insättningsbevis 74
internt kontokort 140
invindikabel 82

K

kausalfordran 115
konfusion 96
konkurs 29, 59, 95, 136, 145
konnexa fordringar 30
konnexa motfordringar 89
konossement 74, 88, 113
konto 127
kontohavare 127
kontokort 107, 140
kontrakt 15 ff.

korsad check 131
kortavtal 142
kreditkort 140
kreditmedel 140
kreditvärdighet 145
kvarstad 29
kvittning 38 f., 76, 89, 119

L

legitimation 38, 40 ff., 69 ff., 90 ff., 122 ff., 136 ff.
legitimation vid sakprestation 54
legitimationsklausul 48, 69 ff., 79
legitimationspapper 69 ff., 82, 91, 107, 122, 137, 146
legitimationsprövning 70, 95
legitimationsregler 35
legitimationsverkan 93
lottsedel 20, 74
lånereversen 22
låneväxel 114
lösningsrätt 98
lösöreköp 58
lösöreköpslagen 102

M

masspapper 18, 75
materiell abstraktion 17
materiell legitimation 42, 50, 67, 74, 92
materiell rätt 70
materiellrättsliga teorin 117
materiellrättsliga överlåtelseregler 35
materiellt abstrakt 106
materiellt berättigad 67
moratorium 132
mortifikation 92
mortifikationslagen 72
motbok 74

N

negotiabel 82
negotiabilitet 77, 80, 84 ff., 118 ff., 134 ff.
negotiabla presentationspapper 74 ff.
negotiorum gestio 14
notificera 133, 138
novation 14

O

obehörig vinst 117, 132 f.
obligation 18, 21, 72, 74
omslagsrevers 21
omsättningsvärdighet 84
omyndighet 85, 95, 97, 99, 106, 134 f.
orderanvisning 107
orderhandling 128
orderkedja 123
orderklausul 83
orderpapper 21, 81, 123, 128

P

pantbrev 21
pantindossament 123
pantkvitton 19
pantsättning 29, 43 f., 52 ff., 60 f., 89, 98, 125
passiv betalningslegitimation 41 ff., 67, 90 ff., 122
postanvisning 107
postväxlarna 111
prejudicering 116 f., 132 f.
present 19
presentationsklausul 71 ff.
presentationspapper 71 ff., 87 f., 91, 120, 122, 137
presentationspappersegenskap 77
preskription 86, 116 f., 119, 133 f.
primäransvar 106, 115, 142
processuell abstraktion 17
proklama 86, 134
prokura 123
prokuraindossament 121
protest 116, 133
psykisk störning 85, 95, 97, 99, 134 f.

R

rabattkort 19
regressansvar 106 f., 115 f., 129 f., 142
regresskedja 115
regresstalan 116, 133
rektacheck 138
rektahandling 128, 134
rektaklausul 21, 74, 81, 121, 128, 134
rektaväxel 123
remburs 113
remissa 24
remittent 109, 111, 127
rent presentationspapper 72
resecheck 107, 127
resekreditiv 105
revalvering 105
rubbad självverksamhet 95
ränta 91, 113, 131
räntebetalning 86, 88, 134
räntekuponger 75

S

sakrättsskydd 55 ff., 100 ff., 138, 141
sekundocession 57
simulation 36, 107
simulationsinvändning 36, 121
skuldebrev 18
skuldförbindelse 24, 75
solidariskt ansvar 129
subrogation 29
särskild korsning 131

T

till inkasso 94
tradition 73
traditionsprincip 125
trassat 109, 111, 127
trassatbank 127
trassatbankens inlösningsrätt 134
trassatkontor 127
trassent 109, 111, 127
trasserad växel 111
tratta 111, 113
tredjemansavtal 141
tvesala 55 ff., 100 ff., 125
täckningsförhållande 104 ff., 110, 128, 142

U

underskriftsförfalskning 85, 118, 134 f., 144
universalfång 29
upplagsbevis 19
uppvisningstid 131, 133, 138
utdelningskuponger 75
utfästelse att betala 21
utmätning 39, 59, 136

V

valutaförhållande 104 ff., 110, 128, 144
valutaklausul 23
valutateorin 117
vindikationsrätt 63 ff., 78
visera 130
värdepapper i teknisk mening 73
värdepappersegenskap 73
växelansvar 114
växelomgång 116

Å

återkalla check 132
återpantsättning 53

Ö

överhypotek 44, 61, 90
överlåtelse 27 ff.,
överlåtareansvar 62, 107, 134

HUGO TIBERG DAN LENNHAMMER

Skuldebrev, växel och check

Skuldebrev, växel och check har under flera år varit lärobok inom civilrätten vid universiteten. Boken riktar sig främst till jurister men är givetvis användbar för alla som behöver en introduktion eller handbok i de ämnen boken behandlar.

Boken behandlar till största delen skuldebrevsrätten och dess analoga tillämpning på den övriga fordringsrätten. Vidare redogörs i tur och ordning för anvisningen, växel- och checkrätten samt den anvisningsliknande konstruktionen kontokort.

De komplicerade överlåtelsefrågorna inom de olika ämnesområdena åskådliggörs med hjälp av bilder och exempel. Boken innehåller även utförliga rättsfalls-, lagrums- och sakregister.

I denna nya omarbetade upplaga har förutom ny rättspraxis och lagstiftning nya bilder och exempel tillkommit. Vidare har en viss språklig bearbetning gjorts, bl.a. har äldre terminologi till stor del ersatts med moderna begrepp på området.

Hugo Tiberg är professor i sjörätt och annan transporträtt vid Rättsvetenskapliga institutionen vid Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

Dan Lennhammer är jur. kand. och doktorand i sjörätt vid Rättsvetenskapliga institutionen vid Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

ISBN 91-38-50346-8

FRITZES

BESTÄLLNINGAR: FRITZES KUNDTJÄNST 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-205021 TELEFON 08-6909090